अभिव्यक्ती

देगलूर महाविद्यालय

देगलूरचे

वार्षिक मुखपत्र

अंक : आठवा

१९७४–७५

अभिव्यक्ती

वर्ष : १९७४-७५

अंक : आठवा

❖

प्रकाशक : प्राचार्य लक्ष्मीकांत तांबोळी

❖

संपादन प्रमुख : प्रा. हरिकिशन राठौर

❖

विभागीय संपादक :

श्री. दीपक कासराळीकर – (मराठी विभाग)
श्री देवीचरण राठौर – (हिन्दी विभाग)
श्री. अंजारेड्डी – (इंग्रजी विभाग)
श्री. सिद्दी सज्जाद अहमद खां – (उर्दू विभाग)

❖

मुद्रण स्थळ :

गोदावरी प्रिंटिंग प्रेस, नांदेड.

❖

△ या अंकातील मतांशी व विचारांशी संपादक वा महाविद्यालय सहमत असेलच असे नाही अंकातील लेखनाची जबाबदारी सर्वस्वी संबंधित लेखकांची अ

समर्पण !

पौर्वात्य आणि पाश्चिमात्य तत्वज्ञानाचा सेतू बनलेला,

आपल्या प्रकांड विद्वत्तेने दिपवून टाकणारा

" एक विश्व : एक मानवता "

या स्वप्नाचा साक्षात्कार

आपल्या प्रखर चिंतनातून,

ज्यांनीं घडवून आणला,

त्या प्रातः स्मरणीय महामानवाला

तत्वज्ञ – राष्ट्रपतीला आणि

आधुनिक आचार्यांच्या प्रेरक स्मृतीला

'अभिव्यक्ती'चा प्रस्तुत अंक

सादर सर्मापित !

– संपादन प्रमुख

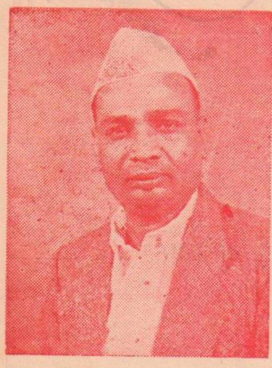

त्रिवार अभिनंदन !

मराठवाड्याच्या आशा आकांक्षांचे शिल्पकार,

महाराष्ट्राचे सर्वश्रेष्ठ नेते

कुशल व तत्पर प्रशासक

मा. श्री. शंकररावजी चव्हाण

यांना महाराष्ट्राच्या नेतृत्वपदाची धुरा

वाहण्याची अमोल संधी मिळाली

हाच त्यांच्या मौन-कर्तृत्वाचा

बोलका पुरावा आहे.

'अभिव्यक्ती' परिवार माननीय मुख्य मंत्र्यांचे

त्रिवार अभिनंदन करीत आहे.

– संपादन प्रमुख

हार्दिक अभिनंदन !

मराठीतील सुप्रसिद्ध साहित्यिक, समाजसेवक व विधितज्ञ **श्री. शंकरराव खरात** यांची मराठवाडा विद्यापीठाच्या कुलगुरुपदी नेमणूक झाली, याबद्दल देगलूर महाविद्यालय त्यांचे हार्दिक अभिनंदन करते. श्री. खरात हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सहवासातून सुसंस्कारित झालेले. दलितांचे कैवारी, दलित समाज जीवनातील दुःखाचे कढ अनुभवलेले व जवळून अवलोकन करून त्या सुखदुःखाचे तीव्र, अंतःकरणाला पीळ पाडणारे, भावपूर्ण दर्शन घडविणारे एक प्रभावी लेखक आहेत. बारा बलुतेदार, दौंडी इ. व्यक्तिचित्रात्मक कथासंग्रह मान्यता पावलेले व गाजलेले आहेत. 'हातभट्टी' ही त्यांची कादंबरीही गाजली. डॉ. आंबेडकरांची पत्रे, सहवासात व 'धर्मांतर' ही त्यांची वैचारिक लेखनाची पुस्तकेही प्रसिद्ध आहेत. विधितज्ञ म्हणूनही त्यांचा लौकिक आहे. एक उत्तम प्रशासक म्हणून मराठवाडा विद्यापीठाचे कुलगुरुपदी त्यांनी आपल्या कारकीर्दीची यशस्वी सुरुवात केलेली आहे.

– संपादक

आमचे तरुण नेतृत्व

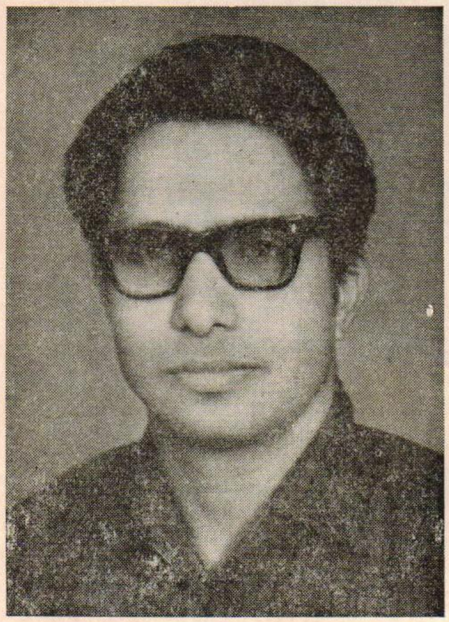

• प्राचार्य लक्ष्मीकांत तांबोळी

❖

- देगलूर महाविद्यालयाचे वरीष्ठ प्राध्यापक – मराठी विभाग प्रमुख
- नामवंत कवि, चतुरस्र लेखक, कादंबरीकार या नात्याने वाङ्मय क्षेत्रात सुपरिचित.
- कादंबऱ्या – दूर गेलेले घर, कृष्णकमळ, अंबा
- काव्य संग्रह – हुंकार, अस्वस्थ सूर्यास्त
- कथा संग्रह – तवंग
- महाराष्ट्र शासनाकडून 'दूर गेलेले घर' या कादंबरीला 'सर्वश्रेष्ठ कादंबरी १९७५' चे पारितोषिक.
- महाराष्ट्र राज्य शिक्षण मंडळाच्या कांही पाठ्य–पुस्तकातून यांच्या कविता - कथा समाविष्ट-पाठ्य पुस्तकांचे संपादन.
- महाराष्ट्रातील जवळ जवळ सर्व प्रथम श्रेणीच्या नियतकालिकांमधून ललित लेखन प्रसिद्ध झाले.
- यांच्या प्रयत्नाने महाविद्यालयात दोन वर्षांपूर्वी मराठी - पदव्युत्तर - विभाग सुरू झाला.
- एका तपाहून अधिक काळ साहित्य-शिक्षण व सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनीय सेवेनंतर ७ ऑक्टोबर ७४ पासून प्राचार्यपदावर 'नियुक्ती झाली.

– संपादक

........शुभास्ते........

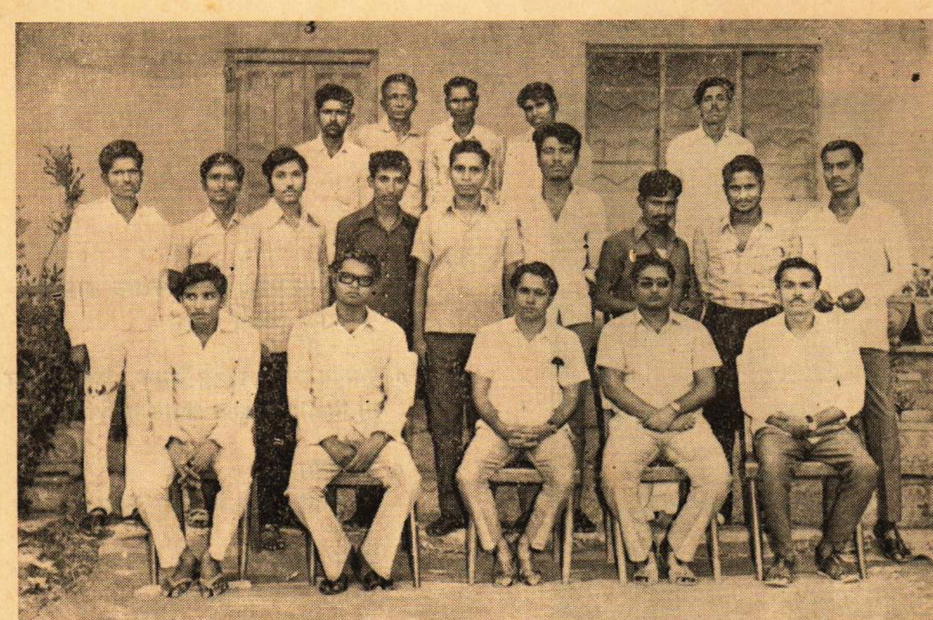

O एम्. ए (मराठी) अंतिम वर्षांच्या विद्यार्थ्यांना निरोप O

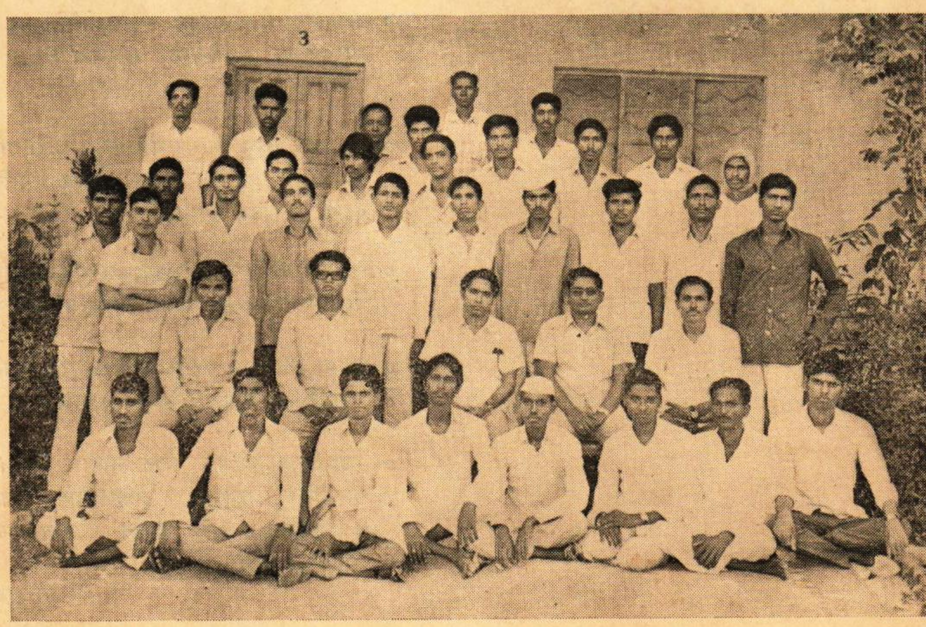

O तृतीय वर्षांच्या विद्यार्थ्यांना निरोप O

नियुक्ती आणि स्वागत (१९७४-७५)

या शैक्षणिक वर्षापासून महाविद्यालयाचे एक वरिष्ठ प्राध्यापक, मराठी विभाग प्रमुख व ख्यातनाम कवि आणि महाराष्ट्र राज्य पुरस्कृत कादंबरीकार प्रा. लक्ष्मीकान्त तांबोळी यांची महाविद्यालयाच्या प्राचार्य-पदावर नियुक्ती झाली.

सहा महिन्यांच्या अल्पावधीत त्यांनी शैक्षणिक व सांस्कृतिक क्षेत्रात महाविद्यालयाच्या सर्वंकष विकासासाठी अनेक अभिनव योजना सुरू केल्या असून आपल्या कुशल प्रशासनाद्वारे विद्यार्थी प्राध्यापक व संस्थापक आणि पालक यांच्या मध्ये सुसंवाद प्रस्थापित करण्यात यश मिळविले आहे.

याच वर्षी निरनिराळ्या विभागात खालील प्राध्यापकांची नियुक्ती किंवा पुर्ननियुक्ती करण्यात आली.

प्रा. जोशी पी. एन (इंग्रजी) प्रा थडके आर. जी. (लोक प्रशासन) प्रा. चिंतावार (वाणिज्य) प्रा. देशमुख पी. डी. (मराठी) प्रा. देव एस एम. (गणित) प्रा. क्षेत्री पी. आर. (पदार्थ विज्ञान) प्रा. बल्लारी जी. आर. (रसायन) प्रा. क्षीरसागर बी. पी (मराठी) प्रा. चिद्रावार सी डी (प्राणीशास्त्र) प्रा. खलीलुल्ला (उर्दू) प्रा कोठेकर टी. वाय. (वनस्पती शास्त्र) प्रा. आचमारे के. एम्. (तत्वज्ञान) डॉ. सुधाकर चांदजकर (मराठी) प्रा. जाधव (मराठी)

वरील सर्व नवागत प्राध्यापकांचे मनःपूर्वक स्वागत.

– प्रा. एल. एस. कुलकर्णी
(स्टाफ सेक्रेटरी)

प्राध्यापकाचे उल्लेखनीय कार्य

△ प्राचार्य लक्ष्मीकान्त ताम्बोळी

अिचलकरंजी येथे झालेल्या अखिल भारतीय रौप्य महोत्सवी मराठी साहित्य सम्मेलनात महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या ११ वी च्या पुस्तकासाठी संपादन समितीवर नियुक्ती.

उदगीर, अर्जापूर, लातूर औसा इ. ठिकाणच्या महाविद्यालयात व्याख्याने.

मोहर' दिवळी अंकात 'अम्बा' ही कादंबरी प्रकाशित. शिवाय निरनिराळ्या नियतकालिकातून स्फूट लेखन

△ उप प्राचार्य श्री. सत्यनारायण जाजू

महाविद्यालयाचे प्रतिनिधी म्हणून नागपूर येथे झालेल्या विश्व हिन्दी सम्मेलनात उपस्थिती.

△ प्रा. रामविलास बाहेती

मराठवाडा विद्यापीठ सिनेटसाठी प्राध्यापक प्रतिनिधी म्हणून देगलूर महाविद्यालयाचे अधिकृत उमेदवार अशी 'मुटा' शाखेतर्फे सर्वसंमतीने निवड.

△ प्रा. रघु कृष्ण शेटचे

दिल्ली येथे आयोजित भारतीय विज्ञान काँग्रेसच्या ६२ व्या अधिवेशनासाठी मराठवाडा विद्यापीठाचे प्रतिनिधी म्हणून उपस्थित.

अम्बेजोगाई केंद्रात युवक महोत्सव स्पर्धेसाठी महाविद्यालयीन स्पर्धकांचे मार्गदर्शक.

△ प्रा. पी. पी. डुबेवार

वाल्टेर- विशाखापट्टण येथे भरलेल्या २८ व्या कॉमर्स कॉन्फरन्समध्ये वाणिज्य विभागाचे प्रतिनिधित्व परिषदेत सक्रीय सहभाग. अ. भा. कॉमर्स असोसीएशनचे सभासद.

△ प्रा. हरिकिशन राठोर

'धर्मयुग' नवभारत टाईम्स इ. हिन्दी नियतकालिकातून कविता, लेख प्रकाशित. मराठी वृत्तपत्रांमधून नियमित स्फूट लेखन.

विज्ञान व शिक्षण क्षेत्रात संशोधन व ज्ञानप्रसाराचे कार्य "राठौर व्हिजन अनुसंधान संस्थे" मार्फत चालू आहे. या वर्षी गोजेगाव, मुखेड, औरंगाबाद व देगलूर महाविद्यालयात शैक्षणिक प्रदर्शनाचे कार्यक्रम.

विद्यार्थ्यांना विद्यापीठाकडून दोन पारितोषिके मिळाली. नगरपालिका देगलूरतर्फे अनुसंधान कार्यासाठी ५०० रु. चे अनुदान. 'निसर्गोपचार' पुस्तकाचा अनुवाद प्रकाशित.

△ प्रा. आर. के. कुलकर्णी

मराठवाडा विद्यापीठातफ आयोजित भारत बांगलादेश संबंध सेमीनारमध्ये उपस्थिती.

अंबेजोगाई येथील स्वामी रामानंद तीर्थ महाविद्यालयात पदव्युत्तर वर्ग (राज्य शास्त्र) घेण्यासाठी जातात.

'तरुण भारत' दैनिकात लेख प्रसिद्ध झाले. निरनिराळ्या परिसंवादातून सहभाग.

△ प्रा. एम. बाबू

महाविद्यालयाचे प्रतिनिधी म्हणून इंडियन सायंस काँग्रेस दिल्ली येथे उपस्थिती. महाविद्यालयात वनस्पत्योद्यान निर्माण करण्यासाठी सतत प्रयोग.

△ प्रा. भगवन्त क्षीरसागर

देगलूर महाविद्यालयात या वर्षी मराठीचे प्राध्यापक म्हणून नियुक्ती. गेल्या ९ वर्षांपासून विविध महाविद्यालयातून अध्यापन कार्य. प्रतिष्ठान, मराठवाडा, युगवाणी, वैखरी, दीपलक्ष्मी, अभिरुची या वाङमयीन नियतकालीकातून कविता व ललित साहित्य प्रकाशित.

नान्देड येथे भरलेल्या 'अस्मितदर्श' लेखक मेळाव्यात काव्यवाचन.

△ डॉ. सुधाकर चांदजकर

'पावसाचे पाय' या काव्यसंग्रहावर, 'एकनाथांचे भारूड विंचू' या विषयावर निबंध वाचन, तसेच म. सा. प. शाखेच्या वतीने महानुभावीय आख्यान काव्याचो वैशिष्ठ्ये या विषयावर निबंध वाचन.

'प्रतिष्ठान' मासिकात 'वारकरी संप्रदायाचा उदय व विकास' हा लेख प्रकाशित.

मराठी साहित्य मंडळाचे मार्गदर्शक, मराठवाडा साहित्य परिषद देगलूरचे अध्यक्ष.

'अस्मितादर्श' लेखक मेळाव्यात उपस्थिती.

△ **प्रा. पुरुषोत्तम देशमुख**

इंग्रजी विभाग प्रमुख. 'उत्तम कथा' 'मधुकंस' इ. नियतकालिकांमधून कथा प्रसिद्ध झाल्या.

△ **प्रा. खलिलुल्ला**

हैद्राबाद येथे उर्दू कॉन्फंसमध्ये महाविद्यालयाचे प्रतिनिधित्व.

विद्यार्थी संसद (अस्थायी) स्नेहसंमेलन

या वर्षी कांही अपरिहार्य कारणांमुळे विद्यार्थी संसदेच्या नियमित निवडणुका घेण्यात आल्या नाहीत, तरी पण विद्यार्थ्यांच्या उत्कर्षासाठी सर्व प्रकारचे कार्यक्रम घेण्यात आले. क्रीडा विभागातील सर्व क्रीडा संघ आंतर–महाविद्यालयीन स्पर्धेत ठिकठिकाणी पाठविण्यात आले. तसेच निरनिराळ्या वक्तृत्व स्पर्धेत आमच्या विद्यार्थ्यांनी प्रतिनिधित्व केले.

: स्नेहसंमेलन :

विद्यार्थी संसद नसताना देखील विद्यार्थ्यांच्या उत्स्फूर्त सहकार्याने अस्थायी स्नेहसंमेलन समिती स्थापन करण्यात आली व या वर्षीचे स्नेहसंमेलन फेब्रुवारी ७५च्या शेवटच्या आठवड्यात उत्साहाने साजरे झाले या स्नेह–समेलनाचे उद्‌घाटन सुप्रसिद्ध कवि श्री. विंदा करंदीकर यांच्या हस्ते झाले त्यांच्या बहारदार काव्य वाचनाने देगलूर नागरिकांना एका उत्कृष्ट वाङमयीन कार्यक्रमाचा लाभ झाला तीन दिवसांच्या भरगच्च कार्यक्रमात क्रीडा वक्तृत्व, निबंध, काव्य वाचन. गायन वादन, वेशभूषा, एकपात्री इ. स्पर्धांचा समावेश होता

प्रा. राठौर यांच्या मार्गदर्शनाखाली एक उत्कृष्ट चित्रकला वस्तु-संग्रहाचे प्रदर्शन आयोजित करण्यात आले. जवळ जवळ २ हजार प्रेक्षकांनी या प्रदर्शनास भेट दिली

बक्षिस वितरणाचा कार्यक्रम संस्थेचे चिटणीस व लोकप्रिय नगराध्यक्ष श्री. नारायणराव चिद्रावार यांच्या हस्ते पार पडला. जवळ जवळ २५० बक्षिसे व प्रमाण–पत्रे यशस्वी विद्यार्थ्यांना वाटण्यात आली.

स्नेहसंमेलन प्रसंगी ' आदर्श विद्यार्थी ' पुरस्कार योजनेखाली श्री. देवीचरण राठौर व कु. शोभा लाठकर यांनाही पुरस्कार देण्यांत आला.

केंद्रीय व विभागीय पातळीवर युवक महोत्सवात भाग घेऊन या वर्षी आपल्या विद्यार्थ्यांनी नेत्रदीपक यश मिळविले.

श्री. देवीचरण राठौर	(छंद द्वितीय पुरस्कार)
श्री. शिवदास घोडके	(वेशभूषा तृतीय पुरस्कार)
श्री. माधव तुपदाळे	(स्वाक्षरी संग्रह)
श्री. विकास देशपांडे	(सुगम वाद्य संगीत)
श्री अशोक कुलकर्णी	(गट चर्चा)

– प्रा. रघुकृष्ण शेटचे
प्रभारी प्राध्यापक

आदर्श विद्यार्थी पुरस्कार

देगलूर महाविद्यालयाचे नूतन प्राचार्य श्री. लक्ष्मीकान्त ताम्बोळी यांच्या प्रेरणेने या वर्षीपासून 'आदर्श विद्यार्थी' पुरस्कार योजना सुरू झाली. विद्यार्थ्यांच्या सुप्त कला गुणांना व रचनात्मक प्रवृत्तींना प्रोत्साहन मिळावे व शैक्षणिक गुणवत्तेबरोबरच कला, वाङमय, समाजसेवा, क्रीडा सामान्यज्ञान, ग्रंथवाचन, चारित्र्य संवर्धन व शिस्त या विविध क्षेत्रातून नैपुण्य प्रदर्शित करणाऱ्या विद्यार्थ्यांमधून दरवर्षी अेका आदर्श विद्यार्थ्याची व विद्यार्थिनीची निवड करण्यात येईल पुरस्कृत विद्यार्थ्यांना पाठ्य पुस्तकांचा एक संच बक्षिसादाखल देण्यांत येईल.

१९७४–७५ चे मानकरी

या योजनेच्या प्रथमवर्षी आदर्श विद्यार्थ्यांच्या निवडीसाठी विद्यार्थ्यांचे अर्ज मागविण्यात आले व महाविद्यालयाने नियुक्त केलेल्या निवड समितीने विद्यार्थ्यांची प्रदीर्घ मुलाखत घेऊन सर्वंकष चाचणी घेतली. या निवड समितीमध्ये प्राचार्य लक्ष्मीकान्त ताम्बोळी, संस्थेचे

उपाध्यक्ष श्री. पोशट्टी उनग्रतवार, मुख्याध्यापक श्री. उत्पात, मुख्याध्यापिका कु दुर्गे, श्री भानुदास महाराज देगलूरकर व महाविद्यालयाचे वरिष्ठ प्राध्यापक प्रा. जाजू प्रा. साठे, प्रा. शेटये प्रा सोनटक्के, प्रा राठौर हे होते

वरील सर्व संमतीने खालील दोन उमेदवारांची १९७४–७५ या वर्षासाठी आदर्श विद्यार्थी म्हणून निवड केली.

श्री देवीचरण राठौर (आदर्श विद्यार्थी)

हे एम. ए. प्रथम वर्षाचे विद्यार्थी असून पी. यु. सी. पासून बी ए. पर्यंत झालेल्या विद्यापीठ परिक्षेत नेहमी महाविद्यालयात सर्व प्रथम राहिले असून यंदा युवक महोत्सवात त्यांनी विद्यापीठाकडून छंद स्पर्धेत एक ढाल व प्रमाणपत्र मिळविले, शिवाय वाङमयीन स्पर्धा, कलास्पर्धा, निबंध, समाज सेवा व विज्ञान क्षेत्रातही त्यांनी प्राविण्य मिळवून महाविद्यालयाच्या लौकिकात भर टाकली असे प्रशस्ति पत्र देऊन प्राचार्यांनी या योजनेचे महत्व विषद केले.

कु. शोभा लाठकर (आदर्श विद्यार्थिनी)

या बी ए अन्त्य या वर्गाच्या विद्यार्थिनी असून यांनी अभ्यास, वक्तृत्व, निबंध आदी क्षेत्रात पारितोषिके मिळविली आहेत. महिलाविषयक चळवळीत सक्रीय भाग घेऊन आपले प्राविण्य दाखविल्याबद्दल त्यांची आदर्श विद्यार्थिनी म्हणून निवड करण्यात आली.

या अभिनव योजनेची सुरुवात केल्याबद्दल शहरातील शिक्षणप्रेमी नागरिक, शिक्षणतज्ञ, व विद्यार्थ्यांनी प्राचार्यांचे व महाविद्यलयाचे - अभिनंदन केले आहे.

– रघु कृष्ण शेटये
प्रभारी प्राध्यापक

मराठवाडा विद्यापीठ युवक महोत्सवात महाविद्यालयाचे अपूर्व यश

औरंगाबाद येथे जानेवारी महिन्यात दि. १२ ते १७ या काळात विद्यापीठ पातळीवर युवक महोत्सव साजरा झाला त्या निमित्ताने आयोजित केलेल्या विविध स्पर्धात भाग घेण्यासाठी या महाविद्यालयातील स्पर्धक-विद्यार्थ्यांसह औरंगाबाद येथे उपस्थित राहिलो.

वेशभूषा स्पर्धा, गट चर्चा, वादस्पर्धा शास्त्रीय गायन, छंद प्रदर्शन, हस्तलेखन इत्यादी स्पर्धात येथील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

दुर्मिळ नाणी संग्रहासाठी श्री देवीचरण राठौर यांना नाणे विभागात प्रथम आणि छंद विभागात द्वितीय पुरस्कार मिळाला. वेशभूषा स्पर्धेत श्री. शिवदास घोडके यांस तृतीय पारितोषिक मिळाले आणि श्री. माधव तूपदाळे यांस स्वाक्षरी संग्रहाबद्दल विशेष गुणवत्ता प्रमाणपत्र मिळाले. तसेच श्री. विकास देशपांडे यांचा शास्त्रीय वाद्य–संगीताचा व ढोलकी वादनाचा कार्यक्रम प्रशंसापात्र ठरला. या वर्षी युवक महोत्सवात महाविद्यालयाने तीन पुरस्कार मिळवून एक नवा उच्चांक प्रस्थापित केला आहे.

–प्रा. एल्. एस्. कुलकर्णी

राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन विभाग

श्री. मधुकरराव सोमलवार अतिरिक्त न्यायाधीश नांदेड यांच्या हस्ते राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन विभागाचे उद्घाटन झाले.

राज्यशास्त्र मुख्य विषय घेतलेल्या बी. ए. तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचे निबंध, वाचन प्रा. आर के. कुलकर्णी राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली झाले.

समाजवादी पक्षाचे नेते श्री. बापूसाहेब काळदाते यांचे उद्बोधक व्याख्यान एप्रिल महिन्यात झाले.

तत्वज्ञान मंडळ -

या वर्षी वरील मंडळाचे उद्घाटन प्रा. शरद देशपांडे पुणे विद्यापीठ याच्या हस्ते झाले. ' तत्वज्ञान म्हणजे काय ' या विषयावर त्यांचे उद्बोधक भाषण-ही झाले.

या शैक्षणिक वर्षात खालील विषयांवर विद्यार्थ्यांनी निबंध वाचले.

१) सामाजिक तत्वज्ञानाची रूपरेषा – श्री. खीरेकर
२) भारतीय तत्वज्ञान – कु. पत्की
३) अनुभव वाद – श्री. शिंदे
४) भाषिक तत्वज्ञान – श्री. शिवराज
५) व्यक्तिगत भाषा असू शकते काय? - श्री. मिरेवाड

वरील उपक्रमांचे संचलन व मार्गदर्शन प्रा खुशाल आचमारे यांनी केले

तत्वज्ञान मंडळातर्फे या वर्षी 'धर्माने या देशाचे वाटोळे केले काय ?' या विषयावर एक परिसंवाद आयोजित करण्यात आला. या प्रसंगी प्रा राठौर, प्रा देशमुख पी डी. प्रा कठाळे, श्री. गोपाळराव देशपांडे, श्री. ना. श्री उत्पात, श्री शरद चिखलीकर, श्री. गहनीनाथ महाराज श्री. खलिलुल्ला व विद्यार्थी विद्यार्थिनींची अभ्यासपूर्ण भाषणे झाली. अध्यक्षस्थानी संस्थेचे उपाध्यक्ष व आर्यसमाजाचे अध्यक्ष श्री पोशट्टीजी उन्म्रतवार हे होते.

– प्रा. रवींद्र मनोहर
तत्वज्ञान विभाग प्रमुख

वनस्पतीशास्त्र विभाग - विभाग

१९७४–७५ या वर्षी वनस्पती शास्त्र विभागात वनस्पती शास्त्र विषय तृतीय वर्षाला विशेष विषय म्हणून शिकविण्याची व्यवस्था करण्यात आली. यासाठी महाविद्यालयाने आवश्यक सर्व उपकरणे व ग्रंथ घेण्यासाठी परवानगी दिली, या वर्षी प्रा. श्री. सी. डी. चिद्रावार यांची नियुक्ती करण्यात आली.

– प्रा. रघु कृष्ण शेटचे
विभाग प्रमुख

पदार्थ विज्ञान – विभाग -

या वर्षी पदार्थ विज्ञान विभागात बी. एस. सी. स्पेशल वर्ग उघडण्यात आला. या वर्गांच्या प्रात्यक्षिकासाठी लागणारे सर्व साहित्य उपलब्ध आहे. प्रामुख्याने ई. बाय. एम. उपकरण, व्ही. टी. व्ही. एम. कॅथोडरे, ऑसिलोस्कोप इ. चा समावेश आहे.

– प्रा. एन आर. कुलकर्णी
विभाग प्रमुख

वक्तृत्व कला मंडळ

१) १९७४-७५ या शैक्षणिक वर्षाच्या दुसऱ्या सत्रात महाविद्यालयातील वक्तृत्व कला प्रेमी विद्यार्थ्यांची बैठक प्रा. भगवन्त क्षीरसागर यांच्या अध्यक्षतेखाली होऊन खालील पदाधिकारी निवडून देण्यात आले.

अध्यक्ष : प्राचार्य लक्ष्मीकान्त तांबोळी (पदसिद्ध)
उपाध्यक्ष : श्री एस एल. देशमुख
चिटणीस : श्री श्री. जी गुंगेवार
सभासद : सर्वश्री नरसिंग देशमुख, शिवाजी मोरे, चितलवार, कुलकर्णी, तुपदाळे.

२) वर्षभरात मंडळाच्या वतीने महाविद्यालयात वेळोवेळी वादविवाद स्पर्धा घेण्यात आल्या. तसेच इतर महाविद्यालयांनी जाहिर केलेल्या स्पर्धांतही खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेऊन प्रतिनिधित्व केले.

१. श्री एम. एल. देशमुख २. श्री माधव तुपदाळे	शास्त्री महाविद्यालय धर्माबाद पद्मश्री शामराव कदम वादविवाद स्पर्धा
१. श्री एस. एल. देशमुख २. श्री शिवाजी मोरे	वि पां. पाटील महाविद्यालय वैजापूर. वि. पां. पाटील वादविवाद स्पर्धा
१. श्री नरसिंग देशमुख २. कु. शोभा लाटकर	पीपल्स कॉलेज नांदेड. हु. पानसरे वादविवाद स्पर्धा

उपरोक्त वाद विवाद स्पर्धांतून वरील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला व ते कौतुकास पात्र ठरले. कु. शोभा लाटकर श्री. नरसिंग लाटकर यांचा हु. पानसरे स्पर्धेतील सहभाग स्पृहनीय राहिला.

मंडळाने समारोपाचा एक कार्यक्रम एक वाद-विवाद स्पर्धा आयोजित करूनच साजरा केला. "विज्ञानाने मानवी जीवनातील सांस्कृतिक मूल्यांची हानी केली आहे 'या विषयावर दि १८-२-७५ रोजी स्पर्धा घेण्यात येऊन अधिकात अधिक गुण संपादन करणाऱ्या पहिल्या चार स्पर्धकांना रु. ७ रु ५ रु. ३ व रु. २ ची पुस्तकरूपाने पारितोषिके देण्याचे जाहिर केले होते.

प्रस्तुत स्पर्धेत १७ विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला होता. पारितोषिक विजेत्या विद्यार्थ्यांची नावे खालील प्रमाणे आहेत.

१) कु. शोभा लाटकर	सर्व प्रथम
२) श्री. नरसिंग देशमुख	सर्व द्वितीय
३) कु. संगवई	सर्व तृतीय
४) श्री. चितलवार	उत्तेजनार्ह

गंगाधर गुंगेवार
चिटणीस
वक्तृत्व कला मंडळ

प्रा. भगवंत क्षीरसागर
प्रभारी प्राध्यापक,
वक्तृत्व कला मंडळ

मराठी विभाग

१) मराठी विभाग व वाङमय मंडळाच्या वतीने डॉ. सुधाकर चांदजकर यांचे पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांसमोर महावीर जोंधळे यांच्या 'पावसाचे पाय' या बालगीतांच्या संग्रहावर दि. ९-११-७४ रोजी निबंधवाचन झाले

२) मराठीतील सुप्रसिद्ध कवी प्रा. केशव मेश्राम व श्री अशोक बागवे यांच्या काव्यवाचनाचा बहारदार कार्यक्रम प्राचार्य तांबोळी यांच्या अध्यक्षतेखाली दि. २७ जानेवारी १९७५ रोजी घेण्यात आला.

३) मराठवाडा विद्यापीठातील मराठी विभागातील प्रपाठक गो. मा. पवार यांचे प्रा भगवन्तराव देशमुख यांच्या अध्यक्षतेखाली दि २३-२-७५ रोजी 'महर्षि शिंदे : व्यक्ती आणि वाङमय" या विषयावर अभ्यासपूर्ण व्याख्यान झाले.

४) चालू शैक्षणिक वर्षी एम. ए. च्या विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासपूरक व्याख्याने आयोजीत करण्यात आली होती. नागपूर महाविद्यालयातील एक व्यासंगी प्राध्यापिका डॉ. मालती पाटील यांची दि २१ व २२ फेब्रुवारी रोजी 'तुकाराम व्यक्ती आणि वाङमय" या विषयावर तीन व्याख्याने झाली.

५) मराठी विभाग व मंडळाच्या वतीने वेळोवेळी काव्य, कथा निबंध इत्यादि स्पर्धा घेण्यात आल्या.

६) सुविख्यात मराठी समीक्षक व विचारवंत प्रा. नरहर कुरुंदकर यांची 'मराठी कादंबरी' या विषयावर तीन व्याख्याने झाली

प्राचार्य लक्ष्मीकान्त ताम्बोळी
(मराठी विभाग प्रमुख)

राष्ट्रीय सेवा योजना
१९७४-१९७५

राष्ट्रीय सेवा योजनेचे कार्य या वर्षी बरेच उशीरा सुरू झाले. या वर्षी या योजनेत ७५ विद्यार्थी समाविष्ट आहेत. झोपडपट्टीत साक्षरता-प्रसार हे कार्य गेली तीन वर्षे सातत्याने चालू आहे. विद्यार्थी श्री गोरे, श्री निवळीकर श्री मिट्टेवाड वगैरे दहा विद्यार्थ्यांनी नोव्हेंबर' ७४ अखेर हे काम केले वरील कार्याव्यतिरिक्त मिज-माशी विरोधी कार्यक्रमास सोळा विद्यार्थी जवळपासच्या आठ खेडेगावांना भेटी देऊन आले. मिजमाशी आणि मूषक यांचा संहार करून पिकांचा कसा बचाव करावयाचा याची माहिती विद्यार्थ्यांनी खेडोपाडी जाऊन दिली. महाविद्यालयीन क्रिडांगणावर श्रमदान ही केले

करडखेड येथे 'अस्वच्छता व रोगराई यांच्याविरुद्ध युवकांची झुंज' हे राष्ट्रीय सेवा योजनेचे दहा दिवसांचे शिबिर मार्च महिन्यात पार पडले. १०० मीटर ड्रेनेज नाली व ४५ शोष खड्डे खणण्याचे कार्य करण्यात आले. जिल्हाधिकारी श्री अशोक बसाक, विद्यापीठ युवक कल्याण अधिकारी श्री टेकूरकर यांनी शिबिरास भेट देऊन झालेल्या कार्याबद्दल समाधान व्यक्त केले.

-प्रा. र. म. मनोहर
प्रमुख, राष्ट्रीय सेवा योजना

एन. सी. सी. वृत्त
१९७४-७५

हया वर्षी एन. सी. सी प्रशिक्षणासाठी ९४ विद्यार्थ्यांची सोय करण्यात आली होती. एक जे सी. ओ. व दोन एन. सी. ओ येथे प्रशिक्षण देण्यासाठी बटालियन ऑफिस कडून देण्यात आले होते यंदा बारा दिवसांचे प्रशिक्षण शिबीर खुलदाबाद येथे १४-१०-७४ ते २५-१०-७४ झाले. एकूण २५ विद्यार्थ्यांनी त्याचा लाभ घेतला. तसेच रेग्युलर आर्मी अँटॅचमेंट शिबिरासाठी श्री जोशी एस. जी. व श्री संगवई आर. एन. हे बेळगांव येथे दि. ४-१०-७४ ते २५-१०-७४ ला गेले होते. नांदेड येथे वार्षिक चांदमारीसाठी सर्व कंपनी जानेवारी महिन्यात गेली होती. अंडर ऑफिसर श्री लालू कांबळे व श्री अशोक कठाळे हयांनी उत्कृष्ट निशाणबाजी केली. यंदापासून लष्करी खात्यात नौकरीसाठी मार्गदर्शन करण्यासाठी एम्प्लॉयमेन्ट ब्युरो कंपनीत उघडण्यात आले. बी. व सी. सर्टिफिकेटसाठी अनुक्रमे ९ व ६ विद्यार्थी बसले. त्यात बी. सर्टिफिकेटचा निकाल ७७ % व सी. सर्टिफिकेटचा ८५ % लागला.

उप. प्रा. दत्तप्रसन्न साठे
कंपनी कमांडर ८/५२ देगलूर

ग्रंथालयीन वृत्त–

१) ग्रंथ -

१९६३ साली केवळ ४३९ (चारशे एकुणचाळीस) पुस्तकांवर आमचे ग्रंथालय सुरू करण्यात आले व आज या ग्रंथालयातील पुस्तकांची संख्या २०,००० वर आहे या या सर्व पुस्तकांची किंमत २०,८५,४१ -८४ एवढी होते.

२) वाचक वर्ग -

१९७४-७५ सालातील वाचकांची संख्या खालील प्रमाणे आहे.

विद्यार्थी	- १६००	प्राध्यापक	- ४१
शिक्षकेतर	- ३१	इतर सभासद	- ३१

३) देणगी दाखल आलेले ग्रंथ -

१९७३-७४ पर्यंत ११२७ ग्रंथ भेटीदाखल मिळाले. या वर्षात १५० गंथ भेटीदाखल आले. यात केंद्रीय शिक्षण मंत्रालय यांच्यातर्फे सर्वात जास्त पुस्तके भेटी दाखल मिळाली. United State infromtaion Service Bombay कडून बरीच पुस्तके भेटी दाखल आली आहेत.

४) नियतकालिके -

अवांतर वाचनाकरिता नियतकालिकांची आवश्यकता लक्षात घेऊन १३१ नियतकालिके ग्रंथालयात मागविली जातात १९७४-७५ साली २२ नियतकालिकांची वाढ करण्यांत आली.

५) ग्रंथालयीन वेळा -

वाचकांसाठी ग्रंथालय जास्त वेळ उघडे रहावे या करिता ग्रंथालयीन वेळेत वाढ करण्यात आली. सकाळी ८ ते रात्री ११ वाजेपर्यंत ग्रंथालय उघडे ठेवण्यात येते.

६) रात्रीचे ग्रथालय -

विद्यार्थ्यांच्या मागणीनुसार विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाची व्यवस्था व्हावी या दृष्टिकोनातून विद्यार्थ्यांसाठी रात्रीचे ग्रंथालय उघडे ठेवण्यांत आले आहे. रोज १०० ते १५० विद्यार्थी या ग्रंथालयाचा फायदा घेतात.

एम्. ए. मराठी ग्रंथालय -

१९७३ ते ७४ या सालापासून महाविद्यालयात एम्. ए. मराठीचे वर्ग उघडण्यांत आले आहेत. एम्. ए. मराठीची पुस्तके भरपूर असून अत्यंत दुर्मिळ ग्रंथ आम्ही पुणे, मुंबईहून मिळविली आहेत. या ग्रंथालय वाढीसाठी प्राचार्य लक्ष्मीकांत तांबोळी यांनी बरेच परिश्रम घेतले. हे ग्रंथालय मुख्य ग्रंथालयापासून वेगळे असून तेथे प्रशस्त जागेची व्यवस्था केली आहे.

आमच्या ग्रंथालयातील कांही ठळक वैशिष्टचे

१) दुर्मिळ पुस्तकांचा संग्रह.
२) विद्यार्थ्यांसाठी S. A. F. व Book bank ची वेगळी व्यवस्था.
३) विद्यार्थ्यांसाठी मुक्तद्वार पद्धतीचा अवलंब
४) प्रशस्त वाचनालय.
५) सर्व प्रकारच्या ज्ञानकोश व शब्द कोशांची उपलब्धता.
६) कला, शिल्पकला, वास्तुकला, संगीत व कायदा या विषयींच्या उत्कृष्ट पुस्तकांचा संग्रह. सचित्र व मूल्यवान पुस्तकांचा संच.

थोरा मोठ्यांच्या ग्रंथालयास भेटी

१) श्रीयुत राजगुरु शर्मा श्री शरद देशपांडे तत्वज्ञान विभाग पुणे विद्यापीठ, श्री. पां. व्यं. तेरकर पोलीस अधीक्षक नांदेड, श्री. डॉ. एस्. व्ही. कृष्णा गणित विभाग प्रमुख, डॉ. केशवन प्राचार्य सायन्स कॉलेज नांदेड श्री सहस्रबुद्धे प्राचार्य कंधार कॉलेज, श्रीयुत पन्नालाल सुराणा चिटणीस महाराष्ट्र सोशॅलिस्ट पार्टी, श्री. नंदकुमार देव सेक्रेटरी जिल्हा सोशॅलिस्ट पार्टी श्री. न्यायमूर्ती एम्. एल्. सोमलवार नांदेड, न्यायमूर्ती मुंगळीकर देगलूर, डॉ. सौ. मालती पाटील मराठी विभाग नागपूर विद्यापीठ, श्री. गो. मा. पवार मराठवाडा विद्यापीठ, श्री. विंदा करंदीकर श्री, रा कि टेकूरकर, श्री माबणे पिराजी आमदार, डॉ. कल्याणकर इत्यादींनी आमच्या ग्रंथालयास भेटी दिल्या. ग्रंथालय पाहून झालेले समाधान त्यानी आपल्या अभिप्रायात व्यक्त केले.

मुक्तद्वार पद्धतीची प्रशंसा

१) "जास्त आनंद या गोष्टीचा वाटला की, बहुतेक पुस्तके विद्यार्थ्यांना मुक्तद्वार पद्धतीने वापरता येतात. त्या विभागातील पुस्तके बरीच हाताळलेली दिसली. ग्रामीण विद्यार्थी ज्ञान पिपासू आहे हे यावरून लक्षात येते त्यांची ही वृत्ती व्यवस्थापक मंडळी सतत जोपासत जाईल अशी आशा आहे"

० पन्नालाल सुराणा व नंदकुमार देव

२) "विद्यार्थ्यांना कपाटापर्यंत जाऊन पुस्तके निवडता येतात ही पद्धत विशेष लक्षणीय वाटली.

० गो मा. पवार

३) 'महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना वाचनालयाचा पुरेपूर उपयोग करता यावा यासाठी उघडचा कपाटाची योजना हा वाचनालयाचा विशेष लक्षणीय विशेष आहे. या गोष्टीचे मुंबई पुण्याकडील महाविद्यालयांनी अनुकरण करावे."

० विंदा करंदीकर

देवघेव विभाग

मुक्तद्वार पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांनी ग्रंथालयाचा पुरेपूर फायदा घेतला असून एक एप्रील ७४ ते फेब्रुवारी ७५ पर्यंत २३५८६ ग्रंथ वाचनात आले आहेत अशी नोंद देवघेव विभागातर्फे कळते.

प्राध्यापक आर. के. शेटचे यांची प्रभारी प्राध्यापक म्हणून प्राचार्यांनी नेमणूक केली. प्रा शेटचे यांनी आम्हाला वेळोवेळी मौलीक मार्गदर्शन केले, त्याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत.

प्रा. रघुकृष्ण शेटचे टाकळीकर निवृत्ती विठ्ठलराव
ग्रंथपाल

क्रीडा वृत्त

१) या वर्षी क्रीडा विभागाचा व्याप वाढल्यामुळे प्राचार्य लक्ष्मीकांत तांबोळी यांच्या मार्गदर्शनाखाली क्रीडा समिती स्थापन करण्यात आली. त्यात खालील प्राध्यापकांचा समावेश आहे.

१) प्रा. आर. आर. बाहेती (संयोजक)
२) प्रा. अेम. अेम. सोनटक्के
३) प्रा. व्ही. जी जोशी
४) प्रा. एन. आर. कुलकर्णी

५) प्रा. एल जी. करडखेडकर
६) प्रा. मांजरमकर बी. के.

२) या वर्षी मराठवाडा विद्यापीठ आर्थिक अडचणीमुळे सर्व सामने आयोजित करू शकले नाही. तरी आंतर-महाविद्यालयीन पातळीवर खालील स्पर्धा आयोजित केल्या. त्यात आपल्या महाविद्यालयातील खेळांडूनी भाग घेऊन आपल्या कौशल्याची झलक दाखविली आहे त्यात ही उल्लेखनीय म्हणजे मुखेड येथे मराठवाडा विद्यापिठाने आयोजित केलेल्या व्हॉलीबॉल व कबड्डी सामन्यात आपल्या खेळांडूनी भाग घेऊन मुखेडच्या क्रीडाप्रेमी जनतेला आपले कौशल्य दाखविले.

३) यावर्षी मराठवाडा विद्यापीठाने नांदेड येथे विभागीय पातळीवर क्रिकेटच्या स्पर्धा आयोजित केल्या होत्या. त्यात आपल्या महाविद्यालयातील क्रिकेट टीमने भाग घेऊन बहिर्जी स्मारक महाविद्यालय वसमतनगरच्या क्रिकेट संघाचा ९ गडी राखून दणदणीत पराभव केला. व आपले क्रिकेट क्षेत्रातील स्थान कायम ठेवले.

४) त्याचप्रमाणे मराठवाडा विद्यापीठाने आयोजित केलेल्या अॅथॅलिटीक (वैयक्तित) स्पर्धेत आपल्या महाविद्यालयातील अॅथॅलिटीक टीमने भाग घेऊन आपले तिसऱ्या क्रमांकाचे स्थान कायम ठेवले.

५) मराठवाडा विद्यापिठाने औरंगाबाद येथे हॉकीच्या स्पर्धा आयोजित केल्या होत्या. त्यात आपल्या विज्ञान शाखेतील हॉकी टीमने भाग घेऊन उपांत्य फेरीत पदार्पण केले, व विज्ञान शाखेतील खेळाडूसुद्धा खेळात मागे राहात नाहीत हे औरंगाबाद हॉकीपटूंना दाखवून दिले

६) त्याचप्रमाणे मराठवाडा विद्यापिठाने औरंगाबाद येथे आयोजित केलेल्या खो-खो स्पर्धात आपल्या टीमने भाग घेऊन बहिर्जी स्मारक महाविद्यालय वसमतनगरच्या टीमचा दणदणीत पराभव केला व खो-खो मधील आपले चौथ्या क्रमांकाचे स्थान कायम ठेवले.

७) या वर्षी आपल्या महाविद्यालयातून ४० दिवसांच्या ओरियन्टेशन कोर्ससाठी पतियाळा येथे प्रा. मांजरमकरांच्या मार्गदर्शनाखाली खालील विद्यार्थी जात आहेत.

१) एम. विघ्नेश्वर (क्रिकेट)
२) शामसुंदर तांडूरकर (टेबल टेनिस)
३) जीवन कळसकर (बॅडमिंटन)

८) १९७४ ते १९७५ मध्ये झालेल्या आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेमध्ये खालील विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

१) कबड्डी स्पर्धा.

१ संघनायक शेख मुजीब २ देगावकर नवी ३ धडके जीवन ४ यलगुलवार हणमंत ५ देवगावकर विलास ६ जाधव गणपत ७ नलगोंडा विठ्ठल ८ राठोर हरी ९ मंगनाळे विजय १० गायकवाड शिवराम

२) व्हालीबॉल -

१ संघनायक नारायण उपलंचवार २ मोरे अशोक ३ करडखेडकर अशोक ४ सय्यद एकबाल ५ बान्हाळे बी. व्ही. ६ थांगे एस. जी. ७ नवाडे ८ राठौर एम. डी. ९ देगावकर खुशाल

३) क्रिकेट स्पर्धा -

१ संघनायक एम. विघ्नेश्वर २ सय्यद जाफर ३ देगावकर आनंद ४ देगावकर विलास ५ पानसे अविनाश ६ आचलेरकर किरण ७ मंगनाळे विजय ८ खांडेकर गिरीश ९) सत्तप्पा पिराजी १० खाडीकर संजय ११ आष्टुरकर कृष्णा १२ उत्तरवार सुभाष १३ नांदेडकर कृष्णा १४ सय्यद मिर्झा कमाल १५ अशोक वैद्य १६ शेख मुजीब

४) अॅथॅलिटीक स्पर्धा -

१ संघनायक जीवन कळसकर २ कळसकर बालाजी ३ पाटील शिवकुमार ४ नारलावार डी. एम. ५ शामसुंदर तांडूरकर ६ शेख मुजीब ७ चलगुल्लवार हणमंत ८ जाफर ९ जयराम बी. के. १० कांबळे के. एस.

५) हॉकी स्पर्धा –

१ संघनायक ठोम्बरे एच. वाय. २ पवार डी. के. ३ पत्की बी. जी. ४ पत्तेवार बी. जी. ५ पेंडकर जे. एल. ६ भालके एम. एम. ७ जळकोटे एम. एच. ८ मुदगलकर ए. पी. ९ महिंद्रकर व्ही. के. १० शेटे ए. जी. ११ वैद्य एस. व्ही. १२ शिरशटवार सी. डी. १३ कमटलवार १४ बेंडे पी. एच. १५ गोविंदवार १६ सरोदे १७ कासेटवार एस. व्ही.

६) खो – खो स्पर्धा –

१ संघनायक जीवन कळसकर २ पाटील एस. एस. ३ जाफर ४ चलगुल्लवार हणमंत ५ उत्तरवार सुभाष ६ सय्यद एकबाल ७ मोजेवार ८ शिरशटवार बळीराम ९ कदम बी. एस. १० देशमुख अशोक ११ मंगनाळे व्ही. एस. १२ कळसकर बालाजी १३ देगावकर जीवन १४ नारलावार डी. एम.

प्रा. क. मांजरमकर
क्रीडा – विभाग – प्रमुख

वरील संस्थेच्या स्थापनेसाठी प्रारंभिक बैठक दि. १४-१२-७३ रोजी महाविद्यालयात घेण्यांत आली. चीफ प्रमोटर म्हणून प्रा. विनायक कठाळे याची एकमताने निवड झाली सुरुवातीला सभासदांची संख्या २५ होती व दि. १-१-७४ पासून वेतनकपाती द्वारा भाग भांडवल जमा करण्यास सुरुवात झाली.

दि. १९-८-७४ रोजी संस्थेचे रजिस्ट्रेशन झाले यावेळी सभासद संख्या ४० झाली.

रजिस्ट्रेशन नंतर संस्थेची पहिली बैठक दि. ७ सप्टेंबर ७४ राजी होऊन कार्यकारी मंडळाची निवड खालीलप्रमाणे झाली.

चेअरमन : प्राचार्य हेमचंद्र धर्माधिकारी
सेक्रेटरी : प्रा विनायक कठाळे
का. सदस्य : प्रा. रघु कृष्ण शेटचे
श्री. शेख महंमद
श्री. माळेगांवकर

यावेळी संस्थेचे भाग भांडवल रु. ६३९४–०० होते व व्यवस्थापन खर्च १०९–०० रु. झाला.

या वर्षाच्या शेवटी सभासदांची संख्या ६६ पर्यंत पोंचली असून एकूण भाग भांडवल रु. १८८०३-६६ एकत्रित झाले. सभासदांना रु. ३३५२५-०० कर्ज-वाटप झाले. यावर्षी ऑगस्ट महिन्यात कार्यकारिणीमध्ये खालील परिवर्तन झाले.

चेअरमन : प्राचार्य लक्ष्मीकांत तांबोळी
(इतर पदे पूर्वी प्रमाणेच)

- प्रा. विनायक कठाळे
सेक्रेटरी सहकारी पत संस्था
देगलूर महाविद्यालय

* विद्वद्जन येती घरा *

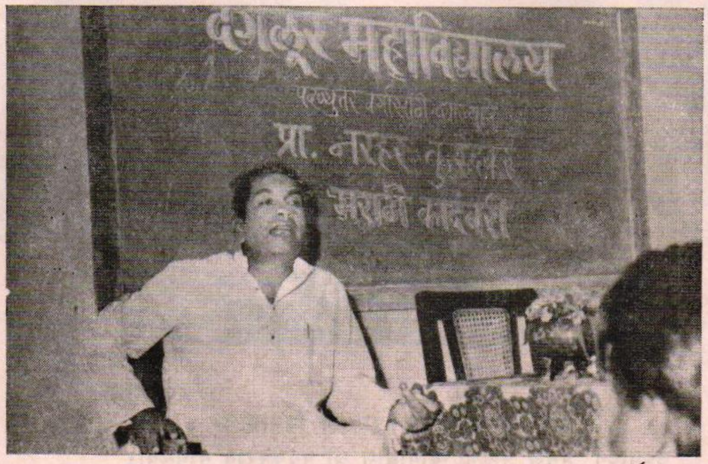

• पदव्युत्तर वर्गासाठी प्रा. नरहर कुरुंदकर यांची व्याख्याने •

❖

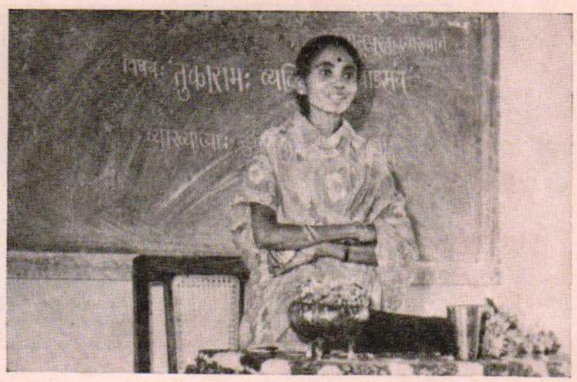

डॉ. प्रा. मालती पाटील (नागपूर विद्यापीठ)
" तुकाराम : व्यक्ति आणि वाङमय "

००० विद्वद्जन येती घरा ०००

राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन विभागाचे
उद्घाटन प्रमुख पाहुणे, न्यायाधीश श्री मधुकरराव सोमलवार

❖

राष्ट्रसेवादल प्रमुख
श्री बापूसाहेब काळदाते यांचे उद्बोधक व्याख्यान

* स्नेह संमेलन : १९७५ *

प्रमुख पाहुणे कविवर्य विंदा करंदीकर
यांचे काव्यवाचन . . . .

युवक महोत्सवातील छंद स्पर्धेच्या
विजेत्या समवेत प्राचार्य तांबोळी
(मार्गदर्शक : प्रा. - राठौर)

o क्षणचित्रे o

संस्थेचे सेक्रेटरी व नगराध्यक्ष
श्री. ना. रा. चिद्रावार :
बक्षिस समारंभाचे पाहुणे

स्नेह संमेलन क्षणचित्रे - १९७५

श्री. चिद्रावारजी यांच्या हस्ते व पारितोषिक वितरण :
उद्घोषक प्रा. आर. के. कुलकर्णी

विद्यार्थी संसद प्रतिनिधी श्री. बारहाळीकर
अहवाल सादर करीत आहेत

कविवर्य श्री विंदा करंदीकर समवेत
प्राध्यापक, कर्मचारी व संसद प्रतिनिधी

अभिनंदन !

श्री. संगवई आर. एन.
आर्मी अटॅचमेंट शिबीर
बेळगांवसाठी निवड

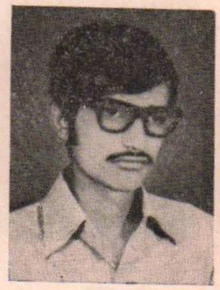

श्री. देवीचरण राठौर (एम. ए. प्र. व)
"आदर्श विद्यार्थी १९७४-७५"
व संपादक हिंदी विभाग

श्री. लालू कांबळे
उत्कृष्ट निशाणबाजी

कु. शोभा लाठकर (बी. ए. अंत्य)
"आदर्श विद्यार्थिनी १९७४-७५"

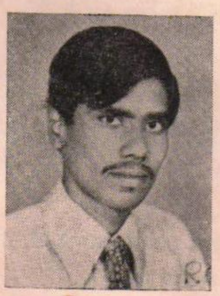

श्री.दीपक कासराळीकर (एम.ए प्र.व.)
सपादक मराठी विभाग

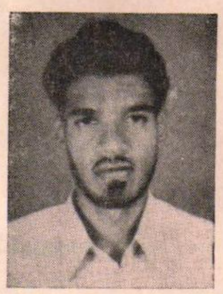

श्री. सज्जाद सबीर (बी. ए. द्वि व)
संपादक उर्दू विभाग

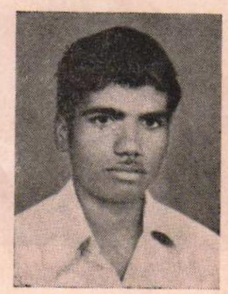

श्री. डी. अंजारेडी (बी. ए. द्वि. व.)
संपादक इंग्रजी विभाग

विज्ञान विभागाच्या नव्या इमारतीचे एक दृष्य

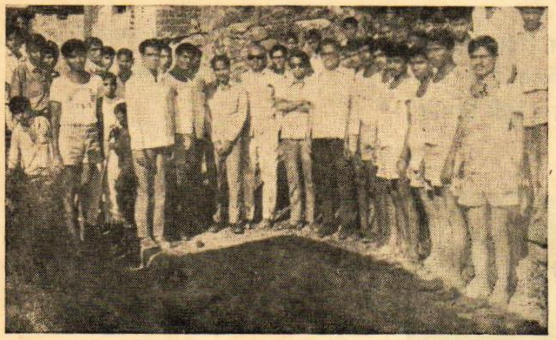

राष्ट्रीय सेवा योजना (N. S. S.) तर्फे आयोजित
करडखेड येथील शिबीराची पहाणी.
श्री टेकूरकर रजिस्ट्रार मराठवाडा विद्यापीठ

करडखेड शिबीर (N. S. S.)
श्री. टेकूरकर यांच्या हस्ते समारोप

अतिरिक्त न्यायाधीश श्री सोमलवार समवेत प्रमुख नागरिक,
संस्थाचालक व प्राचार्य

इये मऱ्हाटिचिये नगरी

अभिव्यक्ती

वर्ष : १९७४ – ७५

जैसें बिंब तरी बचके येवढें । परि प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडें ॥
शब्दाची व्याप्ती तेणें पाडें । अनुभवावी ॥
ना तरी कामितयाचिया इच्छा । फळे कल्पवृक्षु जैसा ।
बोलु व्यापकु होय तैसा । तरी अवधान द्यावें –

-- ज्ञानेश्वर

संपादक : दीपक गो. कासराळीकर

मार्गदर्शक : प्रा. सुग्राम पुल्ले

सम्पादकीय

वाचक आणि लेखक ह्यांच्यातील हा अडथळाच ! तरीपण आवश्यक. आमच्या प्रयत्नांची दिशा वाचकास कळावी, ऋणनिर्देशन करता यावे यासाठी विद्यार्थी मित्रांचे विविध प्रकारचे साहित्य आले, पण जागे अभावी सर्वच देता येत नाही विषयांचे वैविध्य ठेऊन शक्य तेवढे स्वीकारले.

महाविद्यालयीन जीवनात तरुण मनामध्ये उठणारे विविध पडसाद ललित साहित्यातून व्यक्त झालेले यात पहावयास मिळतील. कधी, ही तरुण संवेदना काव्य पुष्पांचा बहर घेऊन येते तर कधी, लेख अथवा कथेच्या रूपाने ! एका निराळ्या प्रेमाची कथा 'विश्वास' इथे आहे तर मुक्या प्राण्यावरील प्रमाचे 'दर्शन जोडी' घडविते. कांही अभ्यासास धरून असलेले लेखही आहेत 'मास्टर कृष्णराव' यांना वाहिलेली भावपूर्ण, श्रद्धा सुमनांची ओंजळ आहे, उत्कट कविता आहेत.

साहित्याची निवड करताना मिळालेल्या सहकार्याबद्दल संबंधित सरांचे आभार. गुरुजनांचे आशीर्वाद लाभले म्हणूनच आत्मविश्वासाने शारदेच्या पायाशी येण्याचे हे धाडस आम्ही करीत आहोत. आमची ही सेवा 'यद् रोच्यते तत् ग्राह्यं, यन्नरोच्यते तत् त्याज्यम्' या वैदिक मंत्रात सांगितल्याप्रमाणे रुजू करून घ्यावी.

ध न्य वा द !

संपादक
म राठी वि भा ग

मराठी कादंबरीची वाटचाल (*उत्क्रांती*)

◆

भामपल्ले हु. म.
एम्. ए. (प्र. व.)

मराठी कादंबरीच्या उत्क्रांतीतील १८८५–१९२० हा टप्पा म्हणजे स्थूल मानाने हरिभाऊ आपटचांच्या युगारंभापासून ते वामन मल्हार जोश्यांच्या युगारंभापर्यंतचा काळ होय.

ऐतिहासीक संशोधनाच्या दृष्टीने पाहिले तर कादंबरी हे नामकरण मराठीत इ. स १८३० च्या ही आधीचे आहे हे नक्की. कोणत्या ग्रंथाच्या निमित्ताने हे नामकरण झाले आहे हे सांगता येणे कठीण आहे. १८१५ ते १९२० या संपूर्ण कालखंडातील एकूण मराठी कादंबरी वाङमयावर हरिभाऊ वाङमयीन कर्तृत्वाचा फार मोठा ठसा उमटलेला आहे.बाळशास्त्री जांभेकरांपासून ज्योतीबापर्यंतच्या कार्यकर्त्यांच्या उपक्रमांनी तयार झालेल्या भूमिकेला नव्या युरोपियन वाङमयाच्या परिशीलनाने एक व्यापक तत्वज्ञान लाभले. त्यातून परिणामतः स्वातंत्र्य ह्या मुद्याचे राष्ट्रवाद व सुधारणावाद हे दोन पैलू निर्माण झाले होते. इ. स १८१५ ते १८९५ पर्यंत हरिभाऊंच्या सामाजिक प्रक्षोभ व्यक्त करणाऱ्या मुख्य सामाजिक कादंबऱ्या लिहून झाल्या. इ. स. १८९५ पासून ते ऐतिहासिक कादंबऱ्याकडे वळले, पुढे त्यांनी भयंकर दिव्य व मायेचा बाजार या दोनच

महत्वाच्या सामाजिक कादंबऱ्या लिहिल्या. ह्या काळातील शिक्षीत, अशिक्षीत. सुधारक सनातनी, व्यवहारवादी, ध्येयवादी, परंपरानिष्ठ पापप्रवृत्त अशा सर्व प्रकारच्या प्रवृत्तींच्या वैयक्तिक मनाचे जे एक सामुदायिक मन बनले होते त्यांच्या घडामोडीचे चित्रण हरिभाऊंनी आपल्या कादंबऱ्यातून केले. त्यांनी सामाजिक प्रश्न चर्चेसाठी घेतला नाही तर त्या सामाजिक प्रश्नांची प्रतिक्रिया करणारे तत्कालिन समाजपुरुषाचे जीवन आणि मन त्यांनी चिंतनासाठी घेतले. त्यांनी मराठी कादंबरीत आत्मानुभूतीचा जिव्हाळा प्रथमच निर्माण केला. तत्कालिन सामाजिक जीवनात वावरणाऱ्या असामान्य व्यक्तीच्या जीवनातील असामान्य प्रसंग ह्यांची सुंदर सांगड घालतांना त्यांच्या प्रतिभेने व्यक्त केलेली सर्व समावेशकता सहानुभूतीने ओथंबलेल्या थोर कलावंताची आहे.

भाषेचा पाल्हाळ, वर्णनाचा विस्कळितपणा, कल्पनांची पुनरुक्ति, कथानकाच्या पूर्व भागातील व्यक्ति-वैशिष्ट्यांची उजळणी इ. हरिभाऊंचे सांगितले जाणारे दोष सामान्य असले तरी ह्यात आत्मानुभूतीचा ओलावा, प्रतिभेची सर्वंकषता, अवलोकनातील डोळसपणा, वर्णनातील गोचरता व सहानुभुतीची विशालता हे गुण केव्हांही चिरंतन राहणारे आहेत. ह्याच काळात आपट्यांनी कांही ऐतिहासिक व कांही सामाजिक, नाथमाधवांनी तीन ऐतिहासिक व बारा सामाजिक, प्रभाकर श्रीपत भसे ह्यांनी दहा व दातारांनी सात कादंबऱ्या लिहल्या. एखादी दुसरी कादंबरी लिहून नावाजलेले वा. गो. आपटे, काशीताई कानिटकर, चिंतामणराव वैद्य, रिसबूड, रेंदाळकर इत्यादी अनेक लेखक आहेत. स्थूल मानाने यमुनापर्यटनने जो मार्ग आखून दिला त्याच मार्गाने जवळ जवळ १९२८ पर्यंतची कादंबरी वाटचाल करीत राहिली. या काळात मराठी कादंबरीनें कलात्मकता हे एकमेव अथवा प्रमुख असे ध्येय ठेवलेले दिसत नाही.

हरिभाऊंच्या सामाजिक कादंबऱ्यात तत्कालीन स्त्री जीवनाच्या सर्वांगीण दुःखाचे चित्रण आहे. वैधव्य, बालविवाह, केशवपन, बहुपतित्व हे जीवनाचे प्रश्न त्यांनी सहृदयतेने आणि त्याचबरोबर कलात्मक संयमाने मांडले. तसेच इंग्रजी शिक्षण, जुनी माणसे, यातील धर्मसंस्कार, संघर्ष, व्यवहार, एकत्र कुटुंब पद्धती, नवविवाहितांच्या अडचणी यांचे दिग्दर्शन ह्या काळातील कादंबरीत आढळते. याच काळात ऐतिहासिक कादंबरीला बहर आला. हरिभाऊंच्या कादंबरीने ह्याही दालनास वळण लावले. ऐतिहासिक वास्तवतेला कलात्मक अनुभवाच्या पातळीवर पुनरुज्जीवीत करतांना त्यातील सामाजिकाचा वेध घेण्याची हरिभाऊंची किमया या क्षेत्रातील त्यांच्या यशाच्या संदर्भात आवर्जून उल्लेखिली पाहिजे. या कादंबऱ्या ऐतिहासिक असल्या तरी प्रभावी ठरून त्या लोकप्रिय झाल्या. नाथमाधव व चिं. वि. वैद्य, ना. ह. आपटे, यांच्या गाजलेल्या कादंबऱ्या आहेत. पण येथेहि हरिभाऊंच्या आखीव मार्गाने मराठी कादंबरी वाटचाल करताना दिसते. या काळातील कादंबरीचे कलास्वरूप असे सांगता येईल की, एखादी ऐतिहासिक घटना अथवा सामाजिक जीवनातील समस्या निवडायची, तिच्या भोवती वर्तुळाकार उभी करायची आणि उपसंहार नावाच्या प्रकरणात साऱ्यांचे भवितव्य अथवा मृत्यू सांगून लेखक मोकळा व्हायचा. कादंबरीत उत्कट प्रसंग आणावयाचे. ही उत्कटता निर्माण करताना शक्यता, वास्तवता, कसोशीनें पाहिली जात नव्हती. वाचकांची उत्कंठा टिकविण्यासाठी बहुधा अद्भूत अथवा रहस्यमय असे वातावरण निर्माण करणें. नव्या काळात संस्कृतनिष्ठ असलेले कादंबरीतील गद्य हरिभाऊंपासून सजीव व समर्थ झाले. अद्भुतरम्य कथानक असलेल्या स्वैर कल्पनाविलासाला वाहिलेल्या कादंबऱ्या याही कालखंडात निर्माण होत राहिल्या. मात्र अव्वल इंग्रजी कथांच्या तुलनेने त्यांचा निर्मितीचा वेग कमी झाला. अव्वल इंग्रजीतील अद्भूताची आवड कमी झाली. बंकिमचंद्रां–सारख्या बंगाली कादंबरीकाराचा परिचय कांही कादंबरीकारांनी मराठीला करून दिला.

हरिभाऊंच्या अखेरच्या कादंबरीपूर्वीच सारगणी (१९१९) प्रसिद्ध झाली आणि हरिभाऊंच्या हातातले वळण वा. म. जोश्यांकडे आले. मराठी कादंबरीला एक प्रकारचे नवे वळण लागले. घटनाप्रधान अथवा व्यक्तिप्रधान कादंबरीला आता मनोरचनेचें व तत्वचिंतनाचे पाठबळ लाभले. इंग्रजी शिकलेल्या मराठी स्त्रीच्या बदलत्या जीवनातील नवे रंग हरिभाऊंच्या चित्रणाच्या पुढच्या टप्प्यात मराठी कादंबरीचा चिंतनाचा विषय झाला. चिंतन विषय ठरला

(पान पाच वर)

श्रावणमास : एक अभ्यास

❖

त्र्यंबक जी. बेळगे
(पदवीपूर्व कला)
(पी. यु. सी. (एम. एल.) च्या वर्गातील चर्चा सत्रात वाचलेला निबंध.

'श्रावणमास' ही बालकवींची एक निसर्गरम्य कविता आहे. श्रावणमास हा दरवर्षीच येतो, श्रावण-मासाचा आस्वाद आपणा सर्वांनी घेतलेलाच आहे. आपण सर्व घेतच आहोत. पण बालकवींना हा श्रावण महिना विशेष वाटला म्हणून त्यांनी श्रावणमास या कवितेत श्रावण महिन्याचे वर्णन केलेले आहे. आल्हादकारक असा हा श्रावण महिना कवीला हर्षदायक वाटतो कारण त्याला चोहीकडे आनंदी आनंदच दिसतो.

श्रावण महिन्यातील चोहीकडे दाटून भरलेली हिरवळ पाहून कवीला आनंद भरते येते. श्रावण महिन्याचे वर्णन करताना कवीने आपल्या नजरेने काव्यात दाटी-वाटीने उगवलेल्या हिरवळीचे देखील वर्णन केलेले आहे. पावसाची शिरवं क्षणात सरसर येतात आणि जातात. जेव्हा शिरवं पडत असतात तेव्हा आकाश

झाकळलेले असते. सूर्यप्रकाश नसतो परंतु क्षणार्धांत येऊन जाणाऱ्या सरी संपल्यावर मात्र पुन्हा पूर्ववत् ऊन पडते. क्षणातच ऊन पडणे आणि क्षणातच सरसर शिरवे पडणे हा जणू त्या ऊन-पावसांचा लंपडाव चाललेला आहे कीं काय असे वाटते. शिरव्यांची गतिशीलता –

' क्षणात येते सरसर शिरवे क्षणात फिरुनी ऊन पडे '

या शद्वात कवीने व्यक्त केली आहे,

सहजच आकाशाकडे वरतीं मान डोकाऊन पाहिल्यास इंद्रधनुष्य दिसू लागते. पाऊस पडून ओसरल्यानंतर इंद्रधनुष्य जगमगते. निसर्गाचे दृष्य या कवितेतून दाखविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. हे इंद्रधनुष्य पाहिल्यानंतर कवीला वाटते की, हे इंद्रधनुष्य म्हणजे नभाच्या मंडपात बांधलेले जणू तोरणच आहे. आणि हे नक्कीच कुणी तरी बांधलेले आहे असा भास होतो. अनेक रंगांचे पट्टे पाहून, त्याला उद्देशून इंद्रधनूचा दुहेरी गोफ म्हटलेले आहे. कवीला हे इंद्रधनुष्य म्हणजे विणलेल्या गोफाप्रमाणे वाटते कारण इंद्रधनुष्यातले अनेक रंग जणू एकमेकात मिळून गोफ तयार केलाय की काय असे वाटते. कवीला वाटते आकाशात कोणता तरी आनंदी सोहळा चाललेला आहे म्हणून ते म्हणतात -

' मंगल तोरण काय बांधिले नभो मंडपी कुणि भासे ! '

तिन्ही सांजेच्या वेळेस सूर्यासमोर झाकळलेले नभ येतात. कवीला वाटते की, आतां सूर्यास्त झालेला आहे. जणू संध्याकाळच झालेली आहे. असे वाटते न वाटते तोच सूर्यासमोर क्षणार्धात आलेले ढग बाजूला होतात आणि त्या वेळची पिवळी पिवळी अशी उन्हे प्रथमच अगदी उंच उंच अशा घरावर आणि उंच उंच अशा वृक्षांच्या टोकावर पडतात. ऊन प्रथम उंच अशा ठिकाणी पडते नि नंतर जमिनीवर पेडते. यावरून ऊन पडण्याची छोटीशी घटना देखील कवीनी कशी टिपलेली आहे हे लक्षात येते.

संध्याकाळच्या वेळी पश्चिम दिशेकडील नभावर अनेक प्रकारचे संध्यारजनीचे संध्याराग दिसून येतात. सर्व नभावर वेगवेगळी चित्रे दिसतात. त्या चित्रांना पाहून कवीला वाटते की हे चित्र जणू सुंदरतेची महान रूपेच आहेत की काय ! हीच ढगांची सुंदरता मनोहर अशा प्रकारचे रूप धारण करते.

श्रावण महिन्यांत आकाशातून उडणाऱ्या पांढऱ्या शुभ्र बगळयांची मालिका पाहून कवीचे हृदय आनंदाने भारावून जाते. कवीला वाटतं की जणू ही कल्पतरूंच्या फुलांची माळच आहे. बगळे पांढरे शुभ्र असतात आणि कल्पवृक्षांची फुलं देखील शुभ्रच असतात म्हणून बगळयांच्या रांगेला कल्पसुमांची माळ असे म्हटलेले आहे. अशी उपमा देऊन योग्य असे रूपक केलेले आहे. हयाच पांढऱ्या शुभ्र बगळयांच्या रांगेकडे पाहून कवीला वाटतं जणू आकाशातले गृहगोल पृथ्वीवर उतरायला लागले आहेत की काय ! त्या रांगेतल्या एकेका बगळयाला एकेक ग्रहगोल असे कवीने समजलेले आहे. पांढऱ्या शुभ्र बगळयांच्या रांगेकडे पाहून असे बाटते की जणू सर्वच ग्रहगोल एकमताने पृथ्वीवर उतरत आहेत.

श्रावण महिन्यातल्या क्षणार्धांत पडून ओसरून जाणाऱ्या पावसामुळे पक्षी भिजून चिंब होतात. आपल्या पंखावरले पाणी ते पंखाची फडफड करून झटकून टाकतात. श्रावणमास कविता लिहीत असताना पक्ष्यांचे पंख हलवून पाणी झटकणे आणि पूर्ववत् सावरून बसणे हे देखील कवीने अगदी पक्ष्यांच्या बाबतीतले सत्य असे उदाहरण श्रावणमास कवितेत जीवंतपणे चित्रित केलेले आहे. पक्ष्यांची पाणी झटकण्याची क्रिया श्रावणमासाचे वर्णन करताना लक्षात घेऊन कवितेत चित्रित करणे म्हणजे निसर्ग कवितेला जीवंतपणा आणणेच होय. अशा वेळी जंगलातून हरिणी देखील आपल्या पाडसांना घेऊन हिरव्या कुरणावर बागडताना दिसतात. हरिणी आणि पाडस यांच्या बागडण्यातून देखील श्रावण महिना किती आनंदोत्सवाचा आहे. याचे दर्शन घडते.

गुरे चरत आहेत. गुराखी गाणी गात आहेत. चरण्यात गुरे तल्लीन झालेली आहेत. गुराखी जणू आपल्या मंजूळ पाव्यातून श्रावण महिना एक सुराने गात आहेत की काय असे वाटते. त्यांच्या गोड अशा पाव्यातून श्रावण महिन्याच्या गीतातले शद्व साकार होऊ पाहतात. गुराख्यांत देखील श्रावण महिना हवा हवासा वाटतो.

श्रावण महिन्यात चहूकडे फुले उमलतात. सुवर्णचंपक उमललेला आहे. त्याची फुले उमलून श्रावण महिन्याचा सत्कार करायला जणू तयार झालेली आहेत की काय ! वनात चहूकडे केवडयाच्या फुलांचा सुगंध दरवळून उठला आहे. पारिजातही बहरलेला आहे. अशा ह्या बहरलेल्या पारिजातास पाहून वाटते की जणू हा पारिजात बघताच सत्यभामेच्या मनातला राग क्षणातच् मावळला असेल.

श्रावण महिन्यात नवीन लग्न झालेल्या युवती मंगलागौरीची पूजा करतात त्या पूजेसाठी पुष्कळ अशा प्रकारची फुले, पत्री, हवी असतात. म्हणून सुंदर अशा स्त्रिया, निष्पाप अशा मुली हातात परडी घेऊन पारिजात, केवडा, सोनचाफा यांसारखी सुगंधी फुलं गोळा करण्यासाठी रानात जातात. तसेच पाऊस थांबताच देवदेर्शनासाठी त्या घराबाहेर पडतात. त्यांच्या चेहऱ्यावर नव तेज असते आनंदाची छटा असते. हे पाहून कवीला वाटते की जणू श्रावण महिन्याचे गीतच त्यांच्या मुखातून ऐकून घ्यावे.

श्रावणमास या कवितेत कवीने निसर्गातील अगदी बारीक सारीक गोष्टींचे जीवंत चित्रण केलेले आहे. गेयबद्ध अशी ही कविता आहे. अनेक अनुप्रास, यमके सहज जमलेली आहेत.

उठती वरती जलदांबर ती अनंत संध्या राग पहा
सुंदर हरिणी हिरव्या कुरणी निजबाळांसह बागडती
सुंदर बाला या फुलमाला रम्य फुले-पत्री खुडती.

तसेच या कवितेत यमक, उपमा, अनुप्रास. इ. अलंकार यांची जणू मेजवानीच दिलेली आहे अनेक उपमा आहेत. त्यांची उदाहरणे खालीलप्रमाणे –

वरती बघता इंद्रधनूचा गोफ दुहेरी विणलासे
मंगल तोरण काय बांधिले नभोमंडपी कुणि भासे
बलाकमाला उडता भासे कल्प सुमांची माळचि ते

स्त्रियांच्या आणि पाखरांच्या, हरिणींच्या आणि गायींच्या, चाफ्यांच्या आणि पारिजातकांच्या प्रतिमांतून श्रावण मासातील निसर्गाचे चलित चित्र साकार केलेले आहे. सृष्टीतील रंगांच्या छटा बालकवींनी टिपलेल्या आहेत.

हिरवळ दाटे चोहिकडे,
पिवळे पिवळे ऊन पडे,
इंद्रधनूचा गोफ दुहेरी

या रंगछटा एकदा उमटल्यानंतर त्या डोळ्यापुढून जात नाहीत. बालकवींची कल्पना मनोहर व सुंदर आहे.

पारिजातही बघता भामारोष मनिचा मावळला

श्रावण महिन्यातील निसर्गाचे हे अत्यंत सूक्ष्म, जिवंत चित्रण आहे. साधी पण सुंदर अशी कविता आहे. बालकवींच्या सुंदर निसर्ग कवितांपैकी "श्रावणमास" ही त्यांची एक उत्कृष्ट कविता होय.

❖

(पान दोनवरून चालू)

एकंदरीत या कालखंडातील मराठी कादंबरीने पुष्कळ अंशी अनमोल साहित्यकृती निर्माण केल्या. विशेषतः तत्कालीन मध्यम वर्गाचे, त्यांच्या अपेक्षांचे व अपेक्षाभंगाचे आणि नव्या सामाजिक उद्बोधनाचे व जाणिवांचे कलात्मक चित्रण या काळातील मराठी कादंबरीत आढळते. या कलाकृतींच्या निर्मात्यांची मने सहानुभूती, सहसंवेदन, सहकंपन, आशा निराशा, जीवन सन्मुखतेची जाणीव व समाजाभिमुखतेची भावना यांनी भरून गेल्याचे स्वच्छ जाणवते. त्यांनी केलेल्या हेतूचा जीवनाशी मेळ घातला होता. या काळातील मराठी कादंबरीत कला व जीवन या दोहींमध्ये जे सहजसामंजस्य साधले होते तोच या काळातील मराठी कादंबरीच्या उत्क्रांतीचा सगळ्यात स्पृहणीय विशेष म्हटला पाहिजे.

१८८५–१९२० ह्या काळातील कादंबरीच्या वाटचालीचा आढावा उपरोक्तप्रमाणे घेता येईल.

❖

नव्या पद्धतीच्या स्वर रचनेचा थोर उद्‌गाता !

–"मास्तर कृष्णराव"

– दीपक गो. कासराळीकर
पदव्युत्तर उपान्त्य

बालगंधर्वांसारख्या संगीत सम्राटाबरोबर कित्येक वर्षं काम करूनही स्वतःच्या वैशिष्ट्यपूर्ण व रंगदार गायनाची रसिकांवर छाप पाडणारे व त्यांच्या खालोखाल लोकप्रियता मिळविणारे मास्तर कृष्णराव ह्यांच्या निधनाने गंधर्व युगातील एक महान तेजस्वी तारा निखळला.

बालगंधर्वांप्रमाणेच भास्करबुवा बखले यांनी चीजांचा खजिना मास्तरांच्या गळी उतरविला होता. त्यांच्या कठोर शिस्तीत गायनाचे धडे घेतले होते. गुरुजींची कमालीची सेवा मास्तरांनी केली. मरताना भास्कर बुवा आपल्या या शिष्यास म्हणाले, "कृष्णा! माझं मन खूप राखलंस. तुझ्याकरिता मी सोन्यांच शेत लावलंय ! खूप गात जा, खूप गात जा." कित्येकदा बालगंधर्व मास्तरांना गुरूचा मान देत; त्यांच्या पायाशी बसून नव्या स्वर लेखनाचे धडे घेत असे सांगतात. 'नाट्यकला प्रवर्तक' त्या जुन्या नाटकमंडळीने दोन महान गायक नट मराठी रंगभूमीला दिले.

१ सवाई गंधर्व [कै. रामभाऊ कुंदगोळकर]
२ रे मास्तर कृष्णराव फुलंब्रीकर.

मास्तर पहिल्यांदा ' संत सखू ' या नाटकाद्वारा नट म्हणून रंगभूमीवर आले. पुढे १९१७ पर्यंत [गंधर्व नाटक मंडळीत प्रवेश] त्यांनी संगीत तपस्या केली. या तपस्येमुळेच त्यांना संगीत कलानिधी ' म्हणून संगीत सृष्टीत मानत खडतर साधना केल्यानंतर बुवांबरोबर गायनाच्या निमित्ताने त्यांनी भारतभर भ्रमण केले. जलशात गायन केले. त्यांचा पहिला सलसा अवघ्या पंधराव्या वर्षी जालंदर येथे झाला, तीन हजार श्रोत्यांपुढे !

१९३३ सालापर्यंत ते गंधर्व नाटक मंडळीत होते. याच सुमारास प्रख्यात चित्रपति व्ही. शांताराम यांनी त्यांना 'प्रभातमध्ये याल कां ?' अशी विचारणा केली. मास्तरांनी होकार दिला ' धर्मात्मा' चे संगीत त्यांच्यावर सोपवण्यात आले. त्यानंतर एकामागे एक चित्रपट प्रसिद्ध झाले. ते भारतभर गाजले ' माणूस ', ' शेजारी ', ' अमर ज्योती ', ' गोपाळकृष्ण ' हे त्यांचे खास चित्रपट. प्रभातमध्ये फूट पडल्यानंतर शांताराम बापूंनी ' राजकमल ' ची स्थापना केली. त्यांच्या, ' भक्तीचा मळा' याचे संगीत दिग्दर्शन व प्रमुख भूमिका मास्तरांनीच केली. त्यानतर ' मेरी अमानत ' हा चित्रपटही त्यातील श्रीधरपंताच्या भूमिकेने मास्तरांनी लोकप्रिय केला, ' माणिक, स्टुडिओज्' च्या ' कीचकवध ' व ' विठु माझा लेकुरवाळा ' यांना संगीत दिल्यानंतर मास्तरांचे चित्रपटातील जीवन संपुष्टात आले.

चित्रपट, रंगभूमीसारख्या मोहमयी वातावरणातही ते निर्व्यसनी राहिले, तसेच गायनाच्या कार्यक्रमासाठी महिनोन्महिने बाहेर असले तरी त्यांनी आपला कार्यक्रम कधीच सोडला नाही. १९५३ साली ' All India Peace committee ' ने चीनला एक सांस्कृतिक शिष्टमंडळ पाठविले होते त्यात मास्तरांचा समावेश होता चौ एन लॉय, माओ त्से तुंग, व अन्य चीनी नेत्यांशी त्यांना बातचीत करण्याची संधी मिळाली. याही दौऱ्यात त्यांनी आपला पीळ कायम राखला. मास्तर संपूर्णपणे शाकाहारी. जेवणात अडचण येऊ नये म्हणून त्यांनी भारतातूनच पत्नीकडून महिनाभर पुरेल एवढे लाडू, लोणची इ. भरगच्च डबा भरुन घेतला होता. बरोबर, पानतंबाखूही अर्थात् होतेच.

गंधर्व मंडळीच्या नाटकांचे स्वरलेखन हेच करीत. त्यांची दिग्दर्शित पदे लोकप्रिय ठरली. ' धुंद मधुमती रात रे ' ' स्वयंवराची तिच्या घोषणा द्रुपदाने केली ' ही कीचकवधातील लता मंगेशकरांनी गाईलेली पदे आजही सर्वतोमुखी आहेत.

१९३५ नंतर बोलपट युग सुरू झाले पूर्वीच्या नाटक, संगीत कंपन्या मोडकळीस आल्या. पुढे कालांतराने अत्रे-रांगणेकर युग सुरू झाल्यावर रंगभूमीवरची मरगळ ओसरली. याची तुतारी मास्तरांनी रांगणेकरांच्या ' कुलवधु ' नाटकाला अत्यंत मधुर व मोहक चाली देऊन फुंकली. याचे पडसाद सौ. ज्योत्स्नाबाई भोळे यांच्या सुस्वराद्वारे पदांच्या रूपाने आजही घरोघरी निनादत आहेत.

कृष्णरावांजवळ चीजांचा एवढा संग्रह असताना त्यांना शिष्यपरंपरा कां लाभली नाही या संबंधी बरेच प्रवाद आहेत. पण ते म्हणत " गुरूंकडून विद्या शिकण्यासाठी मी काय कष्ट सोसले हे मलाच माहित. आज अशी किती जणांची तयारी आहे ? जुन्या काळाप्रमाणेत गुरूंची धोतरे बडवीत, पाणी भरीत शिकले पाहिजे असे मी मुळीच म्हणार नाही परंतु ठरवून दिलेली मेहनत, रियाझ हे तर मनापासून केले पाहिजे ना ! आज हे कुणालाच नको आहे झटपट रंगारी व्हायला हवं. मला हे पसंत नाही. "

त्यांचे जीवन कृतार्थतेत गेले. नट म्हणून रंगभूमी गाजविली, गायक म्हणून मैफिली गाजवल्या. चित्रपट संगीतातही ते यशस्वी ठरले. देशभर भ्रमण केले परदेशाची संधी मिळविली. गांधी नेहरू, बोस, पटेल सरोजिनी नायडू इ. नेत्यांच्या सहवासात कांही क्षण घालविता आले. अत्तरायुष्यात शासकीय व सार्वजनिक मानसन्मान झाले. 'पद्मभूषण' किताब मिळाला 'संगीत नाटक अकादमी' ने बहुमान केला. ७३ साली अमृत महोत्सवही साजरा झाला.

गायनहिरा सौ. हिराबाई बडोदेकर म्हणतात " ज्यांचे गायन हमखास रंगते अशा गवयांपैकी ते एक होते. '

नाट्यसंगीताचे रसिक श्रेष्ठ आणि आकाशवाणीचे निवृत्त केन्द्राधिकारी श्री. कृ. द. दिक्षित म्हणतात, " जवळ जवळ अर्धशतकातील दोन पिढयांवर

(पान ९ वर चालू)

महाराष्ट्राचा

शेवटचा शाहिर

पठ्ठे बापूराव

❖

- ळसकर बालाजी

बी. ए. अत्यत

कृष्णेच्या पाण्याचा गुण मोठा विलक्षण म्हटला पाहिजे. या पाण्यावर पोसलेल्या सातारा जिल्ह्यात गुन्हेगार, वक्ते, राजकारणी, चांगले प्रशासक, कीर्तनकार, पत्रकार, विद्वान हे याच जिल्ह्यात वाढले. पठ्ठे बापूराव या सुप्रसिद्ध शाहिराचा जन्म सातारा जिल्ह्यातील रेठरे या गावी झाला आणि त्याने आपले नांव साऱ्या महाराष्ट्रभर गाजविले. पांढरपेशा व बहुजन समाजातील हजारो–लाखो लोकांचे मन आकर्षित करून घेण्याचे सामर्थ्य पठ्ठे बापूरावात होते. रामजोशीपासून प्रभाकरापर्यंतची लावणीकारांची परंपरा पाहिल्यानंतर पठ्ठे बापूरावाचेच नांव घ्यावे लागते.

पठ्ठे बापूरावांनी स्वतःच्या कर्तबगारीवरच तमाशाच्या क्षेत्रांत आपले नांव अजरामर करून ठेवले. घरची परिस्थिती बेताचीच होती आणि जन्म ब्राम्हण कुटुंबात झाला होता. लहानपणापासूनच काव्याचा नाद असल्याने आणि बुद्धि तल्लख असल्याने त्याचेवर शिक्षकांची मर्जी

होती. शिक्षकाच्या साह्याने व औंधच्या राजेसाहेबांच्या कृपेने ते इंग्रजी चार इयत्ता व मराठी सात इयत्तापर्यंत शिकले. बडोद्याला पोलिसांच्या नौकरीत मन रमले नाही. आई–बापाच्या आजारामुळे बडोद्याहून परत आलेले बापूराव उपाध्येगिरी करीत असतानांच तमासगिरीत उठबस करू लागले; आणि त्यांनी स्वत:च लावण्या रचावयास सुरुवात केली. गावातल्या मांगाचा फड उभा केला. पुढे त्यांनी महारांचा फड बनविला व नंतर शेवटपर्यंत अनेक जातींचे कलावंत त्यांनी जवळ केले. तमाशावरील विलक्षण प्रेमा–मुळे त्यांनी ब्राम्हण्यालाहि तिलांजली दिली.

श्रेष्ठ वर्ण मी ब्राम्हण असूनी
सोवळे ठेवले घालुनि घडी
मशाल धरली हाती
तमाशाची लाज लावली देशोधडी ॥

साधना :–

पठ्ठे बापूराव हे मनस्वी हाते. आणि म्हणून ज्या क्षेत्रात पडावयाचे तेथे टोक गाठावयाचे अशीच त्यांची वृत्ती होती. प्रतिभेची देणगी होती त्या वेळचे आध्यात्मिक विचार त्यांनी पचनी पाडले होते, पुराणे पालथी घातली होती औंधला असतानाच शाहीर हैबतीच्या आध्यात्मिक लावण्यांचे त्यांनी परिशीलन केले होते. आपल्या आत्म–चारित्रपर लावणीत "दर्शन झाले महापुरुषाचे सहस्र वेळा लक्ष घडी," असा उल्लेख बापुरावांनी केला आहे.

तमाशावरील निष्ठा :–

ज्या तमाशास त्यांनी स्वत:स वाहून घेतले होते त्या तमाशात त्यांना वैभव व नावलौकीक प्राप्त झाला. तमाशावर त्यांची अव्यभिचारी निष्ठा होती, त्यासाठीच त्यांनी घरचे पाश तोडले. केवळ पोटाचा व्यवसाय म्हणून त्यांनी तमाशाचा कधी विचार केला नाही.

पवळाचा स्वीकार :–

तमाशात पदार्पण केल्यानंतर महार, मांग इ. अनेक जातींच्या लोकांत पठ्ठे बापूराव मिसळू लागले. परंतु पवळा या नाचणारीशी त्यांचा संबंध आल्यावर जातगंगा क्रुद्ध झाली. पवळाच्या रूपावर व गुणावर ते लुब्ध झाले होते. उघडपणे त्यांनी तिच्याबरोबर संसार थाटला पवळाबद्दलची आपली भावना जाहीर करण्यासाठी त्यांनी तिला थिएटरात नेवून प्रेक्षकासमोर एका ताटात जेऊन तिचा स्वीकार केला. ब्राम्हण्यावर आपण पाणी सोडल्याचेच त्यांनी अशा रितीने जाहीर केले. हा मनाचा मोठेपणा आहे व नेक जात स्वभावाचा हा नमुना आहे.

नाटचगुण :-

नाटचगीते बापुरावांनी बरीच रचली आहेत व ती यशस्वी नाटचगीते आहेत. 'मीठाराणी', 'राजपूत', 'रंगला जवान' हे बापुरावांचे वग फार गाजले. त्याचप्रमाणे त्यांच्या 'बटक्याचा फार्स', 'सासू–जावयाचा फार्स' वगैरे फार्सही उल्लेखनीय आहेत. वग चांगले वठावेत म्हणून ते उत्तम सजावट करीत. 'मीठाराणीत' नायक वैतागापोटी अंगातला शर्ट फाडून टाकतो असा प्रसंग आहे, बापूराव दरवेळी तलम रेशमी शर्ट या प्रसंगी फाडून टाकीत असत.

(पान १२ वर चालू)

(पान ७ वरून चालू)

त्यांनी अर्धराज्य गाजविले. संगीताच्या प्रत्येक अंगात त्यांची बुद्धी सर्वगामी होती.

मा. कृष्णरावांची आणखी एक वैशिष्टचपूर्ण कामगिरी म्हणजे त्यांनी 'वंदेमातरम्' या राष्ट्रगीताला 'झिंझोटी' रागात दिलेली चाल. नेहरूंपुढे त्यांनी ते गाऊन दाखविले, नेहरूंना ती चाल आवडली ?

अनेक नात्याने मराठी रसिकांची सेवा करणाऱ्या नव्या पद्धतीच्या स्वररचनेच्या थोर उद्गात्यास, संगीत कलानिधी म्हणून ज्याचे नाव मराठी संगीताच्या इति-हासात कायम राहील अशा मा. कृष्णराव फुलंब्रीकरांच्या स्मृतीस माझे लक्ष लक्ष प्रमाण !

" मिर्झा गालिब "

शायरे आझम् (उर्दू कविकुलगुरू)

• प्रदीप म. करडखेडकर

शायरीच्या समरांगणात फारसी भाषेचा टिकाव लागेनासा झाला, नव्हे या भाषेची ज्या काळात एकसारसी पिछेहाट व्हायला लागली, अशा काळांत फारसी-पंडित शायरे आझम मिर्झा असदुल्लाखां गालिब नांवाचा १६–१७ वर्षे वयाचा तरूण फारसी काव्य घेऊन दिल्लीत उतरला.

गालिबचा जन्म साधारणतः १७९७ च्या दरम्यान झाला. म्हणजे आजपासून १७७ वर्षापूर्वी हा महान् कवी जन्मास आला असला तरी त्याच्या काव्यकस्तुरीचा सुगंध अजूनहि ताजा आहे हाच त्याच्या अक्षर वाङमय निर्मितीचा दाखला होय. 'हिंदुस्थानातील फारसी साहित्यिक' म्हणून ज्याची इराणमध्ये उपेक्षा झाली; आणि भारतातील फारसी वाङमयाची व अभ्यासाची परंपरा तुटल्यामुळे या देशातही ज्याचे बहुमोल फारसी साहित्य सप्त सागरांच्या तळाशी दडी मारून बसलेल्या रत्नभांडाराप्रमाणे, दुर्मिळ तसेच दुर्भागी ठरले, अशा गालिबला आकाराने लहान पण गुणांनी महान् अशा उर्दू-काव्याने जगातल्या अजरामर कवी मंडळांत मानाचे स्थान मिळवून दिले.

कॉलेजातील कुठल्याही तरूण–तरूणींची तुम्ही कधी वही उघडून पाहिली आहे का ? पूर्वीचे वि. स. खांडेकर यांचे अलंकारीत वाक्य जावून त्या ठिकाणी कोणत्या तरी उर्दू कवीचा शेर तुम्हाला दिसेल. प्रेमविषयक खऱ्याखुऱ्या भावना व्यक्त करण्यासाठी शेरशायरीचा दाखला देत असतात. उर्दूसारखी झोकदार भाषा तसेच शाही भाषा आपल्याला यावी असे प्रत्येकाला वाटते.

गालिबचे कौटुंबिक जीवन कधीही स्थिर अथवा सुखी नव्हते. लोकांचे वाढते कर्ज आणि प्रतिकूल टीका यामुळे गालिबला बराच त्रास झाला गालिबचे वैवाहिक जीवनही सुखाचे नव्हते गालिबला मदिरेचे व्यसन होते. रोज दारू प्यायला मिळाल्याशिवाय त्याला स्वस्थता वाटत नसे. माझ्यासमोर मदिरापात्र ठेवा आणि माझ्या तोंडून शद्व सुमने ऐका. स्वतःला विसरुन जाण्यासाठी मदिरा हवीच, असे उद्‌गार गालिबच्या काव्यांत अनेकदा आढळतात. गालिबच्या काव्याचे खरे वैशिष्टय त्याच्या गजलातून आहे या गजल काव्यामुळेच गालिबला उर्दूतील कविश्रेष्ठ मानल्या जाते.

कोणत्याही विषयाचे वर्णन करताना गालिबची प्रतिभा प्रखरतेनेच चमकलेली दिसते, कारण त्याचे काव्य कृत्रिम नसून ते त्याच्या जीवनातल्या कडू, गोड अशा अनुभूतींचे सुरम्य स्वरूप आहे. तेथे शुद्ध आंतरिक तळमळ आहे. गजलांतून गालिबने प्रेम हा विषय प्रामुख्यानें हाताळला आहे, गालिब म्हणतात प्रेमाशिवाय जीवनाला अर्थ नाही. जीवनाला गोडी आणि लज्जत येते ती फक्त प्रेमानेच! तो म्हणतो-

इष्क से तबीयत न जीस्तका मजा पाया
दर्द की दवा पायी, दर्देला दवा पाया

प्रेमामुळे प्रकृतीला जीवन आकर्षक वाटू लागते व्यथेला औषध मिळते आणि जिला औषध नाही अशा व्यथेचा लाभ होतो

तो म्हणतो प्रेम ही एक आग आहे, ती विझवू म्हटल्याने विझत नाही आणि लावू म्हटल्याने लागत नाही. प्रियकर, प्रेयसी, प्रतिस्पर्धी, वियोग, उत्कंठा, निराशा या भावनांवर आधारित गालिबच्या कविता बहारदार आणि लज्जतदार आहेत

'नींद उसकी है, दिमाग उसका है, राते उसकी हैं
जिसके बाजूपर तेरी जुल्फे परेशाँ हो गई

तुझा रेशमी केशकलाप ज्याच्या स्कंधावर खेळतो त्याचे वैभव काय असेल ! त्याची सुखनिद्रा, त्याचे विलास आणि आनंददायक वातावरण ही अवर्णनीय असतील !

'सायेकी तरह साथ फिरे सब्र व सनूबर
तू इसकदे दिलकश से गुल्जारमे आवे'

तू आपला आकर्षक बांधा घेऊन बागेत आलीस की आपल्या सुडौल बांध्याचा गर्व करणारी सुरू आणि सनूबरची झाडे तुझ्यामागे सावलीसारखी फिरू लागतील. उर्दू काव्यात मद्य, मद्यपान आणि मद्यपानाचे पुष्कळ उल्लेख सापडतात. मद्याबद्दल गालिबने कर्मठ भक्तांची चांगलीच टर उडवली आहे. गालिब हा स्वतः जबरदस्त मद्य पिणारा होता तो म्हणतो–

फिर देखिये अंदाजे गुलफ्शानीये गुफतार
रखदे कोयी पैमाना व सहला मेरे आगे ।

माझ्यासमोर मद्याची सुरई आणि चषक ठेवा आणि मग पहा माझ्या मुखातून शद्बरूपी पुष्पांची वृष्टी कशी होते ती.

मद्यालयात साकीला म्हणजे दारूचे चषक हातात देणाऱ्या सुंदर तरुणीला फार महत्व असते.

'साबित हुवा हैं गरदने मीना पे खूने खल्फ
लरजे हैं मोजे मये तेरी रफ्तार देख'

मदिरा पिऊन बेहोशित तू पावले टाकीत, तरूणांची हृदये चिरडीत चाललीस त्यांच्या खुनाचा डाग तुझ्या नव्हे, त्या मदिरा पात्राला लागला आहे. हे सगळे आपल्यामुळे घडले म्हणून पात्रातील मदिरा बघ तर कशी घाबरून कापत आहे.

प्रेयसीने केलेल्या छळवादाच्या कथा सांगताना सुद्धा गालिबची लेखणी अप्रतीम करामत करून दाखविल्याशिवाय राहात नाही.

ता फिर न इंतिजार में नींद आये उम्रभर ।
आनेका अहद कर गये, आये जो ख्वाब में ।।

तिने मला भेटावयाचे वचन दिले ते सुद्धा स्वप्नात येवूनच. त्यामुळे मी तिची दिनरात प्रतीक्षा करू लागलो. त्या प्रतीक्षेने मला झोप आली नाही. झोपच नाही तर स्वप्न तरी कुठले ? आणि मग स्वप्नच नाही, तर स्वप्नातही तिची भेट होणे अशक्यच ! सारांश तिची भेटही नाही आणि झोपहि नाही.

प्रेयसीने दिलेल्या भेटण्याच्या वचनावर विश्वास ठेवून आम्ही अद्यापही जीवंत आहोत असे नाही हे तिला सांगताना गालिब म्हणतो–

तेरे वादे पे जिये हम तो यह जान झूट जाना ।
कि खुशीसे मर जाते अगर एतिबार होता ।।

हे सुंदरी, तूं भेटण्याचे जे वचन दिलेस त्याच्यावर विश्वास ठेवून आम्ही जीवंत राहिलो अशी जर तुझी कल्पना असेल तर ती साफ खोटी आहे. अगं, तुझ्या वचनावर खरोखरच आमचा विश्वास असता, तुझे वचन आम्हास खरे वाटले असते, तर आम्ही आनंदाच्या अतिरेकाने मरण पावलो नसतो का ? पण आम्ही तर अद्यापी जीवंत आहोत.

आपल्या प्रेयसीशी दुरान्वयाने का होईना पण संबंध असावा असे गालिबला वाटते. तो तिला विनवतो–

कता की जे न ताल्लुक हमसे ।
कुछ नही है तो अदावतहि सही ।।

कृपा करून आमचा संबंध तोडू नकोस. दुसरे कांही नाही तर निदान माझ्याशी वैर धरलेस तरी चालेल, शत्रुत्वाचा का होईना पण संबंध असू दे.

गालिबचे व्यक्तिमत्व अष्टपैलू होते. जीवनातले विविध विषय हाताळण्यात आकर्षकता आहे. जीवनावरील प्रेम आणि प्रेमी जनांच्या जीवनाविषयी गालिबने एवढ्या उत्कटपणे. उदात्तपणे आणि उच्च पातळीवरून आपले विचार अनमोल शायरीतून आणि गझलांतून व्यक्त केले आहेत की, ते केवळ त्यालाच नव्हे तर साऱ्या उर्दू शायरीला भूषणभूत ठरले आहेत. चित्ताकर्षक उपमा, मनमोहक रचना, शद्बांची मनोहर घडण त्यामुळे गालिब गेली शंभर वर्षे रसिकांच्या जिभेवर सारखा खेळत आहे. ❖

(पान ९ वरुन चालू)

दुर्दिन :--

बापुरावाच्या जीवनातून पवळा दूर झाल्यानंतर त्यांच्या वैभवाचा काळ ओसरू लागला. बापुरावाच्या फडाला पुन्हा पूर्वीचे वैभव प्राप्त झाले नाही. तेव्हां बापुरावानी फड उभारण्याचा प्रयत्न सोडून दिला. त्यानतरें त्यांचा काळ अति दुःखात व कष्टात गेला. जे बापूराव बसल्या बैठकीला चार पांच रुपयाचे खाद्य पदार्थ हॉटेलात उडवित त्यांना भूक भागविण्यासाठी दोन घास मिळणेहि कठीण झाले. जेथे स्वतःला अग टाकायला जागा नव्हती तेथे दोन लाख लावणी कोठे ठेवणार ? आपली ही व्यथा व्यक्त करतांना ते म्हणतात–

ग्रंथ साठलें नजरे बाहेर
छाती धडकली चितावडी !
काय करू त्याला किती लिहावे
कुठे ठेवावे लावूनि थडी !!

आपल्या गांवी देह ठेवावा अशी त्यांची अखेरची इच्छा होती, पण ती पुरी झाली नाही. पुण्यातच त्यांना मृत्यू आला.

चंद्र उजळला । चंद्र उजळला
चंद्र उजळला । सरी नाही घराकडे वळला ।।

ही अखेरची लावणी केली व मग देह ठेवला. त्यांची समाधी बांधावयाची होती. पण ब्राम्हणाला अग्नी देवून आपण गुन्हा केला अशा समजुतीने कांही बहुजन समाजातील चाहत्यांनी अस्थि व रक्षा यांचा मागमूसहि ठेवला नाही म्हणून समाधी झाली नाही. त्यांच्या लावण्या याच आता स्मारक उरल्या आहेत

क्रीडाविभाग

रात्रीच्या गर्भात

असे उद्याचा

उषःकाल

– प्रा. मांजरमकर जी. के.
फिजिकल इन्स्ट्रक्टर

आज दिनांक १५ मार्च १९७५ रोजी भारताने कौलालंपूर येथे झालेल्या विश्वचषक हॉकी सामन्यात पाकिस्तानच्या बलाढ्य हॉकी संघाचा २–१ नी पराभव करून विश्व चॅम्पीयनशीप हॉकी क्षेत्रातील कायम केली. अकरा वर्षांनंतर भारताच्या भाग्योदयाला सुरुवात झाली असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही. मध्यंतरीच्या काळात देशातील गटबाजीच्या राहू-केतूमुळे हॉकीच्या चंद्राला ग्रहण लागून जगाच्या हॉकीच्या इतिहासातील ११ वर्षांच्या काळात स्थान नष्ट होते की काय अशा भीतीची [चिंतेचा] पाल चुकचुकत होती. सत्तेच्या गटबाजीच्या रात्रीच्या गर्भात हॉकीच्या सूर्याचा उषःकाल होतो की नाही याची भारतीयांना एकसारखी भीती लागून होती. परंतु अजितपालसिंगसारखा सारथी लाभल्यानंतर गटबाजीच्या, वशिलेबाजीच्या अंधःकारातून हॉकीचा उषःकाल होण्यास वेळ कसा लागेल !

गेल्या वर्षी तेहरानला झालेल्या अंतिम आशियन सामन्यातील पराभवाचा वचपा काढणाऱ्या भारताने या विजयामार्फत गेल्या विश्वचषक स्पर्धेतील पाकवरील विजयाची पुनरावृत्ती आज केली. बार्सिलोना (१९७१) अँमस्टरडम (१९७३) व कौलालंपूर येथील लागोपाठ विश्वचषक स्पर्धेत भारतीय संघांनी अनुक्रमे ब्रॉझ, रौप्य आणि आता सुवर्ण पदक अशा चढत्या क्रमाने यश संपादन केले. (१९६६) मधील बँकाकच्या आशियन स्पर्धेत बलवीर-सिंगाच्या गोलने विजेतेपद पटकावणाऱ्या भारतीय संघाला त्यानंतरच्या दोन-दोन आशियाई, ऑलिम्पिक व विश्वचषक स्पर्धात तीनदा ब्रांझ-पदावर व तीनदा रौप्यपदावर समाधान मानावे लागले. पण आता भारत पुन्हा जगज्जेता ठरला आहे.

चढाईचा लाजवाब खेळ :

यदाच्या स्पर्धेतील गटवार साखळीत फक्त पाकिस्तानी संघच अपराजित राहिला होता. त्या संघा विरुद्ध पिछाडीवर पडलेल्या भारताने अर्ध्या लक्ष प्रेक्षकांना चढाईचा लाजवाब खेळ दाखवला. उत्तरार्धात तर भारतीय आक्रमणाच्या नवनव्या लाटा पाक गोलावर कोसळत राहिल्या. या नेत्रदीपक खेळाने भारावलेले भारतीय व्यवस्थापक–

बलबीरसिंग म्हणतात :

"असा खेळ या स्पर्धेत कधीच बघावयास मिळाला नव्हता. पूर्वार्धात गोल जरी पाकने केला असला तरी आम्हीच चढाया करीत होतो."

पाकचे व्यवस्थापक अन्वर अहमदखान यांनीही उत्तरार्धात भारतीय प्रभुत्वाची कबुली दिली. आमच्या खेळाडूंनी अपेक्षित खेळ दाखवला नाही." ते म्हणाले : भारतीय आकाशवाणीने घेतलेल्या मुलाखतीत पाकि–स्तानचा माजी ऑलिम्पीक पटु तारीख नियाझी यांनीही भारतीय वर्चस्वाचा हवाला दिला. "भारताने ६ पेनाल्टी कॉर्नर्स मिळवले व मैदानी गोल करण्याची संधी तीनदा वाया दवडली." त्यांनी सांगितलेली यापैकी शिवाजी पवारने गोलची एक अतीशय सोपी संधी वाया दवडली.

(१९७१) मधील पहिल्या विश्वचषक स्पर्धेतील विजयानंतर जगज्जेतेपद संपादण्याचा पाकिस्तानी प्रयत्न म्युनिक ऑलिम्पीकमध्ये फसला असता अँमस्टरडम व आता कौलालंपूर येथील विश्वचषकातही अँमस्टरडमला चौथ्या क्रमांकावर फेकलेल्या पाकला म्युनिकप्रमाणे उपविजयते-पदावर समाधान मानावे लागले आहे.

शेवटी १९७२–७३ मधील पश्चिम युरोपीयन वर्चस्वही आता खंडीत झाले आहे. लागोपाठच्या मोसमात पश्चिम जर्मनीने ऑलिम्पीक व हॉलंडने विश्वचषक विजेतेपद पटकावले होते पण तीन वर्षानंतर पुन्हा जगज्जेतेपद भरत खंडाला लाभले आहे.

थोडक्यात कवि कुसमाग्रजांच्या शब्दात सांगावयाचे म्हणजे 'रात्रीच्या गर्भात असे उद्याचा उषःकाल' असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही.

भारतीय हॉकी संघावर अभिनंदनांचा वर्षाव :

१) श्रीमती इंदिरा गांधी :– 'भारतीय विजयाचे वृत्त ऐकताच मला अतिशय आनंद झाला.'

२) राष्ट्रपती श्री. फक्रुद्दीन अली अहमद :– 'भारताचे हरवलेले श्रेय पुन्हा प्राप्त करून देणारी घटना' अशा शब्दात वर्णन केले.

युवाशक्ती

एक

स्फूर्ति भांडार

– बाराळे बी. ए. बेटमोगरेकर
बी. ए. अन्त्य.

तरूण हे राष्ट्राचे प्राण आणि क्रांतीचे अग्रदूत असतात. जगाच्या इतिहासात जेवढ्या क्रांत्या झाल्या त्या सर्व परिवर्तनाचे आघाडीचे सरदार तरूणच होते समाज-प्रबोधन, विचार दर्शन आणि मूर्तिभंजन हे त्रिविध कार्य करून नवविचाराचा सन्देश तरूणांनी दिला आहे.

हैद्राबादमध्ये वंदेमातरम्‌च्या निमित्ताने तरूणांनी जेव्हां शाळा कॉलेजला रामराम ठोकला व ते बाहेर पडले त्यावेळी अनेक परदेशीय तरूणांनी त्यांना अभिनंदनाचे संदेश पाठविले. शेजारच्या चीन राष्ट्रातील नवविचाराच्या तरूणांनी जो संदेश पाठविला तो मनन करण्यासारखा आहे ते म्हणतात -

"We were seven, We organised China. You are 500, you can organise the whole world."

या संदेशातच युवा शक्तीचे प्रमाण-पत्र पहावयास मिळते. आज देशांत जिकडे तिकडे भ्रष्टाचार, चारित्र्य-

हीनता, लाच. काळाबाजार बोकाळला आहे. सत्तास्पर्धेच्या गोंधळात राष्ट्रीय हानीची कुणालाही पर्वा नाही. जीवनातील सद्गुणाला कवडी किंमत झालेली आहे न्याय-निती-सत्य या गोष्टी प्रत्ययाला येणे कठीण झाल्या आहेत. चुकून कोठे हा गुण दिसला तर तो बावळटपणाच्या सदरांत मोडला जावू लागला आहे. त्यागाच्या वस्त्राची लक्तरें झाली असून पैशाच्या ताजव्यात देशभक्ती तोलली जाऊ लागली आहे. अशा भयानक परिस्थितीचे परिवर्तन करणे सर्वस्वी अशक्य वाटत आहे, नेते हवालदिल आहेत. शासन यंत्रणा अगतिक ठरली आहे आणि समाज रसातळाला जातो की काय ? अशी साधारण भीती विचारवंतांना वाटू लागली आहे

अशा परिस्थितीला बदलण्यास केवळ तरूणच कारणीभूत होऊ शकतात असे माझे ठाम मत आहे. ज्यांना पत्राची भाषा समजत नाही त्याला पलित्याची भाषा समजावण्याची शक्ती फक्त तरूणातच असते. तरुणांची एकजूट म्हणजे ज्वालामुखीचे तोंड आहे. ते जर खवळले तर त्यातून निघणाऱ्या लाव्हा रसामधून शंकराचे रौद्र रूप बाहेर पडेल. आणि तोच लाव्हा शांततेच्या काळांत सुपीक जमीन बनून देशाला समृद्ध करण्यास समर्थ होतील.

परवाच विद्यार्थी आंदोलनाने ही गोष्ट सूर्य प्रकाशा-इतकी स्पष्ट केली आहे बिहारमधील घडत असलेली क्रांती केवळ युवाशक्तीचेच प्रदर्शन आहे

युवाशक्ती ही अग्नीसारखी दाहक असली तरी तिचा वापर हा संयमपूर्वक करावा लागतो. अग्नी हा जसा उपयुक्त आहे तसाच तो भस्मसात करण्यालाही कारणीभूत होतो. विधायक कार्यासाठी युवाशक्ती न वापरली तर विध्वंसक कार्याकडे तिचा विनियोग होऊन समाजाच्या नाशालाही ती कारणीभूत होते म्हणून ही शक्ती चांगल्या-साठी वापरावी. तरूणांनी स्वतः हे लक्षात ठेवावे की आपले वर्तन हे समाजाच्या धारणेला जसे उपयुक्त आहे तसेच आपली विध्वंसक शक्ती समाजकंटकांसाठी उपयुक्त आहे. म्हणून ज्ञान संपादन करीत असताना आपल्या शक्तीचा उपयोग वेळोवेळी समाजासाठी करावा कारण समाजातले आपण भावी जबाबदार नागरीक आहोत, आपल्यावरच समाजाची धुरा सांभाळण्याचे महत्वाचे कार्य येणार आहे.

कथा विभाग

आंतरिक संघर्ष

–गंगाधर गो. गुंगेवार
पदवीपूर्व

विचारानं पॅंगुळलें अगदी! सतशीच्या आजोबा–सारखी आजवर मनात असलेली, सतत चॉकलेटसारखी जीभेवर येवूनही बुढ्ढीच्या बालासारखी अदृष्य होणारी भावनांची पेटी अुघडण्याची ही संधी आली. संधी म्हणण्याचं साज्वळ कारण म्हणजे शरीराच्या प्रत्येक प्रांतानं समाज–वादी धोरण पत्करलं तू काय म्हणशील याची कल्पना विचाराच्या स्पिरीटमध्ये बुडवून लिहायला बसले. आता तू कलंकीता, कुलटा, व्याभिचारिणी, निर्लज्ज बजारबसवी कोणतं का विशेपण वापरीनास! बुद्धीला साक्षी ठेवून महंमदाच्या अधिकाऱ्यानं महंमदला दिलेल्या अुत्तरासारखं लिहीतेय.

लग्न झालंय. घराघरानं, झाडाझाडानं, गल्लीबोळानं पाणवठ्यानं ती शहनाई कान देवून ऐकली होती. हवेत तर आसमंत भरला होता. हे सारं तुझ्या गाठी आहे, पण–

पती श्रीमंत आहेत, सुविद्य आहेत. प्रतिदिनी हातांनी नोटा सावरतात. प्रॅक्टीस सतेज. एम्. एस्. एफ. आर. सी. एस्. ना ते. दिसायला एवन्. वासनापूर्तीकरिता मन विचलीत होईल ही घुशींसारखी शंका न यंवो.

अधिकाऱ्याचा कनिष्ट कर्मचाऱ्यावर असलेल्या हुकमी एक्क्याप्रमाणे माझ्या मनावर वासनचा अधिकार होऊ लागला. कांहीं तरी ढुशी मारतं मन आकाशांत भिरभिरत वावटळच जणू अतृप्तीची एक दुहेरी लकेर स्पर्श करते लगट करते.

ताई, पोरसवदा असतांना बोर्डाची परीक्षा दिली. तारुण्याचा पोरकट वारा पायात खेळत होता, रिझवत होता, गुदगुल्या होत होत्या. अनामिक कांही तरी वाटत असतानाच मॅट्रीकची सनद मिळाली. कॉलेजची पायरी जीना अन् आवारात मिळविली ती दुसरी सनद. माझी सनद सनद.

कॉलेज सुरू होऊन अर्ध–निम्मं पुस्तक संपलं होतं. नवीन तरूण–तरुणी आता शिळ्यात जमा होऊ पहात होत्या त्यालाही सॅकरीनची गोडी होती. सौंदर्यप्रसाधनाची लयलूट लय होवू लागली होती. तरी पण शिळ्या पोळीची पिठल्याची चव जीवंत होती, - - - - अग ए ऽ ऽ सुमनें तो पलीकडचा शुभ्र ढगेच ना गडे ! कारे जगदाळ्या, त्या सावळ्या पोरीच्या डोळ्यांत कसं रे इष्क आहे ! आपण तर लुटले गेलो बुआ. मैं आँऊ ? कब दो दिल यार बनेंगे ? असले शद्ब हवा विटाळीत होते. सार्वत्रिकता होती, वातावरण जलोदरासारखं होतंच. मुला-मुलींची परिस्थिती सारखीच. प्रत्यक्ष अंगावर आलं की मग धैर्य 'एक गांव बारा भानगडीतील' गणपतरावाचा अभिनय धारण करतं. जीभ तोंडातल्या तोंडात फिरते.

तो दिवस सुवर्णाचा होता. भाग्य लेवून आला होता त्या दिवशी आमच्या महाविद्यालयाचं स्नेहसंम्मेलन होतं. खुषी होती. म्हणूनच सकाळी चारचा अलार्म लावला अुठल्या अुठल्या सूटकेसमधील वस्तूंची यात्रा नको म्हणून अबोली साडी, मँचिंग झंपर, वरच हँगरला दिलं. प्रसाधनाच्या रंगाच्या गर्दीतून हवी असलेली पावडर, गंध, बांगड्या, काजळ यांच एक सेक्शन केलं. अशी अद्ययावत तयारी सैनिकांच्याही एक पाऊल पुढे.

तर हुकमी घड्याळानं खणकावलं. दोन आळोखे–पिळोखे दिले डोळे किलकिले झाले. दहा झाले जय्यत तयारी असूनही साखर-पत्तीच्या डब्यानं, चप्पलच्या जोडानं डाव साधला. धांदल उडाली. उगीचंच धावपळ झाली. आरडा ओरड झाली, चिडले रागावले, अन् सारं अवचित-पणे घडून गेले.

एकदाची झाली मेकअप, अन् तयारी आरशातल्या मुखड्यान ओ-के म्हणून मान हलविली. अंगणातल्या तुळशीनं, परसातल्या केवळ्यानं वाऱ्याच्या झोताबरोबर होकार हुंकार दिला मी निघाले तोच – –

विनू समोरून निघाला रस्त्याला लागला. उगीचंच दोषं पाठशिवणीचा खेळ खेळू लागलो. का कोण जाणे; विनू हृदयांत साठवला जावू लागला. कुणाचा कुणावर कब्जा होतोय कांहीच कळलं नाही. कांही तरी होत होत हे खरं.

विनू कृष्णकांती होता. बांधा आखीव रेखीव होता. विनू म्हणजे आकर्षणाचा मित्रच. बोलणं सोज्वळ गुलाब कळीच जणू. स्वभावही सुवासिक अन् तितकाच निर्मळ व निरागस अशा ह्या गोड डाळिंबाकडे माझा शरीररूपी मनरूपी पोपट वाटचाल करू लागला. फुलांच्या मंद स्मीतानं आमचा सांधा जुळला. चंद्राच्या कला एक-एक दिवस चंद्राला प्रत्येक दिवशी नवं-नवं कांही तरी देत असतात. सुखाचा आनंदाचा बहार. वाढती चंद्रकोर दाखवतं असते. असंच आमचं बोलणं चालणं वृद्धिंगत होऊ लागलं. तो जवळ चालू लागला म्हणजे उगीच मी नजर क्षितिजाला भिडवी. चावट मेलं तो जवळ निकट येताच डोळे त्याच्याशी संगनमत करीत. मी लाजेनं चूर होवून जाई. गोड गुदगुल्या होत. मन मदिराचा प्याला घेतल्यासारखं होई.

ती मुग्ध मुलयाम रात्र, वेळ अगोदरच ठरलेली. कशी तरी गावाबाहेर असलेल्या मारोतीच्या मंदिरात गेले. तेथे जाईपर्यंत सांज गेले आणि पाय राहिले अशी स्थिती झाली. हातरुमाल भिजून चिंब झाला होता. एक तास दोन तास हां हां म्हणता पसार झाले विनूचा पत्ता नव्हता. अशा वेळी रात्रीच्या कुशीतील रानकिडे मला भिववीत होते. संशयाचं जाळं विणलं जात होतं. अचानक दादा आला असेल त्याला हे कळलं असेल. परस्पर विनूचा काटा - - - मी शहारले. अंधुक मनुष्याकृति दिसली, अधिक घाबरले, किंचाळले. मानेभोवती पडलेला विळखा विनूच्या

बाहूचा होता हायस वाटलं. अशा वेळी अंदाज खोटे ठरले म्हणजे कमावल्यासारखं होतं.

आम्ही प्रथम कॉलेजच्या गप्पांना हात घातला. हळू हळू वैयक्तिक जीवनाला हात लावण्याचा प्रयत्न झाला. एकमेकांची सुख दुखं: एकमेकांना पटली. समदु:खी, सम सुखी एकत्र आले म्हणजे मैत्री जमते, हा नियम पुरेपूर साकार झाला. थोडा वेळ स्तब्धता मंदिर व्यापून बसली, त्यानं माझा हात दाबण्याचा प्रयत्न केला. त्यासरशी झरकन् हात सावरीत उत्तरले, 'हे हो काय? इश मला नाही आवडत असं.' माझ्या बोलण्यातील कमकुवतपणा त्यान ओळखला. हा नकार म्हणजे होकार हे त्यानं पक्कं हेरलं. हात अधिक घट्ट पकडला. पुरुषी स्पर्शाची सुखद लहर चाटून गेली. भावनेला प्रमोशन मिळालं. समर्पणानं आपलं कर्तव्य चोख केलं.

आता आम्हीं दोघ, दोघं राहीलो नव्हतो. आमचा आत्मा एक झाला होता, साक्ष होती निशाणी हनुमानाची. परिस्थितीवर मात करण्याच्या आणाभाका झाल्या. पण त्याच्या ह्या विशुद्धतेचं रसायन विधात्याला विशुद्ध करायचं होतं काय?

उन्हाळ्याचे दिवस आले. परीक्षा दत्त म्हणून पुढ्यात आल्या. दूध, साखर, चहा-पत्ती यांना राधावल गेलं. पेपर्स-शाई यांचा फडशा पाडला गेला. परीक्षा मेहनतीची प्रामाणिक राहिली. घराची ओढ भारी. आदल्या दिवशीच सारी तयारी करून ठेवली होती, ट्रंक भरणं, लहान भावंडांना कपडे घेणं, खाऊचे पुडे घेणं, बहिणी-करिता रीबन्, पावडर. गंध व लहान लहान बाहुल्या आवाज काढणाऱ्या, हातावर फिरणाऱ्या. . . . .

ओहो–हे काय? सारी आवरा आवर झालेली दिसते. सार अपोलो वेगान झालंय वाटतं. शहारले. सावरले. म्हटल झाल त्यासरशी त्याचा चेहरा चुन्याच्या निवळी–सारखा झाला. क्षणिक गंभीर झाला. मग म्हणतो कसा खलास. विजेचा खांब गाठतो. निघाला. कालवा कालव झाली. पट्दीशी धावले अन् म्हणाले असाहो काय दळभद्रेपणा. मी कुंकावीण राहू असंच ना तुम्हाला वाटतं. मग भानावर आला. असा हो काय राग? मी जाणार म्हणजे कायमचीच का जाणार? उलट अशान प्रेम! दिन दुनी रात चौगनी वाढते हूं.

ती आताशा स्टेशनजवळ आली होती. हो नाही-करिता ५० पैसे घेवून सामान प्लॅटफॉर्म नं. ३ वर नेवून घालायला तयार झाला. प्लॅटफॉर्मवर येताना वाऱ्यान तिला बरच थकवलं. घामाघूम झाली. हिरव्या दस्तीच्या टीप कागदानं तिनं घामरूपी शाई टिपण्याचा सपाटा चालवला. कुली पैसे घेवून एकवार तिच्या सतेज कांतीकडे न पाहताही डोळे न्याहळून गेले. तो निघून गेला.

बेचैन झाली. नजर चौफेर उधळली. विनूचा पत्ताच नव्हता. चेहरा मलूल झाला. एक क्षण मौल्यवान बनला. उगीचच ओकं-ओकं वाटू लागलं. सारं पोकळी बनत चालल्यासारखं वाटू लागलं. स्त्रियांचा खरा आधार नवरा. सव्वाशेर पुरणाचा नवसाचा "फुलोरा" मानला, का कोण जाणो फुलोरा नवसाला पावला. विनू दादऱ्यावर दिसला. आता केव्हां इथं येतो अस झालं. मधल्या क्षणांनी, पायाऱ्यांनी मोठा क्षण मोठी पायरी व्हावसं वाटलं. (क्षण मोठा व्हावा म्हणजे क्षणात क्षण मिसळून काळ कमी व्हावा) विनू जवळ आला. अतिक्यात हृदया–सारखी धडधडत गाडी आली सेकंडक्लास डबा शोधला गेला. डबा भेटला, गाडी निघाली बराच वेळ झाला. स्टेशन पुढ्यात उभं ठाकलं. घरात पाऊल पडल. छोट्या कंपनीनं उड्या मारल्या. इतक्यात बाबांनी हाक मारली, हाक कानी पडताच ती उठली. हाकेचा खंगेलपणा जाणवला. बाबाजवळ गेली. बाबांनी सुका हात तिच्या पाठीवरून फिरवला, ती शहारली. इतक्यात खोकल्याची उबळ दाबून बाबा म्हणाले "माझ्या पोऱ्या तू किती रे मोठा झालास!" लवकरच तुला कुणाच्या तरी पदरी बांधलं पाहिजे. मी हा असा झालो माझ्या आजाराचं पत्र पाठवणार होतो, पण पोरगी अशी सुकुमार ती घाबरायची. अभ्यास सोडायची रड रड रडायची म्हणून दोन अक्षरं लिहायचं टाळलं." अन् म्हातारा लहान पोरासारखा ढळा ढळा रडला. तीही अश्रूत बुडाली. म्हातारा कापऱ्या स्वरांत अडखळत अडखळत म्हणाला, बाळ तू की-ती-को-म-ल. मा ऽ ऽ झ्या मना ऽ ऽ सारखं वागलीस. पण ऽ ऽ ते शब्द पुरे होण्याच्या अगोदरच मी भावनावश झाले. एरव्ही भावना स्त्रीची सख्खी बहीणच! म्हाताऱ्याच्या शब्दात विरघळली. स्वत:ला

विसरली. कार्यकारणाचे विस्मरण झाले. म्हणाली ''बाबा जन्मदात्याच्या आज्ञेचं का मी उल्लंघन करीन हो !'' शब्द कानी येताच म्हातारा गोड फुलला. हात पुढे करून थरथरल्या हातान वचन घेतलं सुखावला, तोच श्वासो–च्छश्वास मदावला. नाडीच्या ठोक्यांची संख्या घटली. छातीतून कडसडली निमिषात म्हातारा गेला पण फडणीसांच्या अविशी लग्न करण्याच वचन घेऊन.

वचन देते न देते तोच कठोर वास्तव आठवला. डोक्यावर घनावर घन बत्तीस घन पडल्यासारखं झालं. डोक्यात कुणी तरी खच्चून शिसे भरतेय असं तिला झालं. सारं ''ध्यानी माती चकुरमाती'' धाडकन खाली पडली. फेफरे येणाऱ्या माणसासारखी.

तिसऱ्या दिवशी शुद्धीवर आली. तोच कानावर शब्द आले. 'किती हो बापावर पोरीचा लोभ. शिकली-सवरली पण इतकी हो भावनाप्रधान राहिली ! नाही तर आत्ताचे कार्टे न् कार्ट्यां, हेच शब्द सल्फ्यूरिक अँसीड बनून मनाला वेदना करित होते. सारखं डचमळत होतं. स्वप्नाचे हेलपाटं चालू होते. त्यात विनू यायचा, फिक्कट होऊन. केविलवाणा होऊन ! अन् मग मन मनाला खाओ. असल्या मायेचा तिरस्कार वाटे – – – –

सव्वा महिना पार होतो नं होतो तोच तडकी फडकी घडू नये ते घडलं. पंक्तीवर पंक्ती उठल्या. गोरगरीब बाबांना दुवा देऊ लागले. पंचक्रोशी निनादली. अविशी लग्न झाले मी भेदरले.

मी बाहुले बनले शरिराच्या पणतीनं रात्र रगंवती रंगवल्या, त्यातून एक पोट्टी झाली. माझी प्रतिमाच जणूं. पण मला तिच्याविषयी थोडाही लळा वाटत नाही. मुके जन लज्जेने तिची चुंबने घेते पण त्यात रस नाही. शुष्कपर्णच जणू.

आता निव्वळ व्यभिचार कन्हीन्युअस आहे. मन सनदचच आहे भावनेच्या भरात शरीर विकलं गेलं. पण मन का विकलं जाणार आहे ! कोणती शक्ती ते हिसका-टणार! पण विनू मी तुझीच आहे हे तुला कोणत्या तोंडानं सांगू ! मला तोंड आहे कारे ? माझा स्वीकार तूं करशील ना ?

वरील विचार ती पत्रांकीत करित असतानाच कोसळली अधुरं पत्र ताईला मिळते.

नंतर ती उठली ती विनू विनू करीतच. आता ती काय करते. विनू माझा विनू "मी विनूची अक्षरें गिरवतेय. जॅकसारखी. हा जप - गल्लीतून - चौकातून इतकच काय पण मारोतीच्या पारावरही करते. आल्या गेल्या तरुणाला पकडते. विनू आहे काय ? पाहते अन् वटवटत पुढे जाते. मुलं वेडावतात तिला त्याचं ना सुख ना दुःख. आता ती ती राहिलीच कुठं -

जोडी

– रामदिनवार जी. आर.
बी. कॉम. द्वि. वर्ष.

आज राजाराम बी. कॉम फायनलला शिकत होता. आज तो फारच बैचेन दिसत होता. परीक्षा फॉर्म भरण्याची अंतीम तारीख जवळ येत होती. फॉर्म भरणे तर अत्यावश्यक होते. परंतु तो फॉर्म भरू शकत नव्हताच. त्याला फॉर्म भरण्या अगोदर कॉलेज ड्यूज भरणे आवश्यक होते. ड्यूज भरायला त्याच्या जवळ पैसेही नव्हते. आणि घराकडून भावाने अद्याप पर्यन्त पैसे पाठवलेले नव्हते. – – –

शिवराम, राजारामचा वडील भाऊ तो तरी बिचारा कुठून पाठवणार पैसे. घरची परिस्थिती गरीबीची. धाकट्या भावाच्या शिक्षणासाठी म्हणून घरातलं उरलं सुरलं इडूक–मिडूक सर्व कांही विकून टाकलं होतं थोडीशी काळी जमीन उरली होती. एक पडकं दोन खोल्याचं घर आणि रात्रभर घरासमोर बसून पहारा देणाऱ्या 'सदा–शिवा' बैलाची जोडी. काय ते एवढेच शिल्लक राहिले होते. घरात खाणारी चार तोंडं आणि कमवणारा मात्र एकटाच. त्याच कमाईतून भावाचं

शिक्षण. मग तो तरी कोठपर्यंन्त पुरवठा करणार ? असे असताना सुद्धा तो मोठ्या धर्यानें संसाराचा गाडा हाकीत होता. त्याच्या डोळ्यासमोर एकच आशेचा किरण होता . . . आपला धाकटा भाऊ शिकून मोठा झाला की, त्याला नौकरी मिळेल. दोन पैसे हातात येतील दिवसाचं दोन वेळा पोटभर जेवण मिळेल. दुःखाचे दिवस जाऊन सुखाचे दिवस येतील. . . . म्हणूनच लागेल तेवढा पैसा खर्च करून तो भावाला शिकवीत होता. - - -

परंतु आज मात्र तो भावाची फीस पाठवण्यास असमर्थ होता. तो पाठविणार तरी कोठून? काय आहे त्याच्याजवळ म्हणून तो पाठवणार! शिल्लक राहिलेल्या थोडयाशा काळ्या जमीनीवर त्यांचं जीवन आधारलेलं होतं. डोक्यावर दोन हाताची सावली होती. तिच्या खाली गरिबीची अब्रु राखली जात होती. आणि जीव की प्राण असलेली सदा-शिवा' बैलाची जोडी होती. ह्या तिन्ही-पैकी तो कोणालाच दूर करू शक्त नव्हता आपल्या हृदयाच्या तीन तुकडयातून एकाला काढून देणे अशक्य नव्हते. भावाचे पत्र वरचेवर येत होते. काय करावे काय न करावे हे त्याला सुचेनासे झाले

❖ ❖ ❖

"राजाराम ग्यानोबा बल्लुरकर यानी तावडतोब कॉलेज ड्यूज दोनशे पन्नास रुपये भरावे नसता त्याच्या-वर योग्य ती कारवाई केली जाईल." झाले राजारामच्या काळजात चर्र झाले. आपले नांव अशा वाईट संदर्भात बोर्डावर लागलेलं पाहून त्याच्या मनाला कससंच वाटलं. तेवढयात त्याला सुलभाची आठवण झाली. सुलभा त्याची मैत्रीण होती. ती नेहमी त्याच्याशी हसत खेळत राहात असे परंतु तिच्या वागण्यात कांही दिवसांपासून फरक जाणवत होता. तिच्या मनात आपल्याबद्दल वाईट अढी तर बसली नाही ना? आम्हा दोघांत अंतर तर पडणार नाही ना? एक ना अनेक प्रश्न त्याच्या मनात डोकावू लागले. मागे एकदा असेच कॉलेज ड्यूज न भरणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या नांवात राजारामाचेही नांव बोर्डावर लागले होते. ते वाचून सुलभा म्हणाली होती - - -

"का नाही भरत रे राजाराम ड्यूज. फक्त दोनशे पन्नास रुपये तर आहेत. एका हुशार विद्यार्थ्यांचं नांव अशा संदर्भात बोर्डावर लागण बरं नसतं. मान कमवण्यासाठी वर्षं निघून जातात पण गमवण्यासाठी एक मिनिट पुरेसा होतो." ' हो ते खरं आहे. दादानं पैसे पाठवले नाहीत. बस पैसे आले की भरून टाकतो "

आणि त्या दिवसापासूनच तिच्या वागण्यात फरक पडला होता. कामापुरतेच ती त्याच्याशी बोलायची. अप्रत्यक्ष रीत्या त्याला टाळण्याचा ती प्रयत्न करीत होती. हे पाहून राजारामच्या दुःखी मनाला आणखी ठेस पोहों-चली होती. घराकडची परिस्थिती तशी गरीबीची, कॉलेज कडून वरचवर धमकीच्या नोटीसी आणि मित्रमैत्रीणीत मानाच्या जागी अपमानाची झलक. त्याला हे सर्व असहृय झाले. त्याला मित्र मैत्रीणीत राहायचे होते, मानाने मिर-वायचे होते तो अशा बिकट परिस्थितीत असताना कुठलाही मित्र त्याला मदत करण्यासाठी पुढे धावला नव्हता. त्याला मित्रांची मैत्री कळून चुकली होती. जे जवळ होते ते दूर होत होते. अशा मित्रासमोर त्याला मान खाली घालून नव्हे तर मान उंचाऊन वावरायचे होते. आणि ह्यासाठी त्याला पैशाची आवश्यकता होती. आपल्या मनाशी पक्का निश्चय करून तो घरी जाण्यास निघाला . . . .

❖ ❖ ❖

शुक्रवारचा दिवस होता. राजाराम पहाटेच उठून घराकडे निघाला. सकाळी आठ / साडेआठच्या सुमारास घरी पोहोंचला. शिवराम घरीच होता. 'सदा-शिवा' दारा-जवळ चारा खात उभे होते. शिवराम शेताकडे जाण्याच्या तयारीत होता. दारात धाकटया भावाला पाहून शिवरामचे बंधुप्रेम जागृत झाले. त्याने राजारामला कडकडून मिठी मारली. दीर आलेला पाहून पार्वतीबाईने घोंगडे अंथरले. दोघे भाऊ घोंगडीवर बसले. चंद्री, राजारामची पुतणी राजारामजवळ येऊन. प्रेमाने बसली. तिला राजारामने प्रेमाने जवळ घेतले. तिच्या हातावर खाऊचे पुडके ठेऊन तिचा गालगुच्चा घेतला. पार्वतीबाईने चहा आणून दिल्या-वर दोघा भावांनी चहा घेतला. कपबशी खाली ठेवत शिवराम म्हणाला . . . .

"राजाराम, म्या शेताकडं चाललाव. दोपारा जेवूनश्यानी आराम कर अन् वाटलं तर सांच्यापारी

फिरत फिरत ये शेताकडं."

"बरं - - दादा, दुपारच जेवण घेतलं का बरो-बर. का घेऊ शेतावर?"

"नगस रं, अत्ता आलायस थोडा आराम कर. चद्री घेऊनश्यानी येईल. तू भाकर खाऊन आराम कर."

"नाही दा. मीच घेऊन येतो दुपारचं जेवण तुमचं."

' बरं बाबा मर्जी तुझी पर हे बघ भर उनाच्या वक्ताला निघू नगस. ऊन लागंल. थोडं दिस उतरल्यावर घेऊन ये. बर चलतो मी."

आणि सदा-शिवाला घेऊन शिवराम शेताकडं निघाला. किती प्रेम होते भावाचे त्याच्यावर, त्याला अनायासेच हसू आले. घरात वहिनी तांदूळ निशीत होती. वहिनी जवळ जात राजाराम म्हणाला - - -

"वहिनी आता तुम्हीच सांगा, दादा किती भोळा आहे? म्हणे ऊन लागंल. मी काय लहान मुलगा आहे का ऊन लागायला?"

"व्हय भावजी ते खरं हाय तुम्ही सहरात राहिल्या. तिथ तुम्ही जास्त फिरत न्हाय अन फिरलं तरी सावली सावलीनं इथ अडरानातून जावं लागतूया उन भारी वंगाळ म्हून म्हणत्यात की ऊन लागंल म्हून"

"खरंच वहिनी तुम्ही तर दादापेक्षाही भोळे आहात झालं"

दिवे लावणीची वेळ झाली. राजाराम आपल्या लहान पुतण्याबरोबर अंगणात खेळत होता. तेवढ्यात शिवराम बैलाबरोबर आला. बैलाला दारासमोर बांधून त्याच्यासमोर चारा घालीत म्हणाला . . .

" राजा, जेवलास का न्हाई ?

" नाही दा, तुमचीच वाट पहात बसलो." राजाराम.

" आरं येड्या जेवू न्हवं का ? चल मग ऊठ तर लवकर. हातपाय धूवून घे. ए पार्वती पराती वाढ गं. चल राजा भूक लागलीय न्हवं का ? खाऊन द्यायचं सोडलं अन् येड्यासारखा पहात बसलाय झालं. "शिवराम

दोघे भाऊ जेवायला बसले. जेवताना शिवराम म्हणाला . . .

" राजा, तुझं कालीजचं कसं चाललंय व्हय ! "

" दादा त्यासाठी तर मी आलोय. कॉलेज फारच तंग करून सोडलंय बघा. नोटीसावर नोटीसा लागताहेत. कांही बंदोबस्त झालाय का दा पैशाचा ? " राजाराम

" हूं . . . बंदोबस्त . . . " खाली मान घालून भाकरीचा तुकडा तोंडात ठेवत शिवराम म्हणाला . . . " न्हाई रं पोरा, काईच बंदोबस्त झाला न्हाय. कोणबी पैका द्यायला तयार न्हाय. अन् देणारा बी देईल कसा. आपल्या जवळ काय हाय म्हणून ते देतील, त्यांच्याजवळ कांही जिन्नस ठेवलं तरच ते देतील ना बाबा! आज काल शद्बाला मोल न्हाय रं बाबा . . . शद्बाला मोल न्हाय." शिवराम

थोडं वेळ गेल्यावर राजाराम म्हणाला . . .

" शिवादा आपल्या जवळ बैलाची जोडी आहे. ती विकून . . . " हे ऐकताच शिवरामच्या हातातील भाकरीचा तुकडा ताटात पडला. - - - -

" काय ? - - माझ्या जिवाच्या तुकड्याला इक म्हणतोस ? - - - न्हाय - - - न्हाय पोरा - - न्हाय असं म्हणार न्हायं. " शिवराम भावाच्या डोळ्यात अश्रू उभे राहिलेले पाहून राजाराम गप बसला. विषयाला तिथेच सोडून दोघेही मुकाट्याने जेवू लागले. जेवण झाल्यावर राजाराम बाहेर अंगणात बसला होता शिवरामही त्याच्या शेजारी जाऊन बसला. राजाराम म्हणाला.

" शिवादा, आपण असं करू या का ? आपल्या शान्तीलाल शेटकडे सदा-शिवाला एक सहा महिन्यासाठी ठेऊन पाच सहाशे घेऊ या, मला नौकरी लागल्याबरोबर पहिल्या पगारातून सदा-शिवाला सोडवून आणू. तुम्हाला कसं वाटतं ? इकडचं शेतातलं काम गावातून कोणाजवळ तरी बैलं मागून घेऊन करून घेऊ या. म्हणजे आपलं काम बी होते, माझी परिक्षा फीस होते आणि ' सदा-शिवा आपली जोडीबी आपल्या घरी राहाते.

" ते खरं हाय रे पोरा. पर हे दोन जीव. माझं जीव की पराण हायती रं. म्या ह्यांच्यावर लई पिरेम केलाव रं. म्या उपाशी राहयलाव पर ह्याना पोटभर जेवू घातलाव. त्या सावकाराकड ठेवल्यानं तो उपाशी पोटी मारेल र ह्यांना. म्या कसा तोडून देऊ माझ्या काळजाचा तुकडा. " आणि त्याच्या डोळ्यातून अश्रूधारा वाहू लागल्या. राजाराम समजावणींच्या सुरात म्हणाला-

' शिवादा, आपण थोडंच विकत आहोत ह्यांना! जेवढ्या लवकर आपणाला पैसा मिळल तेवढ्या लवकर ह्यांना सोडवून आणू. मला का समजत नाही का दादा तुमचं प्रेम. परंतु आपल्यासमोर कांही विघ्न आहेत. ते गेले की आपणाला आरामाची रोटी आहे दादा. "

" हे बघ राजा तुला वाटलं तस कर. पर नाव कमीव पोरा • • • नाव कमीव • • • '

आणि दुःखी अंतःकरणाने बैलाजवळ जाऊन त्याने त्यांना प्रेमाने चचकारले. त्यांच्यासमोर चारा घालून जड अंतःकरणाने घरात गेला.

भाऊ गेलेल्या वाटेकडे प्रेमळ भावनेने राजाराम पहातच राहिला

▦ ▦ ▦

आज बी. कॉम फायनलचा रिझल्ट होता. राजाराम घाईघाईने कॉलेजला जात होता. कॉलेजच्या आवारात येताक्षणीच त्याच्या वर्गमित्रांनीनि सर्व विद्यार्थ्यांनी त्याचे अभिनंदन केले. कॉलेजनें राजारामच्या नावावर एक हजार एक रुपयाचे पारितोषिक आणि त्याचा सत्कार समारंभ घोषित केला होता.

आपल्या भावाचा होत असलेला सत्कार पाहून शिवरामच्या डोळ्याचं पारणं फिटल्यागत झालं. त्याच्या डोळ्यातून अानंदाश्रू वाहू लागले. त्याचा कंठ प्रेमभराने दाटून आला.

सुलभा हे सर्व आनंदाने पहात होती. हुशार विद्यार्थी म्हणूत नावाजलेलं राजारामच नाव खाली घसरत होत ते खाली घसरू न देता त्याला पुनश्च शिखरावर पोहोंचवल्याबद्दल तिच्या मनात राजारामविषयी आदर वाढू लागला. तिच्या मनातील पूर्वीचं प्रेम जागृत झालं ती मनापासून पुन: प्रेम करू लागली. तिच्या मनात आले. . . . राजाराम आपल्या प्रेमाचा स्वीकार करील का ? आपण त्याला दुःख दिलं, तो आपणाला जवळ करील का ? आपलं हे प्रेम निष्फळ ठरणार नाही . . . नाही . . असं होणार नाही. राजाराम तसं करणार नाही • . . आणि झालेही तसेच राजारामच्या मानी स्वभावाने सुलभाच्या प्रेमाला स्वीकारले.

हे सर्व झाले खरे. परंतु राजारामला निवांतपणे बसणे आता शक्य नव्हते. त्याला नौकरी मिळवणे अत्यंत आवश्यक होते. त्याने नौकरीसाठी नाना ठिकाणी अर्ज केले. नाना ठिकाणी भेटीगाठी दिल्या पण सर्व व्यर्थ गेले. एका हातात बी. कॉम. चे सर्टिफीकेट आणि दुसऱ्या हातात वेळीअवेळी काम पडेल म्हणून एक हजार रुपयाचे बडल घेऊन तो वनवन फिरला तरी त्याचा कांही उपयोग झाला नाही.

आजच्या समाजाला वशीला फार मोठा लागतो हे त्याला पक्के समजून चुकले. तो मनाशी ठाम निश्चय करून घरी गेला. धाकटा भाऊ अचानक आलेला पाहून हातातलं काम तसंच टाकून शिवराम बाहेर आला. आणि अधीरतेने म्हणाला . . . " कारे राजा लागली नव्हं नौकरी ? "

राजाराम एकदा वडील भावाकडे आणि एकदा त्या सर्टिफीकेटकडे पहात म्हणाला. " नाही दा, मला

नौकरी करायची नाही. ह्या लाचलुचपतखोर समाजात आपल्यासारख्या गरिबांसाठी जागा नाहीत दादा. नोकऱ्या फक्त मोठ्या लग्यावाल्यांना मिळतात. आपल्या जवळ काय आहे ? हे एक हजार रुपये आणि हा . . हा . . कागदाचा तुकडा ! काय किंमत आहे ह्या तुकड्याला. नाही. दादा मी नौकरी करणार नाही. मी शेतात राबेन, कष्ट करीन, अन्न पिकवीन. मी शिकलो सवरलो आहे. मी वाचू शकतो समजू शकतो मला नौकरो न्हाई करायची "

"अरं पोरा तुला झालंय तरी काय ? आपण गरीब लोक जरा पडतं घेतलं पाह्यजे. पोरा, असं हट्ट केल्यानं आपली कामं होत नाहीत पोरा ! धीर नगं सोडूस. लागेल आज ना उद्या. एवढी दीस दुःखात काढलं आणखीन चार दिवस असंज काढू या पर असं हाट करू नये राजा जा जाऊन जेव अन् आराम कर जा . . "

नाही दादा माझं ऐका. हे रुपये घ्या अन् 'सदा–शिवा' ला सोडवून आणा. मी शेतात राबेन अन्न मिळवीन. असल्या चमच्यांची चमचेगिरी मी करणार नाही दा. माझी माझी शपथ आहे तुम्हाला जा आणि सदा–शिवाला सोडवून आणा . . . जा."

" शिवरामला कांही सुचेनासे झाले. भावाचे नाजुक हात आता राकट होणार. त्याला सोसणार नाही हे रानातलं काम हे सर्व पाहून त्याचे भातृप्रेम हळहळत होते.

शिवराम सावकाराकडे गेला. आपला हिशेब त्याने चुकता केला. आपल्या मालकाला पाहून सदा-शिवाचे ' मन प्रेमाने भरून गेले. ते प्रेमाने शिवरामच्या हाताला चाटू लागले. शिवरामनेही प्रेमाने त्यांना कुरवाळले. त्यांच्या शरीरयष्टीकडे पाहून त्याला दुःख वाटले. तरीही पण आपले बैल आपल्याला मिळाल्याचा आनंद त्याला वाटत होताच.

राजाराम दारातच बसला होता. धाकट्या धन्याला दारात पाहून बैलांनी प्रेमाने हंबरडा फोडला. राजारामनेही त्यांना प्रेमाने कुरवाळले. त्या मूक जना-वरांच्या डोळ्यातून प्रेमाश्रू वाहू लागले.

▦ ▦ ▦

त्याच आश्रूतून, त्यांच्या घामातून मोत्यासारखा दाण्याचा डोलारा डोक्यावर घेऊन पिके शेतात नाचत होती. राजाराम पाखरं हाकीत होता. आणि सुलभा डोक्यावर पाटी घेऊन राजारामसाठी भाकर नेत होती. शिवराम मात्र आनंदानं शेताकडं बघत चिलिम ओढीत होता. ही दोघा भावांची जोडी 'सदा-शिवा' बैलजोडी सोबत चिमुकल्या घरात पार्वती आणि सुलभासह सुखाने संसार करीत होती.

" विश्वासचा रूपावर (सौंदर्यावर) विश्वास होता, पण नंतर तो रूपाच्या विश्वासास पात्र ठरला "

△

'वि श्वा स'

▽

– संजय ज. खाडिलकर

(वाणिज्य अंत्य)

दिवाळीची सुट्टी कालच संपली. आज इंजिनियरिंग कॉलेज उघडणार होते. त्यामुळे रूपा सकाळपासून गडबडीत होती. रूपा अभ्यासात हुशार व इजिनियरिंग कॉलेजला एकटीच असल्यामुळे तिने बऱ्याच मुलांचे चित्त विचलीत केले होते. तशी ती धीट असल्यामुळे तिने आईच्या विरोधाला न जुमानता इंजिनियरिंग कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळविला होता. ती सरळमार्गी असल्यामुळे कुणाच्याच अध्यात मध्यात नव्हती

सुरुवातीला मुलांनी बरेच टोमणे मारून तिला सतावण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्याला ती बिलकूल प्रतिसाद देत नाही असे पाहून काहींनी तिचा नाद सोडला. तर काहीना तिची अभ्यासातील प्रगती पाहून हेवा व मत्सर वाटायला लागला गावातील डि. एस्. पी थोरातांचा मुलगा विश्वास हा एक आडमूठ मुलगा तिच्याच वर्गात होता त्याचे एक टोळकेच होते. अर्थात् त्याचा म्होरक्या विश्वास हाच होता. तो नेहमी चट्टयापट्टयाचे, फुलांचे शर्ट व विविध फॅशनच्या पँटस् घालत असे. जरी तो नियमित बुलेटवरून कॉलेजला येत असला तरीही वर्गात फार क्वचित् बसत असे. अरवी कॉलेजच्या लॉबीतून चक्कर मारणे, जवळच S. N. D. T. (महिलांचे महाविद्यालय) चे

कॉलेज होते. त्या कॉलेजमध्ये काही तरी निमित्त काढून जाणे असा त्याचा नित्यनेम होता. तरीही विश्वास तेवढा वाईट नव्हता. त्याचे मित्रच त्याला इरेस पाडून आपण गंमत बघत असत. त्याच मित्रांनी त्याला भरीस घालून गॅदरींगमध्ये रूपाला पळवून नण्याचा प्लॅन ठरवला. तसे आव्हानही त्यांनी रूपाला कॉलेजच्या लॉबीतून जाताना अप्रत्यक्षपणे दिले

गॅदरिंग दोन दिवसांवर येऊन ठेपले. कॉलेजचा प्रेसिडेन्ट म्हणून विश्वासचीच निवड झाली होती. त्याच्या ग्रूपने रूपाला गॅदरिंग सेक्रेटरी म्हणून निवडून दिले होते. त्यामुळे आपोआपच रूपावर गॅदरिंगची संपूर्ण जबाबदारी येऊन पडली प्राध्यापकांना मात्र तिचे कौतुक वाटत असे. त्यामुळे ते तिला मदत करण्यास नेहमीच उत्सुक असत. गॅदरिंगकरिता काही करमणुकीचे कार्यक्रम बसविले होते. त्यांची प्रॅक्टीस म्हणून अगोदर आठ दिवस रात्री कॉलेजला रूपाला जावे लागत असे. तसे गावापासून कॉलेज चार मैल लांब होते. त्यामुळे सोबतीचा यक्ष प्रश्न रूपापुढे होता. परंतु प्रा. जोशींनी आपल्या स्कूटरवरून दररोज नेऊन सोडण्याचे मान्य केल्यामुळे तिला फारशी अडचण झाली नाही. हे दुसऱ्यावर अवलंबून राहणे रूपाच्या स्वभावात नव्हते. तसेच तिला वाटायचे की हे असे किती दिवस चालणार !

विश्वास तर तिच्यावर (रूपावर टपूनच होता.

गॅदरिंगचा दिवस उजाडला. सकाळी कॉलेजमध्ये प्रदर्शन भरविण्यात आले होते. तिने तिच्या वर्गात आपलाही प्रयोग ठेवला होता, त्याची गावातील प्रतिष्ठित नागरिकांनी तोंडभर स्तुती केली पण तिचे लक्ष कशातच नव्हते. आज रात्रीचा कार्यक्रम कसा पार पडतो इकडेच तिचे लक्ष लागून राहिले होते

सायंकाळी एका तासातच घरी जाऊन यावे लागले होते. ती नेहमी सायकलवर येत जात असे. पण परतायला रात्र होईल म्हणून ती आज रिक्षातून आली होती. आजच तिच्या वडिलांच्या ऑफिसात मुंबईहून साहेब आल्यामुळे त्यांना सकाळी येता आले नाही. तसेच रात्री अशोक हॉटेलमध्ये पार्टी होती, त्यामुळे आई सुद्धा येऊ शकणार नव्हती. घरून कोणीच न आल्यामुळे ती मनातून चांगलीच घाबरली होती. आतापर्यंत तिला असा प्रश्नच पडला. नव्हता. अजून तिची दोन तासांनी खरी परिक्षा होती.

कार्यक्रम संपायला थोडाच अवधी होता. त्यामुळे विश्वास खुष होता. त्याचे मित्र मधून मधून त्याला आठवण करून देत होते. त्यामुळे तो जास्तच चेकाळल्यागत करत होता. त्याचे लक्ष सारखे रूपावर होते. तो तर काही तरी निमित्त काढून तिच्याआसपासच वावरत होता. त्यामुळे रूपाला जास्तच बेचैनी होती. त्यातून काही तरी मार्ग काढणे आवश्यक होते. नाही तरी ती त्याला किती दिवस टाळू शकली असती ह्याबद्दल शंकाच होती.

कार्यक्रमाच्या सूत्रधारकांना शेवटपर्यंत थांबणे भागच असते असा संकेत आहे. आज तिने कार्यक्रमाचे उत्तम संघटन करून सर्वांनाच तिच्या गुणांनी दिपवून टाकले होते. त्यामुळे कॉलेजच्या प्राचार्यांसकट सर्वांनीच तिची तोंडभर स्तुती केली व ते आपापल्या घरी निघून गेले.

रूपाने जवळच उभ्या असलेल्या विश्वासला हाक मारली. ' विश्वास ' मी तुम्हाला एक काम सांगणार आहे. मला भाऊ नसल्यामुळे मी तुम्हालाच आजपर्यंत भाऊ मानत आले. आजपर्यंत संबंध न आल्यामळे आपण बोललो नाही. परंतु आज माझ्याबरोबर कोणीही न आल्यामुळे व रात्र झाल्यामुळे तुम्ही माझ्याबरोबर रिक्षात चला म्हणजे मला सोबत होईल. " वरील संभाषण ऐकल्यावर विश्वासची हवाच गेली. तो गडबडला पण त्याने होकार दिला व एकाद्या कळसूत्री भावलीसारखा तिच्या मागून चालू लागला. बाहेर त्याचे मित्र त्यांची वाटच पाहात बसले होते. विश्वासला रूपाच्या रिक्षातून जाताना त्यांनी पाहिले व त्यांचा विश्वासवरील विश्वास डळमळीत झाला. त्याच्या अप्पलपोटेपणाबद्दल त्यांना राग आला व ते थोडे अंतर ठेवून सायकलीवरून कुजबुजत चालू लागले. थोडे अंतर गेल्यावर एकाला राहवलें नाही. तो मोठ्याने विश्वासला शिव्या देऊ लागला. म्हणाला ' जर हिंमत असेल तर उतर ' एकदम विश्वासने रिक्षावाल्यास थांबण्यास सांगितले व स्वतःचा पट्टा काढून चौघांनाही मारण्यास सुरुवात केली. तसे चौघेही गडबडले व आपापल्या सायकली घेऊन त्याला शिव्या देत जीव घेऊन धावत सुटले. त्यांनी वळूनही पाहिले नाही.

रूपाची काळजी एकदम कमी झाली व ती व्यवस्थितपणे रिक्षातून घरी पोहचली आज तिच्या श्रमाचे साफल्य झाले होते. तिला दोन गोष्टी प्राप्त झाल्या होत्या. एक म्हणजे विश्वाससारखा भाऊ व दुसरे म्हणजे आपण निश्चित इंजिनियर होणार या बदलचा विश्वास!

◆ अजून ◆

चांदीयाचा झोप होती
सोनियाचे स्वप्न होते
ऐक वा ऐकू नको तू
तुझे मोतियाचे रूप होते.

हसऱ्या गुलाबी ओठात तुझिया
भावरंगी नाना कुंचले होती
माझे शद्बचित्र तू रंगवितांना
तू सुरंगी क्षण वेचिली होती.

सोन सलगीची साद ऐकता
जाग आली अचानक मला
चांदीयाची निद्रा संपली.
सोनियाचे स्वप्न संपता

आकाशमार्गे चाललो होतो मी
वाट शोधित शोधित एकटा,
शशीने माझी हळूच पुसली
उष्ण आसवें नेत्रांतून ठिबकता.

आकाशाची वाट संपता दूर कोठे
मी कायमचा झालो वेडा पिसा
मला न सापडली वाट पुन्हा ती
अजून आहे शोधत मी तसा.

– त्र्यंबक जी. बेळगे
पदवीपूर्व कला (अ)

संजीवन

बरे केले देवा समक्ष आलात
सांगतो वृतांत सविस्तर
घ्यावी ही घोंगडी बसा क्षणभरी
घ्यावे घोटभरी चहापान
चहा हे अमृत भूलोकी जीवांचे
आहे जीवनाचे संजीवन
संजीवन तेही महागले फार
साखरेची वाण भासतसे
साखरेचे खाणार देव तया देणार
असे ना होणार भारतात
होऊनिया खूप साखर निर्मिती
सामान्याचे प्रती काणाडोळा
किती सांगू देवा नाही त्याला अंत
देवा भगवंता चहा अता घ्यावा
निवेल तो चहा नुरे मग गोडी
करावी तातडी चहासाठी

– महेश माणिकराव भालके
बी. एस्सी प्रथम वर्ष

* मन *

वाटते मनाला उंच उडावे, आकाशी जावे
नभातला तो लुकलुकणारा तारा मी व्हावे.

क्षणात बदलून नभातला तो चंद्रच मी व्हावे
मंद मंद तो प्रकाश देऊनि जगास सुखवावे.

कधी वाटते सुंदरसा तो दीपक मी व्हावे
ज्ञान देऊनी जगास साऱ्या उजळुनि काढावे

पुन्हा वाटते रस्त्यावरचा आम्रवृक्ष व्हावे
थकलेल्या त्या वाटसरूंना क्षणैक सुख द्यावे.

क्षणिच वाटते घरही माझे सोन्याचे व्हावे.
घरी कोकिला असूनी गाणे मी ते ऐकावे.

घराभोवती बाग असावी बागेतून मी जावे.
भुंगा होऊनी फुलांभोवती फिरतच मी राहावे.

वाटते पुन्हा हो कल्पनांत मी रमून की जावे.
कल्पनात या काच गूढ ते मलाच ना ठावे.

– भालचंद्र कुलकर्णी
पदवी पूर्व (विज्ञान)

टिट्वी

रित्या होत चाललेल्या नदी काठी

रूक्ष जीवनाची ही टिट्वी

सतत ओरडत भटकत होती.

भटकून भटकून इतकी भटकली की,

झाले पायांचेही तुकडे तिच्या

अदृष्य झाले पाणी गंगा जमुनेचे

अंतरले पाखरू सुखद जीवाचे

ती रडून रडून इतके रडली की,

झाल्या पापण्याही जड,

काय करते बिचारी हिंडतसे तापल्या वाळूने.

– नामदेव के. लोखंडे
बी ए (प्रथम वर्ष)

"हे सांगता येत नाही"

१

हा आजचा गार होऊन

बुडणारा सूर्य

उद्या उष्णता घेवून

जन्मणार का नाही ! हे सांगता येत नाही !

कालचा तपणारा सूर्य

आज तोच होता की नाही.

होता तर मुखवटा का चढला नाही ?

प्रकाशाला अंधारात कां पुरला !

सुतक पाळणार का नाही ! हे सांगता येत नाही !

आकाशच धरणीला म्हणाले

होता ना · · · · !

शंकराच्या तिसऱ्या डोळ्यांत

वाल्मिकी रामायण लिहितो आहे

लक्षुमणाला उपवास घडेल की नाही !

हे ही सांगता येत नाही !

"मीच देत आहे शाप"

२

तुझ्या त्या काळाभोर

शरीर भरून पसरलेल्या

रंगातही

पाहतो आहे माझी

प्रतिमा

एकदा मीच तुला म्हणालो

निदान देव्हाऱ्यावर तरी

पुजू नकोस माझी प्रतिमा !

परंतु निवांत निवांत

पडून वाटते

मीच तरी देत नाही ना शाप

तुझ्या पुण्याईच्या

गर्भाला !

◁▷

– आडलूरकर दत्तात्रय बापुराव –
बी. ए. अन्त्य.

◆ स्मृती ◆

भूतकाळाच्या डोंगरामध्ये
स्मृतीचा एक झरोका होता
त्यात एका खोल कोपऱ्यात
होते आठवणींचे जाळे
फिरत होतो मी जाळ्यांच्या
सोनेरी धाग्यांना शोधत
स्मृतीचं स्वप्न . . .
. भग्न झालेलं
तुटलेल्या धाग्या सारखं . .
. . नि फुटलेल्या नशीबासारखं !

– जलदावार भरतकुमार

- एक कविता -

काळ्या रात्रीतून
पावलास मिळालेल्या गतीतून
निघालो होतो मी पावलाधीन होऊन
वळणावरून वळणे घेत . . . .
अनोळखी . . . . .
शिणलेले दीप डुलकी घेत होते
पावले माझी वाट तुडवीत होते
कुणी तरी कण्हत कण्हत चालत होते
एक म्हातारा . . . .
उघड्या दाही दिशा . . . .
भन्नाट धावणारे मन माझे
लांबच लांब - वांझ रस्ता !

- शंकर भूमन्ना शेटकर
B. Com. II nd year.

.... जेव्हा ....

१

दुसऱ्यावर अवलंबून
स्वावलंबी म्हणवणाऱ्या,
तरूण तुर्कांना
किंमत कळेल सूर्याची !
तेव्हा -
पृथ्वीवरील
सर्व ' सूर्य ' कांत
चंद्रिका होतील.

२

खुशाल रड

ओघळणारे अश्रू
व पुसता पोटभर
पुन्हा मात्र
पण एकदाच !
पुन्हा मात्र
फुलू दे -
अश्रूंची ठिणगी
बरसू दे डोळ्यातून
अंगार ! अंगार ! !
लाल लाल अंगार
तुला रडवण्यास
जे ठरले कारणीभूत
त्यांची जाळून
राख करण्यासाठी.

– नरसिंग देशमुख
बी. ए. तृतीय वर्ष

- एक कविता -

माझ्या मनास.

आशेच्या भोवऱ्यात गुंडाळून

गेलीस दूर . . . . .

त्यास दाखवलेस तुझे रम्य स्वर्ग

ते पाहून वाटले 'कधीच विलग होऊ नये'

शेवटी . . . दिलेस ढकलून

आणि येऊन पशलो या रौरव नरकात !

- बिरादार नारायण माणिकराव
बी. ए. प्रथम.

प्रतीक्षा !

– पाहतोय वाट मी किती तरी - - - -

वाटतेय मजपासून नको दूर जाऊस

अजुन फुटल्या नाहीत भावनेला पालव्या;

'त्या' क्षणाच्या भेटीत होतील हृदयात गुदगुल्या ।

– पाहतोय वाट

पाहात राहीन !

– गंगाधर गो. गुंगेवार
" गंगासागर "

माझे हसूं

सहाऱ्याच्या वाळवंटात
प्रेमरत्ने भारी,
ऐकिली ख्याति,
धुंडाळली रेती,
तापलेल्या वाळूनें संतापाने
वेडया मनाला डाग दिला,
माझा मला न जाग आला,
पाहून खजूराचे संन्यासी झाड
सहानुभूतीने गदगदले
माझे मला हसू फुटले ! !

– लक्ष्मण जाधव
एम. ए. अन्त्य. (मराठी)

एक कविता

दंव भिजल्या ओंजळीनं
थेंब टाकलेस अत्तराचे दोन
कोरांटीचं फूल तोडतांना
मी म्हणालो होतो अबोली ... अबोली
कोकिळेचा स्वर घेऊन
कमळ परागांची साक्ष ठेऊन
नक्षत्रावर वळणा – वळणाने
पाऊल ठेवत–
मंद मंद हसलीस

– केंद्रे शिवाजी कुनकीकर

वा .... वा ट तं.... तं

नंगे नाच घरात
फिरता रंगमच
डुलतात माना अंधारातील
झाडे झुडपांच्या सारख्या
विवस्त्र जगात
तीक्ष्ण नजरा खुपसून
धुसपुसत धुसपूसत
हवा खात
अलख निरंजन म्हणून
दारावरल्या शिपायासारखे
उभे टाकतात
एक वटार डोळा काढून
भिरकावलेले भाकरीचे तुकडे
याचा थांगपता कुठेच नाही
शोध कुणी घेत नाही
घेतला
म्हणून
एकच ओरड
इसको हटाव, खिंचो
ऐकून
वाटते
एक कानोसा घेत
जगावं पण मेल्यागत

अेस. दत्ता
पदव्युत्तर मराठी (उपान्त्य)

विरघळलेले अरण्य....

हिरवे वस्त्र नेसुनी कसा हा करितसे थाट
किती विस्तृत पसरविले पंख आपुले अरण्य हे घनदाट
जणू सापच की वळतो तयातुनी शुभ्र अशी वाट
झुळ झुळ मंजुळ वहाती हि झरणे भरुनी काठोकाठ.
दुग्धचि की हे पाणी येथले चांदीपरि भासते.
पाहुनी हो शीतल झरणे हृदय उचंबळते
उंच टोक ते वाटते जणू आकाशीच भिडेले
सैन्यच की हे उंच–उंच वृक्ष किती वाढले.
आकाशाचे कृपाछत्र ते वरुनि उभारलेले
जमिनीखालुनि पाणी मुळयांना स्पर्श करूनी पळे
पशु-पक्ष्यांनी लाल–गुलाबी नटली ती रम्य सांज
कोठुनि बरे येतो हा मंजुळ गोड आवाज.
भूकंप जहाले नाश पावले स्वप्नच की तुटले
पहावे क्षणभर रम्य दृष्य ते नाशवत झाले.

– लक्ष्मण भुरे
बी. ए. (प्र. व.)

दोन कविता

वाऱ्यावरची अशी रात्र कोरी
मी पण असाच जीवन गंधाशी
नुसता नुसता–
उठवत पावलं समांतर रेषेवर
आशानिराशेची फुलं
अनामिकास वाहिली
गुलाबी संध्येच्या थाटात
तो एक क्षण.
असा क्षण मिळवत जुळवत गावं
बद्सूर संगीताच्या चालीवर जगावं
आयुष्याचं रेखांकीत गणित
तांबड्या शाईने अुबवलेला
अबोल मजकूर काळा कुंज व्हावा
ओठ मिटल्या नजरेनं
मी गात बसावं
गंधमेल्या चंदनी डोळ्यातील
माझ्या अनामिका यावंस . . . अनामिका यावंस !

२

प्राजक फुलांचा वृक्ष गमालेला
भामेच्या दारातील,
वेडा सुगंध अजून घुटमळतो,
क्षितीज भिंती गलबलून अुन्मळतात.
केशरी रंगी रेशमीवस्त्र शमीच्या
काटेरीपणात भिनलेले असते
जर्द पिवळे रक्त पिवळ्याच धमन्यांत
रोधून वाहते
पंख स्वत:चे जाळून घेऊन
झुरणारे दिशाभूल होवून
चालतच राहतात
देठाविण झुरणारे फळ
पिवळेपणांत मुरलेले पाहून

– विठ्ठल शेकापुरे

अभिव्यक्ती

हिंदी विभाग

१९७४-७५

विश्व हिंदी संमेलन विशेषांक

लीक पर वे चलें जिनके
चरण दुर्बल और हारे हैं,
हमें तो जो हमारी यात्रा से बने
ऐसे अनिर्मित पन्थ प्यारे हैं।

– सर्वेश्वरदयाल सक्सेना

मार्गदर्शक :
प्रा. सत्यनारायण जाजू
प्रा. हरिकिशन राठौर

संपादक :
देवीचरण राठौर
एम्. ए. (प्रथम वर्ष)

अभिवादन सहित........

हिंदी भाषा का अतीत गौरव पूर्ण रहा है।
वर्तमान संघर्ष पूर्ण हैं . . .
और भविष्य ? ?
अज्ञेय के शब्दों में
" अनगिनत पैरों तले दी हुई रौंदी हुई अविराम
फिरभी घाव अपने आप भरती "........
यह अंत : सलिला भाषा
स्वंयमेव अपना गंतव्य पालेगी।
हिंदी की इस अदम्य जिजीविषा की ' अभिव्यक्ति '
विश्व हिंदी संमेलन के माध्यम से
संपूर्ण विश्वमें प्रतिध्वनित हुई हैं।

इस आयोजन को केंद्र मे रखकर
तथा अपनी सीमित शक्ति और साधनों को देखते हुए
हमने इस अंक को सुनियोजित ढंग से
संवारने का विनम्र प्रयास किया है।
विभिन्न पत्र – पत्रिकाओं में बिखरी हुई
बहुमूल्य सामग्री का समुचित उपयोग करते हुए
हमारे लेखकों नें इस अंक को
पढनीय और संग्रहणीय बनाने की पूरी कोशिश की है।

समादरणीय प्राचार्य तथा हिंदी विभाग से संबद्ध गुरुजनों का
उदार मार्गदर्शन तथा मेरे हिंदी प्रेमी मित्रों के
तत्पर सहयोग के कारण ही
मेरे संकल्प और सिद्धि के बीच का अंतर
बहुत कम हुआ है ऐसा मेरा विश्वास है।
मै आप सब का हृदय से आभारी हूं

- देवीचरण राठोर
संपादक, हिंदी – विभाग

विश्व हिंदी सम्मेलन : ऐतिहासिक उपलब्धियाँ

(हिंदी भाषा के संपूर्ण इतिहास मे ११ जनवरी १९७५ का दिन उसकी गौरव गाथा का एक सुनहला पृष्ठ बन गया जब विश्वके सभी प्रमुख देशों के गणमान्य विद्वानों की उपस्थिति मे हिंदी को राष्ट्र संघ मे प्रतिष्ठित करने का संकल्प किया गया. नागपूर में संपन्न उक्त ऐतिहासिक सम्मेलन की कतिपय उपलब्धियाँ तथा उसके दूरगामी परिणामों की चर्चा इस लेख में की गई है ।)

लेखक

जीवन देगांवकर
(पी. यु. सी. कला)

विश्व हिंदी सम्मेलन जब आरंभ भी नहीं हुआ था यह प्रश्न कई बार, कई जगह, उठाये गये थे कि सम्मेलनसे लाभ क्या होगा ? इसके बाद क्या होगा ? यह स्वीकार करना चाहिए कि सम्मेलन हो जाने के साथ यह प्रश्न समाप्त नहीं हो गये हैं, उल्टे इसका महत्व बढ़ गया है और संदर्भ व्यापक हो गया है ।

विश्व हिंदी सम्मेलन से मुख्य लाभ यह हुआ कि ऐसा अभूत पूर्व विशाल और विराट सम्मेलन हुआ । हिंदी को लेकर अखिल भारतीय स्तर के सम्मेलनही हुए । दसो साल हो गये, इतने बहु संख्यक प्रतिनिधीयों की उपस्थिति अपने में एक विशिष्टता थी । फिर विदेशों सें आये इतने हिंदी कर्मी और प्रेमी तो पहली बार एक शामियाने के नीचे बैठे थे, चालीस देशों से वे आये थे । यह शामियाना ताना गया था मुख्यतः अहिंदी भाषियों द्वारा, अहिंदी भाषी क्षेत्र मे – यह भी नगण्य बात नहीं है ।

अंतर राष्ट्रीय प्रतिष्ठा –

दूसरी उपलब्धि हिंदी को अंतर राष्ट्रीय प्रतिष्ठा को स्थापना को माना जाना चाहिए। स्वयं हिंदी वाले आश्चर्य चकित थे कि भारत के अतिरिक्त भी कुछ देश ऐसे हैं जहां सबसे बहुसख्यंक निवासियों की संपर्क भाषा हिंदी है और भारत के बाहर लगभग एक सौ विश्व–विद्यालय हिंदी मे अध्यापन ओर शोधकार्य करा रहे हैं। सम्मेलन के दिनों यह प्रतिनिधी आपस में हिंदी मे बात–चीत कर रहे थे। रूस जैसे देश के लोग जो यदि अपनी भाषा नहीं बोलते तो दुभाषिये की सहायता से काम चलाते है। अंग्रेजी जानते हुए भी अंग्रेजो नहीं बोलते। वे भारतवासियों से ही नहीं अन्य देशवासियों से भी हिंदी मे चर्चा कर रहे थे। हिंदी की सामर्थ्य और संभावना इस से सामने आयी। देश-विदेश के विद्वानों को आपसी संपर्क से मालुम हुआ कि हिंदी में क्या काम कहां हो रहा है – यह सारा काम एका एक सारे हिंदी जगत की भांती बन गया. इस बात को सभी जान गये कि संसार में बडे व्यापक स्तर पर हिंदी मे और हिंदी के लिए. काम हो रहा है. सभी हिंदी कर्मियों को उससे निरंतर अवगत रहना चाहिए। फिर इन सबने मिलकर अनुरोध किया कि राष्ट्रसंघ हिंदी को भी अपनी सातवी भाषा के रूप मे मान्यता प्रदान करें।

आधुनिकीकरण –

' हिंदी की अंतर राष्ट्रीय स्थिति ' तथा ' विश्व मानव की चेतना, भारत और हिंदी ' पर विस्तार से विचार हुआ तो' आधुनिक युग और हिंदी : आवश्यकताएं, उपलब्धियां एवं संभावनाएं ' तथा ' विश्व मानव की मूलगत संकट तथा भाषा और लेखन के संदर्भ में युवा पाठी की मानसिकता' परभी १) ज्ञान-विज्ञान का माध्यम २) भाषा शिक्षण और सहायक सामग्री ३) प्रशासन, विधि और विधायी कार्यो की भाषा ४) ज्ञान संचार साधनों की भूमिका की दृष्टि से हिंदी की समस्या–ओंपर गोष्टियां हुई। अनेक निबंध ऐसे थे जो न पढे गये, न चर्चा में आये, परंतु उनका प्रस्तुतीकरण समस्या को समझने में सहायक होगा हो। सम्मेलन के अवसरपर प्रकाशित 'विश्व हिंदी दर्शन' बहुत लोग नही देख पाये थे, परंतु यह एक खिड़की है जिस तक पहुंचने वालों को हिंदीपर नया प्रकाश प्राप्त होगा और इसे सही हां हिंदीका 'कोसमिनार' भी कहा जा सकता है। कई ने कहा, अब यह विवाद समाप्त हो गया है, हिंदी भारत की राष्ट्रभाषा है या नहीं, अब हिंदी विश्व भाषा स्वीकार कर ली गयी है। सम्मेलन में जो कहा - सुना गया उसके अतिरिक्त इस अवसरपर प्रकाशित साहित्य और विशेषांकों से इस मान्यता को बहुत बल मिला।

हिंदी विद्यापीठ -

सम्मेलन की समाप्ति पर वर्धा में विश्व हिन्दी विद्यापीठ की स्थापना हुई। इसे कदाचित सम्मेलनकी ठोस उपलब्धि माना जायेगा। जो लोग पीठ के स्थान के संबध में दुसरे विचार रखते हैं. उन्हें आचार्य विनोबा भावे के प्रेरणाप्रद व्यक्तित्व और हिंदी-समर्थक विचार सुनकर लगा कि हिंदी को ऐसी शक्ति की बहुत आवश्य-कता है, और हिन्दी को राष्ट्रभाषा का स्थान दिलाने में महात्मा गांधी के योगदान के लिए श्रद्धा प्रकट करने का इससे उपयुक्त तरीका क्या हो सकता था कि सम्मेलनने अपनी स्मृतो मे जो वृक्ष खड़ा करनेका संकल्प किया है, उसका बीज वहीं डाला गया जहां गांधीजी की देखरेख में यह काम आरंभ किया गया था। राष्ट्रभाषा प्रचार समिती इस सम्मेलन की आयोजक थी। विदेशोंसे आये प्रतिनिधियोंने भी हिन्दी के प्रसार के लिए इस समिति के प्रयत्नों की प्रशंसा का। यह सर्वथा उचित है कि विश्व-विद्यापीठ की स्थापना उसके प्रांगण मे हो। भारत के उपराष्ट्रपति नें सम्मेलनका समापन किया और भारत की प्रधान मंत्रीने समारंभ। मारिशस के प्रधान मंत्री अध्यक्ष थे और विदेशोंसे एवं भारत के राज्यों तथा केंद्र के कई मंत्री इस अवसरपर नागपूर आये थे। हिंदी के लिए वह राजकीय मान्यता उसका मार्ग प्रशस्त करने मे सहा-यक होगी। दुसरी ओर यूनेस्को, जी. ई. एन. विश्व तेलगु परिषद, विश्व तामिल कांग्रेस तथा अनेक देशोंकी साहित्य संस्थाओंने विश्व हिंदी सम्मेलन को अपना सम–र्थन और सहयोग दिया था। इससे हिन्दी अपनी व्यापकता के अनुरूप अपना विश्वरूप प्रबल और परिस्कृत रख

सकेगी। दो आवश्यकताएं सम्मेलन सामने लाया है (१) हिंदी को राष्ट्रसंघ द्वारा मान्य भाषा स्वीकार कराया जाय और विश्वभाषाका उसका विकासशील स्वरूप पनपाया जाय। (२) भारत में हिन्दी को उसका समुचित स्थान दिया जाय।

हिंदी मे काम -

हिंदी में काम बहुत हो रहा है, परंतु वह सामने नही आ रहा। भारत के अतिरिक्त अनेक देश शोध, संग्रह, संपादन और लेखन मे लगे हैं। उनके कार्यो मे समन्वय तो बाद की बात है। सारे काम से एक माध्यम से परिचय प्राथमिक आवश्यकता है। इसके लिए एक मासिक और कुछ विषय आधारित वार्षिकियां निकाली जा सकती हैं। इनमें रचनात्मक साहित्य नही परिचयात्मक एवं आलोचनात्मक सामग्री एवं सूचियां सम्मलित की जानी चाहीए। भारत मे प्रत्येक राज्य में एक समन्वय समिति आवश्यक हैं। जितनी विश्व विद्यालय स्तर की शिक्षण संस्थाएं, परीक्षाप्रबंध संस्थान रचनात्मक साहित्य संगठन और सरकारी विभाग हिंदी के काम में लगे हैं, सबसे हिंदी के लिए निर्धारित काम किया जाना चाहिए। हिंदी के स्वरूपके प्रमाणिकरण और मानकीकरण की अनेक समस्याएं हैं. उन्हे नागरी प्रचारिणी सभा जैसी संस्थाएं और आचार्य किशोरीदास वाजपेयी जैसे तपोनिष्ठ व्यक्तित्व भी नहीं सुलझा सके हैं। हिंदी के विश्वरूपके विकास के लिए तथा यांत्रिक साधनोंके समानीकरण के लिए यह बहुत आवश्यक हैं। हिन्दी कितनी संस्कृत के निकट रहे, कितनी दुसरी भाषाओं के, यह तो समितियां कदाचित निर्धारित नहीं कर सकें लेखकको ऐसे निर्णय स्वयं करने होंगे, लेकिन व्याकरण वर्तनी एवं अर्थ मे पुरी स्वछंदता नहीं दी सकती और जिस भाषा को बहुत व्यापक बनाना हैं उसे इस विषय मे आवश्यही दृढ़ता रखनी होगी।

इस सारी राष्ट्रीय, अंतरराष्ट्रीय एवं राजकीय चर्चा में यह बात रह गयी कि औद्योगिक, व्यापारिक, और व्यक्तिगत व्यवहार मे भी हिंदी को भरपूर स्थान प्राप्त नही हैं। असल में तो अनेक हिंदी भाषी हिंदी के उपयोग के प्रति हीन भावना से ग्रस्त हैं। देश के चरित्र से हिंदी का सीधा संबंध है। हम में देश का सम्मान और अपना आत्म सम्मान जाग जाय तो हम कभी विदेशी भाषा का उपयोग नहीं करेगें। यहां अंग्रेजी के विरोध या बहिष्कार का प्रश्न नहीं हैं - उसे उसके स्थान पर बैठाने की बात हैं। वह अंतरराष्ट्रीय भाषा हैं हमारे इतिहास में घुलमिलकर एक सीमा तक हमारी थाती बन गयी हैं, परतु जैसें विदेशी सत्ता स्वाधीन देशमे नही रह सकती उसी प्रकार विदेशी भाषा आंतरिक स्वायत्तता मे स्थान नहीं पा सकती। हिंदी भारत आत्मा के उदय और भारतवासियों के तेज को पूर्णता देने के लिए अनिवार्य है।

• हिंदी .... एक विश्वभाषा ?

बहुत कम लोग यह बात जानते हैं कि पिछले चालीस वर्षोंसे हिन्दी केवल भारत मे ही नही अपितु विश्व के प्रमुख राष्ट्रों में विश्व-विद्यालय स्तर तक अपना स्थान बना चुकी है : इस लेख में विदेशों में हिंदी के प्रचार और प्रसार का प्रामाणिक विवरण प्रस्तुत है ।

– सूर्यकांत देशमुख
बी. ए. प्रथम वर्ष

अमेरिका -

अमेरिकन सरकार के शिक्षा आयुक्त ने १० १६५६ को एक विज्ञप्ति प्रकाशित की जिसमे हिन्दी को अमेरिकियों के लिये अत्यावश्यक बताया गया : "मॉडर्न लैंग्वैज एसोसियेशन " की रिपोर्ट के अनुसार अमेरिकामे हिन्दी पढानेवालों की संख्या १६५८ में केवल ८ थी । १६५६ में २०, १६८० मे १०६ १६६१ में १६१, १६६२ में १७७ और १६६३ में केवल १७१ थी १६६६ मे प्रकाशित एक रिपोर्ट के अनुसार कॉलेज और विश्व–विद्यालयों मे, हिन्दी पढनेवालों की सख्या १६६८ में ३४६ थी । यहाँ यह स्मरणीय है की हिन्दी प्रशिक्षण की व्यवस्था कुल १९४६ कॉलेजों और विश्वविद्यालयों मे से केवल ३० शिक्षा संस्थाओं में उपलब्ध है। विभिन्न भारतीय भाषाओंपर तैयार की गयी पुस्तकों की संख्याओं मे से हिंदी पुस्तकों की संख्या २७ थी। अमेरिकामे प्रारंभिक वर्षों मे मौखिक प्रशिक्षण पर अधिक बल दिया जाता है । बादमे हिन्दी साहित्यपर जैंसे, हिन्दीमे दुसरे वर्ष मे प्रमचंद को कहानियाँ काफी रोचक सिद्ध हुई हैं । जैंनेंद्र, अज्ञेय, सुदर्शन. राकेश आदि का अध्ययन भी कालांतर मे किया जाता ह ।

चेकोस्लोवाकिया –

प्राहा विश्व विद्यालय के पूर्वी प्रभाग मे कई उप-विभाग हैं। इस विश्व विद्यालयके भारतीय विभाग मे इस समय हिन्दी की शिक्षा दी जा रही है, हिन्दी के अतिरिक्त अन्य भाषाओंकी शिक्षा भी दी जा रही है। हिन्दी का पाठ्यक्रम यहाँ पांच वर्ष का है। इस सयय तक इस विश्वविद्यालयमे ११ विद्यार्थियोंने हिन्दी की शिक्षा समाप्त करके इसमे उपाधि प्राप्त की है। हिन्दी की शिक्षा चेकास्लोवाकिया मे विश्वविद्यालयीन स्तरपर सन १९४८ से दि जाने लगी प्राहा है विश्वविद्यालयके अतिरिक्त प्रागमे एक और विद्यालय , है जहा हिंन्दी भाषा की पढाई हो रही है।

विश्व विद्यालयीन शिक्षा का लक्ष्य, विद्यार्थियोंको अधीक से अधिक गहरी बहुमुखी और व्यापक हिन्दी की जानकारी प्रदान करना है। पुरा पाठ्यक्रम ६ वर्ष का होता है। आजकल हिन्दी की तीन कक्षाएँ हैं। पढने-वालोंकी संख्या पंद्रह है। प्रचलित वर्ष तक ६ विद्यार्थियोंने हिन्दी का पुरा पाठचक्रम समाप्त किया है। हिन्दी चेक प्राध्यापक ओताकर पेर्तोल्द के श्रेयसे और उनके प्रयत्नोंसे चेकोस्लोवाकिया मे हिन्दी सनसे पहले आई। डॉ. पेर्तोल्द ने सन १९२५ मे हिन्दी की शिक्षा देनी आरम्भ की। उन्होंने हिन्दी पहली पाठ्य पुस्तक सन १९३० मे प्रकाशित की थी। हिन्दी के दुसरे प्राध्यापक का नाम डॉ वि. पोरीज्का है। अबतक उन्होंने "हिन्दी का व्याकरण और 'हिन्दी' यह दो शोध पूर्ण पाठ्यपुस्तकें लिखकर प्रकाशित कर दी हैं। " हिन्दी वार्तालाप " नामक पाठ्य-पुस्तकभी प्रकाशनार्थं तैयार किया गया है। चेकोस्लोवा-कियामे हिन्दी के विकासका वैज्ञानिक अध्ययन किया जा रहा है।

रूस -

सोवियत रूस मे हिन्दी भाषा का आरम्भ अक्टूबर १६१७ से हुआ। अन्य भारतीय भाषाओंके प्रसिद्ध रूसी विद्वान वारानिकोवने प्रेमसागर और रामचरितमानस का रूसी अनुवाद किया। हिन्दो लेखकों मे मुन्शी प्रेमचन्द की १६ रचनाएँ अब तक रूसी मे प्रकाशित हो चुकी है। हिन्दी के अन्य लेखकोंमे कामताप्रसाद गुरु, किशोरीदास बाजपेयी सुमित्रानन्दन पंत, निराला, बच्चन, दिनकर यशपाल, जैनेंद्र, डॉ. रामकुमार वर्मा, इलाचंद्र जोशी, वृन्दावनलाल वर्मा, अमृतलाल नागर, रांगेय राघव, राहुल सांस्कृत्यायन, उपेन्द्रनाथ अष्क, विष्णू प्रभाकर नागार्जुन धर्मवीर भारती, राजेंद्र यादव आदि के नाम उल्लेखनीय हैं। इनकी रचनाएँ रुसी मे अनुवादित हो चुकी हैं। सोवियत संघ के इस्टिटचूट ऑफ ईस्टर्न लैंग्वेजस, मास्को स्टेट युनिवर्सिटी, इंस्टिटचूट ऑफ पिपल्स ऑफ एशिया, एकेडेमी ऑफ साइन्सेज, मास्को, अजर-बैजान युनिवर्सिटी आदि विश्वविद्यालयों मे हिन्दी के अध्ययन की व्यवस्था है। इसके अलावा मास्को, लेनीन-ग्रेड, ताश्कंद के कुछ स्कूलों मे दुसरी कक्षासे ग्यारहवीं कक्षा तक हिन्दी पढाई जाती है।

मॉरीशस -

मॉरीशस मे हिन्दी का प्रचार बीसवीं शताब्दी से प्रारम्भ हुआ वहाँ सन १९०६ मे आर्यसमाज के कार्य-कर्ता डॉ. मणिलालने साप्ताहिक पत्र हिन्दुस्थानी का प्रकाशन आरम्भ किया था। इसके बाद पंडित आत्माराम. पं. विष्णूदयाल, स्व. पं. रामावतार तथा पं. काशीनाथने अनेक पुस्तकें लिखकर हिन्दी साहित्य को समृद्ध किया। वहाँ सर्वश्री सोमदत्त बखोरी, जयनारायणराय, मुनीरवर-लाल चिंतामणी, व्रजेन्द्रकुमार मधुकर, अभिमन्यु, अनंत शबनम डॉ राय प्रकाश आदि प्रतिभाशाली लेखक उल्ले-खनिय हैं। इस समय वहाँ 'आर्योदय' और 'कांग्रेस' नाम के दो साप्ताहिक पत्र, एक अर्ध साप्ताहिक (जनता) और एक पाक्षिक पत्र (जमाना) निकल रहे हैं।

जापान –

जापान मे टोकियों के विदेशी भाषा विद्यालय मे सन १९११ मे हिन्दी भाषा का अध्ययन-अध्यापन अन-वरत चलता रहा। हिन्दी विभाग के स्नातकों मे सर्वश्री मीचूगुची इनुची ताकाहारी गामो. ओ निशी, ओगावा और सावा को जापान मे आजभी आदर प्राप्त है।

टोकियो विद्यालयमें क्रांतीकारियों और व्यापारियोंकी सेवाएँ उपलब्ध थी। उनमे से सर्वश्री देवीलालसिंह चिट-रानी, अटल, हेनरी, ड्रमंड सावरकर, बेरलास तथा बदरुल-इस्लाम इनका विशेष स्थान है। नेताजी सुभाषचंद्र बोस भी एक बार हिन्दी विभाग मे पधारे थे। सन १९४५ मे प्रोफेसर दोइक्यूया की नियुक्ति हिन्दी विभाग मे हुआी। प्रो. दोई सन १९५ –५५ मे विशेष अध्ययन के लिये इलाहाबाद विश्व विद्यालयमे रहे।

जापान मे हिन्दी के अध्ययन अध्यापन का दुसरा केंद्र ओसाका विदेशी भाषा विश्वविद्यालय का हिन्दी विभाग है। इसकी स्थापना सन १९२२ मे हुआी थी। सन १९२३ से १९६३ तक श्री सावा हिन्दा विभाग का संचालन करते रहे। इस विभाग को सर्वश्री महादेव, अत्तरलाल जैन, मदनलाल, सन्तराम वर्मा, रामसिंह गुलेरिया, राधेश्याम खेतान तथा जगधीश दवे इनकी सेवा प्राप्त हुआी। सन१९६६ मे वहाँ डॉ. लक्ष्मीधर मालवीय की नियुक्ती हुआी। डॉ. मालवीय के अतिरिक्त वहाँ सर्वश्री कोगा, कुवाजिमा, तानीपुरा और जिकोजिमा अध्यापन पदपर हैं।

पश्चिम जर्मनी –

हिन्दी भाषाके प्रायः सभी रूपोंका सर्व प्रथम और सर्वांगीण अध्ययन प्रस्तुत करनेवाला आलगुस्टस फ्रेडरिक रूडोल्फ होएर्नले जर्मन थे। गत महायुद्ध के उपरान्त जिन जर्मन विद्वानोंने हिन्दी भाषा तथा साहित्य के अनुसंधानमे अपनी रूचि दिखाई वे ये हैं मुएन्स्टर विश्वविद्यालयके संचालक प्रो. पाऊल हॉकर स्विडन के स्टॉकहोम विश्वविद्यालय के भारतीय विद्या संस्थानके संचालक प्रो. डॉ. सीग्फ्रीड लींहाड तथा डॉ. पेटर गैपेक। डॉ. पेटर गैपेक प्रो. हॉकर के शिष्य हैं। इस समय लगभग पन्द्रह विश्वविद्यालयोंमे हिन्दी के अध्यापन की व्यवस्था है। नियमित रूपसे हिन्दी अध्ययन-अध्यापन की व्यवस्था बर्लिन, बौन, मुएन्स्टर आदि विश्व विद्यालयोंमे है।

श्री लका -

हिन्दी और सिंहली दो भाषा सगी बहने हैं। श्रीलंका मे १९४८ मे हिन्दी के अध्ययन का आरंभ हुआ। दो वर्ष से श्रीलंका विश्वविद्यालय, पेरादेनिया मे हिंदी के अध्यापन की व्यवस्था हो गयी है। इस समय छात्र छात्रओं की संख्या ७० हैं। विश्वविद्यालयके कुछ कर्मचारी और अध्यापक भी हिंदी सिखते हैं। महनुवर कँण्डी मे भी एक कलायतनमे हिंदी का अध्ययन किया जाता है। कुल मिलकर तीन विश्वविद्यालयों मे, विद्यालंकार विश्व–विद्यालय श्रीलंका, विद्योदय विश्वविद्यालय, श्रीलंका और हिंदी प्रचार सभा, कोलम्बो मे हिंदी का पठन चल रहा है।

हाल ही में नागपूर में आयोजित हिंदी विश्व-संमेलन मे यह बात सिद्ध हो चुकी है की विश्व के सभी उन्नत और बिकसनशील देशोंने हिंदी के आंतर राष्ट्रीय महत्व को मुक्तकंठ से स्वीकार कर लिया है। हिंदी प्रति विदेशी विद्यार्थी, अध्यापक, विद्वान और अनुसंधान कर्ताओं की बढती हुआी रुचि इस बात का परिचायक है कि निकट भविष्य मे हिंदी एक ऐसी विश्वभाषा बन जायगी जिसके माध्यमसे " वसुधैव कुटुंबकम् " का स्वप्न साकार हो सकेगा।

एक राष्ट्र : एक राष्ट्रभाषा

(हिंदी निबंध स्पर्धा मे पुरस्कार प्राप्त निबंध)

. . . रूस में रूसी, चीन मे चीनी, जपान में जापानी, बांगला देशमें बंगाली राष्ट्रभाषा कहलाती है . . . और भारत मे ??? . . . .

– देवीचरण राठौर
एम. ए. प्रथम

हंगारी के महान कवी ' कोल्से ' ने आजसे ठीक १५० वर्ष पूर्व कहा था कि, एक राष्ट्र तभी जीवित रह सकता हैं जब वह अपनी भाषा बोले। इस महत्वपूर्ण तथ्यका इतिहास भी साक्षी है। मुगलोंने भारत में राज-भाषा के रूप में अरबी-फारसी को थोपने का प्रयास किया किन्तु वे सफल नही हो पाये; अन्त में हारकर उन्होने दिल्ली तथा मेरठ के आसपास बोलाजानेवाली भाषा को ही राजभाषा के रूप मे स्वीकारा। अकबर तथा जहांगीर जैसे लोकप्रिय शासकोंने इसी नीति को दृढतापूर्वक अपनाया। सम्राट अकबर राजकाज के कार्य के लिए खडी-बोली को नि:संकोच अपनाए हुए थे।

इस तथ्य को देखते हुए राष्ट्रको एकता के सूत्र मे बांधने के लिए भाषा कितना प्रभावशाली माध्यम है यह हम जान सकते हैं।

लोकमान्य तिलकने भी कहा था कि राष्ट्रको एकता के सूत्र में बांधने के लिए एक भाषा का होना नितान्त जरुरी है। अपने तर्क की पुष्टि के लिए उन्होंने 'बुद्ध' का उदाहरण दिया। उन्होने कहा कि बुद्धने भी

एकही भाषा का अवलंब किया था; तब ही वे सबको एकता के सूत्र में बांधने में सफल हुए ।

स्वभाषा या राष्ट्रभाषा का प्रश्न सदैव स्वतंत्रता और संस्कृती से जुडा है । स्वामी दयानंद सरस्वती, राजा राममोहन राय और केशवचंन्द्र सेन से लेकर लोकमान्य तिलक और महात्मा गांधी तक ने स्वतंत्रता के संघर्ष के साथ स्वभाषा का आग्रह बनाए रखा और तब इस आग्रह के पीछें सदैव राष्ट्रीयता का सिद्धान्त रहा । यही कारण है कि उक्त महापुरुषों की मातृभाषा हिन्दी न रहने के बावजूद उन्होंने बहुसंख्या व्यापकता के आधार पर हिन्दी को राष्ट्रभाषा का स्वरूप प्रदान करने की भी भूमिका प्रस्तुत की । इसका अर्थ यही है कि राष्ट्रको अपनी भाषा होनी चाहिए ।

प्रत्येक जाति को यह स्वतंत्रता है कि वह अपने सांस्कृतिक, सामाजिक संबंधों में अपनी बोली अपनाए । इतना ही नही किसी राष्ट्र की अपनी भाषा उस राष्ट्र का स्वाधीनता की घोषणा करती है । व्यवहार में अपनी राष्ट्रभाषा को प्रयुक्त न करना परले सिरे की गुलामी है । हमे संसारभर मे एक भी ऐसा राष्ट्र नही मिलेगा जो पूर्णरूपेण स्वावलंबी हो और विदेशी भाषा को अपनाए हुए हो । जो राष्ट्र विदेशी भाषा व्यवहार में प्रयुक्त करता हो, जो भाषा के संबंध में परमुखापेक्षी हो क्या वह स्वाधीन कहलाएगा ? कुछ लोग अपनी भाषा के पिछडेपन को लेकर विदेशी भाषा की अनिवार्यता सिद्ध करनेका प्रयत्न करते हैं। लेकिन उन्हें यह समझना चाहिए कि कोई भी भाषा श्रेष्ठ या कनिष्ठ नही कहलाई जा सकती है । हर राष्ट्र का प्राकृतिक परिवेश, संस्कृति, दैनिक जीवन की आवश्यकताएँ भिन्न होती हैं । और इन सब का परिणाम भाषा पर होता है । प्रत्येक राष्ट्र की परिस्थितियाँ भिन्न होने से एक राष्ट्र की भाषा मे ऐसे हजारो शद्ब हो सकते हैं । जिनके प्रतिशद्ब दूसरी भाषाओं में दुर्लभ होते हैं । कहने का ताप्तर्य यह है कि केवल राष्ट्र की भाषा होना ही जरुरी नही हे वरन् वह उसी राष्ट्र की भाषा हो यह भी जरूरी हे ।

एक यह भी बहुत बडा भ्रम हे कि भारतीय भाषा-भाषियों के बीच संपर्क कडी के रूप में अंग्रेजी भाषा की अनिवर्यता है । वास्तव मे यदि अंग्रेजी न हो तो भारतीय भाषाओं कों बोलनेवाले एक-दूसरे की भाषाओं को अधिक समझने का प्रयास करें, क्योंकि संस्कृत और देवनागरी लिपि भारत की अनेक भाषाओं के बीच की कडी हे । अधिकांश भारतीय भाषाओं में संस्कृत के शद्ब प्रचुर मात्रा में विद्यमान हैं । अतएव स्वाभाविक है कि अंग्रेजी भाषा की बैसाखी हट जाने से भारतीय भाषाओं का स्वतंत्र विकास होगा तथा पारस्परिक आदान-प्रदान बढेगा और वे एक दुसरे के अधिक निकट आयेंगी ।

एक समय रूसी भाषा की अपेक्षा अंग्रेजी, जर्मनी, फ्रेंच भाषाएँ अधिक समृद्ध थीं फिर भी क्रान्ती के उपरान्त नेताओंने यह नही सोचा कि रूसी भाषा अभी पिछडी हुई है जब वह समृद्ध होगी तभी उसे राजभाषा के रूप मे प्रयुक्त किया जाएगा । उन्होंने कानुनी रूप से भी रूसी को समर्थन नही दिया । लेनिन ने अपने भाषा संबंधी लेख में कहा कि 'सभ्य देश के लोग उसी भाषा को उपयोग मे लाएँगे जो ज्यादा लोग बोलते हों और पार्टी का काम तथा केन्द्र के व्यवहार रूसी भाषा में होते गए । उक्रैनी, बोलरूसी तथा जार्जियाई भाषाएँ भी वहांपर केन्द्र की कार्यवाही के लिए उपयोग में लाई जाती हैं । इतना ही नही कुछ पिछडी हुई भाषाओं की अपनी लिपि तक नही थी पर उन्होंने उसकी लिपि-व्याकरण से सुधारकर उस भाषा को उपयोग में लाया- गांधीजी ने भी कहा था कि 'अपनी भाषाओं के पिछडेपन को दुहाई देकर अंग्रजी का समर्थन करना केवल आलस्य ही है ।

राष्ट्र की एक भाषा का होना क्यों जरूरी है यह हम प्राचीन काल से भी देख सकते हैं । प्राचीन भारतवर्ष में अनेक भाषाएं बोली जाती थीं । आर्यावर्त से बंगाल और केरल बडी दूरी पर थे पर इन्हीं भाषाओं में संस्कृत के शब्द अपेक्षाकृत अधिक हैं । इससे ज्ञात होता है कि उस समय संस्कृत एक ऐसी भाषा थी जो वैचारिक रूप से संबंध प्रस्थापित करने में समर्थ थी । वैचारिक संबंध या परस्पर संबंध इसी माध्यम से बनाए हुए थे ।

एक राष्ट्र की एक भाषा हो इसका अर्थ यह नही है कि सम्पूर्ण देश भर के लोग एक ही भाषा का उपयोग करें । भारत जैसे देश में तो यह बिलकुल असंभव है ।

एक राष्ट्र एक भाषा जब हम कहते हैं तो उसका अर्थ यह है कि राष्ट्र मे चाहे जितनी भी भाषाएं बोली जाए पर जब दो विभिन्न भाषी लोग एकत्र आते है तब एक ऐसी भाषा की जरूरत है जो 'दोनोभी' समझ सकते हों। इसी दृष्टी से भारत में 'हिन्दी' को राष्ट्र भाषा माना गया है। हिन्दी एक ऐसी भाषा है जो सिखने में अत्यंत सरल है। पर भारत में भाषावार प्रान्तरचना के कारण गैर हिन्दी भाषी लोग हिन्दी को लादी हुई मानते हैं। अपनी भाषा के न होने से होने वाले खतरों को देखते हुए ऐसे संघर्ष कितने हानिकारक हैं इसका सहज अंदाजा लगाया जा सकता है।

इतना ही नही लम्बे समय तक चलनेवाले युद्ध के काल में एक भाषा का न होना भयंकरतम रूप धारण कर सकता है। राष्ट्र को एकता के सूत्र में बांधनेवाला यह सूत्र सहज ही नही टाला जा सकता है।

मिश्र जैसा देश जो भारत से भी पिछडा हुआ है पर वहां की राष्ट्रभाषा 'अरबी' है जो लोगोंद्वारा प्रयुक्त की जाती है। जपानने जापानी तथा चीन ने चीनी को। इन देशों में पूर्ण शिक्षा भी इन्ही भाषाओंद्वारा दिए जाने की सुविधा है। लेकिन केवल एक भाषा के सूत्र को ध्यान में रख कर कानूनी रूप से उस भाषा को ही प्रयुक्त करने के लिए बाध्य करना भी उचित नही है। इस्राइल जैसे देश के 'लोगों ने' ही हिब्रु को अपनी राष्ट्रभाषा माना। केवल लादनेसे फायदा नही है वरन् जनता ने भी उसे दिल से स्वीकारा हो वही भाषा 'राष्ट्रभाषा' का रूप धारण कर सकती है।

फिर सबसे महत्वपूर्ण बात तो यह है कि हिन्दी तथा भारतीय भाषाओं के उपयोग का प्रश्न राष्ट्रीय एकता एवं भावात्मक एकता से जुडा है। भारतीय भाषाओं के विकास और पारस्परिक आदान–प्रदान से राष्ट्रीय एकता को बल मिलेगा. अंग्रेजी का न तो किसी भारतीय भाषा से किसी प्रकार का संबंध है, और न ही यह राष्ट्र के अपने व्यक्तित्व के निर्माण में सहायक बन सकती है। ऐसी स्थिति में हमें यह कहने मे कोई संकोच नही है कि जिस प्रकार अंग्रेजों से भारत को स्वतंत्र किया गया, उसी प्रकार अंग्रेजी से भी देश को मुक्त करना है तभी वास्तव में राजनीतिक स्वतंत्रता के साथ साथ देश को मानसिक और सांस्कृतिक स्वतंत्रता भी प्राप्त होगी। मानसिक स्वतंत्रता के बिना हमारी राजनीतिक स्वतंत्रता अधुरी है. क्यों कि इसके बिना देश अपने विशिष्ट संस्कारों के अनुसार राष्ट्रीय व्यक्तित्व नही बना सकता। संविधान सभा नें अंग्रजी के स्थान पर स्वभाषा हिन्दी को लाने कि जो १५ वर्ष की अवधि निश्चित की थी वह भी बीत गई और भी यह निश्चित नही हैं कि विदेशी भाषा के स्थान पर स्वभाषा के आगमन में कितना और समय लगेगा ? यह प्रश्न राजनीतिक मोहरा बना दिया गया जो व्यापक राष्ट्रीय हितों के बिलकुल प्रतिकूल है। सभी भाषाओं को राष्ट्रजीवन में समुचित स्थान मिले, यह हमारी नीति है। △

मराठी साहित्यकारोंकी हिंदी को देन

हिदी के उद्भव काल से ही महाराष्ट्र तथा मराठी भाषा ने हिंदी की अभिवृद्धि मे अपना अमूल्य योगदान दिया है। यह एक संयोग मात्र नही है कि प्रथम विश्व हिंदी संमेलन महाराष्ट्र की ऐतिहासिक नगरी नागपूर मे संपन्न हुआ . . महाराष्ट्र के इस हिंदी प्रेम का एक सक्षिप्त विवरण प्रस्तुत किया जा रहा ह।

भारतीय साधु-सन्तों और चिंतकों मे, राष्ट्रीय एकता की भावना सदा प्रबल रही है। देश चाहे विभिन्न राज्यो में बटा रहा हो, किन्तु सांस्कृतिक दृष्टि से देश के विभाजन को कभी किसी ने नहीं माना। भिन्न–भिन्न प्रांतों की भिन्न भाषाएँ अवश्य थीं, परंतु यह भाषाभेद, विचारों के पारस्परिक आदान प्रदान में कभी बाधक नहीं बना।

इसका प्रमुख कारण है अधिकांश भारतीयों द्वारा बोली या समझी जानेवाली भाषा के माध्यम से, आसेतु हिमाचल फैली भारतभूमि में अपने मत की प्रचार करनेकी भावना और क्षमता। ऐंसी भाषा, अर्थात् आंतर-प्रांतीय संपर्क की भाषा की एकमात्र हिंदी ही। हिंदी को यह पद, अति प्राचीन काल से प्राप्त है।

महाराष्ड्र संतों की भूमि है। संत भी ऐसे, जिनकी दृष्टि भारतव्यापी थी, और जिनकी जनकल्याणकी

– माधव तूपदाले
बी. ए. प्रथम वर्ष

भावना थी अति प्रबल। अतः अखिल भारत और विशेष–कर उत्तर भारत की परम् श्रद्धालु जनता मे अपने विचारों के प्रसार हेतु, उन्होंने हिंदी को सहज रूप में सानंद अपनाया।

हमारे इन संतोंने विचारों के आदान–प्रदान, पारस्परिक मेल–मिलाप और लोककल्याण के मार्ग मे प्रादेशिकता की दीवार कभी भी खडी नही होने दी। इसी लिये यथा प्रसग उत्तर के संतोंने दक्षिण के और दक्षिण के संतोंने उत्तर के सतों का सादर स्मरण किया है। उन्होने जात-पात का बंधन भी कभी स्वीकार नहीं किया। उदाहरणार्थ जिस प्रकार नाभादास की हिंदी 'भक्तमाल' में नामदेव आदि दक्षिण के सतों का परिचय समाविष्ट हैं, उसी प्रकार महिपति बुआ के मराठी 'भक्त विजय' मे तुलसी कबीर, मीरा, सूरदास आदि सतों का।

संतों की इस उदार और उदात्त भावना का प्रभाव महाराष्ट्र की जनता पर होना आवश्यंभावी था। इसी लिये यहां की प्राचीन पोथियों में कबीर के दोहरे तथा मीरा, सूर, रोहिदास प्रभृती के पद बडे भक्तिभाव के साथ गाए जाते हैं। प्रभात काल में घरके बडे - बूढे सूर के पद गुनगुनाते हैं। मीराबाई के पद गानेवालों की संख्या भी कमी नही। तथापि प्रतीत होता है कि महाराष्ट्र को सर्वाधिक प्रभावित किया 'मानस' के अमर गायक राष्ट्र-कवि गोस्वामि तुलसीदासजी और उनकी रामायण ने इसीलिये उत्तर भारत की तरह तुलसी के मानस द्वारा महाराष्ट्र के रामोपासना भी होती आ रही है।

श्री महिपति बुवा ने नाभादासजी के हिंदी 'भक्तमाल' के आधार पर शक संवत १६३७ में 'भक्तविजय' नामक एक संतचरित्र–ग्रंथ मराठी मे लिखा। इस ग्रंथ मे तुलसीदासजी का गुणगान करते हुए, उन्होने तुलसी का जीवन आख्यान भी सादर समाविष्ट किया है। इसी प्रकार महाराष्ट्र के एक शीर्षस्थ कवि मोरोपंत ने तुलसी का स्तुति-गान किया। तुलसी को आदि कवि महर्षि वाल्मीकि का अवतार मानते हुए वे लिखते हैं।

" वाल्मिकची झाला,
श्री तुलसीदास राम-यश गाया
तरिच प्रेमरसाची खाणी,
वाणी तशीच यश गाया ॥ "

इसी प्रकार महाराष्ट्र की जनता को तुलसी द्वारा श्रीकृष्ण की मूर्ति राम मे परिवर्तित किये जानेका चमत्कार कथन करते हुए श्री मोरोपंत कहते हैं। –

" श्रीकृष्णमूर्ति जणे केली.
राममूर्ति सज्जन हो।
दासासुत मयूर म्हणे त्याच्या,
सुयशोमृतांत करा मज्जन हो "

प. पू. स्वामी प्रज्ञानंद सरस्वती पूर्वाश्रम के श्री दत्तात्रेय नारायण कर्वे (बी. ए., एस. टी.) द्वारा लिखित और शक संवत १८७० में प्रकाशित तुलसीचरित्र मानस और मानसकार तुलसीदासजी के प्रति महाराष्ट्र की जनता के भक्तिभाव का आधुनिक प्रमाण है।

नागपुर के श्री जामदार द्वारा मानस का किया गया शब्दानुवाद, मराठवाडा के श्री महाजन का छंदबद्ध अनुवाद, कोल्हापूर के डॉ श्रीखंडे का अनिबंध अनुवाद (सुश्लोक मानस) प पू स्वामी प्रज्ञानंद सरस्वती का समश्लोक समवृतबद्ध अनुवाद, उन्हींका 'गुढार्थ चंद्रिका' नामक ७,००० पृष्ठों का टीका-ग्रंथ आदि प्रकाशनों के उपरांत भी मराठी जनमानस संतुष्ट नहीं हुआ।

हिन्दी भाषा का चलन, विदर्भ और महाराष्ट्र मे अति प्राचीन काल से है। उसके अनेक कारण हैं। प्रथम है यहां के साधु-संतोंद्वारा हिन्दी को अपनाया जाना। १० वी शताब्दी में विदर्भ में स्थापित महानुभाव संप्रदाय के प्रचारकोंनें, मराठी के साथ हिन्दी भाषा को भी अपने प्रचार-प्रसार का माध्यम बनाया था। इस मत के चितकों और विद्वानों के कई हिन्दी पद भी यत्र-तत्र मिलते हैं। इसी प्रकार १२ वी शताब्दी में संत ज्ञानेश्वर तथा एकनाथ से लेकर तो दयालनाथ प्रभृति नाथपंथी साधु-संतोंने अपनी गुरुभाषा हिन्दी का केवल ज्ञान ही प्राप्त नहीं किया, वरन् उसके माध्यम से गुरु गोरखनाथजी के सिद्धांतों का प्रचार भी किया। इन महानुभावों की हिन्दी रचनाएँ भी मराठी साहित्य मे मिलती हैं।

महाराष्ट्र - मुकुट - मणि छत्रपति श्री शिवाजी महाराज के पूर्ववर्ती समकालीन और परवर्ती साधु–संतोंने

भी स्वधर्म के प्रचारार्थ तथा परधर्मियोंपर प्रभाव जमाने के लिये हिंदी को अपनाया था । शिवाजी के आध्यात्मिक गुरु श्री समर्थ रामदास स्वामी के भी हिंदी पद उपलब्ध है। महाराष्ट्र के कथा-कीर्तनकारों द्वारा भी मराठी भाषियों मे हिन्दी का मुक्त प्रचार होता आया है । मरहठों का राज हिंदी भाषी प्रदेशों तक फैला होने के कारण, वे अपने कीर्तनों मे हिंदी भाषा और पदों का प्रयोग सहज भाव से करते रहे । इनमे से कुछ एक हिंदी मे पद्य–रचना भी किया करते थे ।

महाराष्ट्र के कई प्रभावशाली मरहठा-परिवार, राजपूताने से आए थे । नागपुर, सातारा, सावंतवाडी आदि के राजवंशी स्वयं को ' सीसोदिया ' कहलाते हैं । उन्होने हिंदी को भरपूर अपनाया ओर प्रोत्साहन दिया । उनकी सेनाओ में समाविष्ट उत्तर प्रदेश के हिंदुओं तथा मुसलमानों के द्वारा भी महाराष्ट्र मे हिंदी के प्रचार को सहायता मिली । मुस्लिम राजवंशों ओर फकीरों, शायरों एवं गायकों ने भी विदर्भ और महाराष्ट्र में हिंदुस्तानी के प्रचार का कार्य किया है । परिणाम स्वरूप मराठी जनता ने हिंदी को बडे प्यार से आपनाया, उसे अपनी द्वितीय भाषा बनाओ और उसकी श्री वृद्धि में ममतापूर्ण योगदान भी दिया है ।

उपलब्ध प्रमाणों के आधार पर यह भी कहा जा सकता है कि हिन्दी को वर्तमान विकसीत अवस्था तक पहुचाने मे भी विदर्भ का बडा भारी हात है । यहा के मराठी भाषी साहित्यकारों ने हिंदी के विकास मे अपना हिस्सा बटाया हैं इसीलिये खडी बोली (हिंदी) के वर्तमान शैली पर, वैदर्भीय शैली का प्रभाव है । भोसला काल मे एक सुंदर रीतिकालीन ग्रंथ की रचना इस क्षेत्र मे हुई, और आगे चमत्कार यहाँ के मराठी साहित्यकारोंने हिंदी को छन्द-शास्त्र और व्याकरण भी दिया । इस प्रकार यहा हिंदी और मराठी क बीच पारस्पारिक सहयोग की भावना निरंतर वृद्धिगत होती रही है । हिंदी साहित्य को विदर्भ की देन' -नामक ग्रंथ के रचयिता (स्व:) पं. प्रयाग-दत्ताजी शुक्ल अपने इस ग्रंथ मे तथा श्री विनयमोहन शर्मा ने अपने लेखों मे उक्त तथ्यों को उजागर करनेवाले विपुल प्रमाण प्रस्तुत किये हैं । उन्हीं प्रमाणों के आधार पर यह भी निःसंकोच कहा जा सकता है कि भारत के अहिंदी भाषी प्रदेशों मे से महाराष्ट्र के रूप मे स्वीकार किया और उसके, प्रचार प्रसार तथा विकास में अपना हार्दिक सहयोग प्रदान किया है।

अंग्रेजी परस्त अफसरशाही और हिंदी

. . . अंग्रेजों की बिरासत का सहारा लेकर हमारे राजनेता और अफसर अपना अस्तित्व बनायें रखने के लिए 'अंग्रेजी' की हिमायत करते हैं . . . वे अच्छी तरह जानते हैं कि हिंदी या अन्य भारतीय भाषाएँ अपना उचित स्थान अगर प्राप्त कर लेगी तो वे कहीं के न रहेंगे . . .

दिनांक १० जनवरी से १३ जनवरी तक नागपूर में एवं १४ जनवरी को वर्धा मे विश्व हिन्दी संमेलन का कार्यक्रम सुचारू रूप से संपन्न हो गया। हजारो सदस्य प्रतिनिधी एव दर्शक इसमें सम्मिलित हुए एवं सबकी समान प्रतिक्रिया हुई- अद्भूत, अपूर्व, कल्पनातीत। रविन्द्रनाथ की कल्पना साकार हो उठी थी 'भारत महामानव सागरेरतीरे'।

इस विश्व हिंदी सम्मेलन में राज्य-राज्य के, देश-देशके लोग एकत्र हैं। वर्ण-वर्ण, जाती-जाती के लोगों का संगम है। विचार-वैभिन्य भले हो, भावैक्य है। भाषा के तटपर विश्व-वैविध्य को जोडने का उपक्रम. देश-देश के लोग मंचपर आते हैं। हिंदी में हिंदी के, हिंदीवालों के प्रति अपनी अशेष शुभेच्छाएं व्यक्त करते हैं और हिंदी उनके भालपर अपना आभार तिलक अंकित कर देती है। अहिंदी भाषी राज्यों के लोग आते हैं, बडी बहन को नमन

– त्र्यंबक जी. बेलगे
• (पी. यु. सी. कला)

करते हैं और बदले में पाते हैं स्वस्तिका का आश्वस्ति वचन, जो बडी बहन अश्रुविगलित भाव-विभोरता के साथ देती है।

बडे विशाल मंडप के बहिर्कक्ष मे संसार के अनेक देशों के ध्वज फहरा रहें हैं, भीतर हिंदी का अनुष्ठान संपन्न हो रहा है। जिसे आज से कोई साठ वर्ष पूर्व राष्ट्रपुरुषने प्रारभ किया था, राष्ट्रभाषा प्रचार के रूप में। गुजरात का व्यक्ति दक्षिण भारत में हिन्दी का प्रचार कर रहा था। उसे मालूम था कि एक राष्ट्र के लिए एक भाषा चाहिए; और भाषा प्यार की अभिव्यक्ति होती है, आधिकार का आग्रह नही। काका कालेलकरनें जो कहा था कि सेवा से हिंदी सार्थक होगी। यह काम बापू ने दक्षिण में कर दिखाया था। दक्षिण भारत में भी फैलकर हिंदी समस्त राष्ट्र का अभिव्यक्ति माध्यम बन गयी थी।

जो कुछ घटित हुआ है, वह आज हमारे सामने है। भाषा का प्रश्न भी ऐसा ही है, जिसे लोगोंने गांधीजी द्वारा निर्धारित नीति के अनुसार ग्रहण नहीं किया और आज वह हमारे लिए गंभीर समस्या बन गया है। इसकी जिम्मेदारी किस पर है, यह जानना आवश्यक है।

वास्तव मे स्वतंत्रता के बाद के सात-आठ वर्षों में हिंदी ने देश में अपना उचित स्थान प्राप्त कर लिया था और यदि नौकरशाही का षड्यंत्र न होता, तो आज हिंदी को लेकर उठी देशव्यापी समस्या पैदा न हुई होती। हिंदी की समस्या भी इनमे से एक है। जन-मानस से अपनें को दूर रखने के लिए ये स्वय हिंदी से दूर रहे और हिंदी के स्वाभाविक प्रचार-प्रसार को हतोत्साहित करते रहे हैं।

जिन्होंने दिल्ली एवं अन्य राज्य राजधानियों से हिन्दी को निष्कासित करने का सुनियोजित षड्यंत्र रचा है, उन्हीं के हित ये यह भी है कि दक्षिण और उत्तर के वैषम्य का हौवा खडा रहे. दक्षिण भारत मे जिस हिन्दी को सन १९३७ में चक्रवर्ती राजगोपालाचारीने मद्रास राज्य में ससम्मान प्रतिष्ठित किया था, वह आज वहीं सबसे अधिक उपेक्षित है. हिन्दी विरोधी आँदोलन के जमाने में जब मद्रास की ओर से आनेवाले रेल के डिब्बों पर अंग्रेजी मे 'अंग्रेजी को चूमो, हिन्दी को धकियाओं' लिख दिया जाता था. यदि तामिल राष्ट्रीयता की बात होती, तो वे कहते 'हिन्दी को धकियाओं' 'अंग्रेजी को धकियाओ' 'तामिल को अपनाओ'.

हिन्दी की लडाई अन्य भारतीय भाषाओं के साथ नहीं है. है अंग्रेजी के साथ, जो स्थान आज अंग्रेजी का है. कठिनाई केवल यह है कि अंग्रेजीदां लोग एक अस्वाभाविक संस्कृति के वातावरण के मोह मे डूबे हुए हैं इस संस्कृती को आप 'अंकल संस्कृति' कह सकते हैं. बच्चे को सिखाया जाता है, "बेटा, अंकल को नमस्ते कहो" गांधीजी ने कहा था, "हमें अंग्रजों से बुराई नहीं है, अंग्रेजियत से है" सभी देख रहे हैं कि लोग अंग्रेजियत की गुलामी से अपने आप को मुक्त नही कर पारहे हैं इसीने शासन को जन-जीवन की धारासे काट दिया है. दोनों के बीच का संपर्क टूट गया है. अंग्रेजी रहन-सहन, अंग्रेजी कान्वेंटों में अध्ययन, अंग्रेजी मे वार्तालाप, इन्ही से मुक्त होने की आवश्यकता है. इस कार्य को एक राष्ट्रीय चेतना के द्वारा संपन्न किया जा सकता है और राष्ट्रीय चेतना के लिए चाहिए राष्ट्रीय भाषा हिन्दी.

हिन्दी इसलिए नहीं कि हिन्दी में किसी सुरखाब के पर लगे हैं, किंतु इसलिए कि हिन्दी देश की बहुसंख्या जनता के बीच सरलता से बोधगम्य है, सुगमता से सीखी जा सकती है और यथार्थत: देश के बडे भू-भाग में बोली जानेवाली भाषाओं के साथ समन्वय में इसे आसानी होगी, क्यों कि ये सभी एक मूल से निकली हैं, हिन्दी के काम को आगे बढाना राष्ट्रीय कार्य है. लेकिन याद रखने की बात यही है कि यह काम विजेता की भावना से नहीं होगा. इसे सेवा के माध्यम से पूरा करना है, वैसा ही जैसा गांधी जी ने आज से कोई साठ वर्ष पहले किया था. उसके अतिरिक्त उन सभी का, जो हिन्दी भाषा-भाषी हैं, एक और कर्तव्य है. यह संकल्प एकबारगी ही किये बिना बनेगा नहीं, हम सब आपसी व्यवहार में हिन्दी के अतिरिक्त किसी अन्य कार्यान्वित होना चाहिए. यही कार्य विश्व हिन्दी सम्मेलन के माध्यम से करणीय है.

शासन की ओर से आती हुई पुरानी आवाज से हमें सोंचकर अपने काम में और तत्परता से लग जाना है. शासन हिन्दी को सीख देकर भि वह और लचीली बने, अपने अकर्तव्य पर परदा डालता रहता हैं लेकिन इसलिए हमें अकर्तव्य का शिकार नहीं हो जाना है

विशाल कैनवास पर बनी यह हिन्दी की तस्वीर, जो विश्व हिन्दी सम्मेलन के चितेरे सदाशयी लोगोंने बनायी है, हमें यह याद दिलाती रहे कि हिन्दी को घर मे ही पहले संवरना सजना है, अन्यथा कहनेवाले क्या यह कहने से चूकेंगें- रहने को घर नहीं है, सारा जहां हमारा!

△

विश्व हिन्दी सम्मेलन : कुछ झलकियाँ

विश्व हिन्दी सम्मेलन के दौरान पर्दे के पिछे कुछ घटनाएँ तथा संस्मरणीय प्रसंगी का यह संकलन जहाँ पाठकों को गुद गुदायेगा वहाँ दुसरी और यह सोचने के लिए मजबूर भी करेगा कि हमारी कथनी और करनी में कितना अंतर है।

वेरी सॉरी सर !

विदेशी प्रतिनिधियों मे से एक प्रतिनिधी ने प्रवास-स्थान के कार्यवाहकों से एक सवाल किया, "क्या आप मेरी एक सहायता कर सकते हैं ? ' एक चतुर कार्यवाहक ने तपाक से कहा, "यस सर"। "जस्ट ए मिनिट सर" कहकर सूची की तलाश करना शुरू कर दी। विदेशी मित्र को कुछ संदेश सा हुआ तो उन्होने फिरसे पूछा. "क्या आपके पास विदेशी आगंतुकों की अलग सें सूची है। "व्हाई नॉट, जस्ट ए मिनिट। आय विल गिव यू" विदेशी मित्र को सूची मिल गई और वे अपना काम करके चले गये। चूंकि आयोजकने सारा वार्तालाप सुना था, इस लिए बडे गंभीर भाव से उस कार्यवाहक सज्जन से निवेदन किया, "भाईजान, वह तो विदेशी होकर तुम से शुद्ध हिन्दी बोल रहा था, और तुम हिन्दी सम्मेलन के कर्मचारी होकर उनसे लगातार अंग्रजी बोलते रहे" ! शालीन कर्मचारी को अपनी गलती का तुरंत अहसास हुआ. बडी शर्मिंदगी से बोला, "वेरी सॉरी सर".

– प्रभाकर वडजे
(बी. ए. प्र. व.)

पहले आप !

एक गोष्ठी मे डेन्मार्क के प्रतिनिधीने हिन्दी के विश्वभाषा बननें पर अपनी पूर्ण सहमति व्यक्त करते हुए कहा - "आपकी राष्ट्रभाषा हिन्दी विश्वभाषा बने, लेकिन यह भी हो कि हिन्दी यहां के लोगों की भाषा बने"

△

बिना किसी टिप्पणी के . . .

विश्व हिन्दी सम्मेलन के आंतर्राष्ट्रीय कवि सम्मेलन मे फीजी के श्री फिलीमोनी राउबी अपने देश की महिमा सूचक कविता पढ रहे थे -

"फीजी सुंदर देश, वहां है,
नही शेर ना सांप।
बिना किसी डरके जंगल में,
घूम सकेंगे आप। '

इतना सुनते ही प्रख्यात नाटच निर्देशक मोहन महर्षी ने अपने सामने बैठे हुए प्रखर समालोचक श्री नामवरसिंह को संबोधित करते हुए कहा, "नामवरजी, नामवरजी वहां समालोचक भी नहीं होंगे"। △

हिंदी कविता का और एक प्रभाव !

श्री बालकवि बैरागी ने तन्मयता से कविता पढना शुरू ही किया था कि मंच के एक कोने में एक कुत्ता आ कर चुपचाप खडा हो गया। बैंरागी ने कविता पढना अचानक बंद करके उसे नमन किया और बोले, "पहले संगीत की स्वर लहरी सुनकर हिरन आनंद लेनें आया करते थे। आज कल श्वानदेव मंच पर - - -।" इसके बाद की बात ठहाको के बीच माइक से भी नहीं सुनाई पडी। △

नागपूर में ताला . . . कुंजी दिल्ली में !

विश्व हिन्दी सम्मेलन के अधिवेशन के दौरान ही राजधानी के एक दैनिक पत्रक के विशेष स्तंभ "नारदजी खबर लाये हैं में श्री 'वेदव्यास' ने लिखा, विश्व हिन्दी सम्मेलन करने से हिन्दी का कोई भला होनेवाला नही है। हिन्दी की कुंजी विदेशियों के पास नहीं हैं। उसे लगाने-वाले नागपूर में नहीं हैं, वे दिल्ली में बैठे हैं। जिस दिन दिल्ली हिन्दी की चाबी घुमायेगी। उसी दिन राजभाषा का ताला खुल जायगा - - - "। △

और अंत में . . .

सम्मेलन के अंतिम दिन आयोजित आंतर्राष्ट्रीय कवि-गोष्ठी मे अनाहूत कवियों की भरमार थी। सौ कवियों की सूची में से रात दो बज जाने के बाद भी जब आधे कवि रचना पढने से वंचित ही रह गये, तो गोष्ठी के संयोजक श्री सुमनजी के पास जाकर वंचित कवियों के लीडर ने धमकी दी :

हमें कविता-पाठ का अवसर नही दिया गया तो हम पंडाल उखाड देंगे "।

"जरूर उखाड देने की कृपा करें। सम्मेलन का आज अंतिम दिन हैं और आयोजक पंडाल उखाडने के लिए मजदूरों की तलाश में ही हैं "। सुमनजी ने शांत चित होकर उत्तर दिया। ▷

('धर्मयुग' से साभार)

' समवेत ' और मेरी प्रिय कहानियाँ ' के सदर्भ में ....

हिंदी कहानी के नये आयाम

वैसे नयी कहानी का आविर्भाव १९५० से माना जाता है। इसके पूर्व जो भी कहानियाँ लिखी जाती थीं वे किसी न किसी हद तक परंपराबद्ध सांचे में ढली हुई, सोद्देश्य तथा आदर्शवादी जामा पहनी हुई थीं। प्रेमचंद, यशपाल, जैनेन्द्र आदि कहानीकारोंने कहानी को कलात्मक अर्थ में ही सुशोभित करनेका यत्न किया। इन्होने सुस्पष्ट कथानक की और अधिक ध्यान दिया। वे कल्पना के ताने-बानों में गूंथकर सत्य को प्रकट किया करते। इसके बाद सामाजिक और मनोविश्लेषणवादी कहानीयों का एक दौर चल पडा जिसमें पात्रोंकी मनःस्थितियाँ, अधिक महत्वपूर्ण मानी जाती।

१९५० के बाद एक नये युग का आरंभ हुआ; यही नई कहानी कहानी का आंदोलन कहलाता है। पूर्ण-तया यथार्थवादी सामाजिक दृष्टिकी मर्यादा तथा सार्थक सामाजिक मूल्योंकी सीमा में किसी भी अनुभूति की स्वाभाविक अभिव्यक्ती को नयी कहानी के संदर्भ में महत्वपूर्ण माना गया। अर्थात जीवन के यथार्थ को इमान-दारीसे प्रकट करने का सामर्थ्य नई कहानी में हैं। जीवन, समाज, युगबोध तथा भावबोध, इनका परस्पर सबंध और प्रतिक्रीया कलात्मक मूल्योंके साथ प्रकट करना नई कहानी की विशेषता है। नई कहानी सामाजिक सामाओं के अतर्गत अपने युग, समय, परिवेश और व्यक्ति का मूल्यांकन करने की प्रक्रिया है। जो संदर्भों में प्रामाणिक के साथ अभिव्यक्ती देने का प्रयत्न करती हैं।

नई कहानी की प्रवृत्तियाँ -

नई कहानी में जीवन की और देखने की, सत्यको ढूंढने और मूल्यों को खोजने को दृष्टि बिलकुल नयी है। जो सत्य अव्यक्त है उसे व्यक्त बनाते हुए उसके संदर्भों के साथ अधिक अर्थ खोजने का यत्न नये कहानीकार करते हैं। जो पुराने कहानीकार सामने नहीं ला सके।

नई कहानी व्यक्ती को संदर्भ में देखने तथा मूल्यांकित करने की चेष्टा करती है जिसमें यथार्थ परख-दृष्टी का आग्रह होता है। नई कहानी में कथानक का महत्व कम होता गया और उसमें सूक्ष्मता बढती गई और इस प्रकार परंपरागत शिल्प का बहिष्कार करना नई कहानी का पहला कदम था। इसके पूर्व की परंपरागत कहानियों का अन्त चौंकानेवाला होता था। जो फ्रान्सीसी कथाकार मोंपासा की शैली पर आधारित था। नये कहानी में चमत्कार की अपेक्षा पात्रोंकी मनःस्थितीयोंको महत्व दिया गया। नई कहानी में सामाजिक दायीत्व की भावना भी पहले के अपेक्षा बढी हुई है।

नई कहानी में प्रतिकात्मक या व्यंग्य पूर्ण रेखा चित्रों के आधारपर कहानियाँ लिखी जाने लगी हैं। वैसे प्रतिकों का उपयोग नई बात नही है, किन्तु यह प्रवृत्ती नई कहानी में अधिक मात्रा में और विविध रूपों में परिलक्षित होती है। प्रतिकों ने कहानी में अभिव्यक्ती की सक्षमता तथा प्रभावशीलता पैदा करनें में मदद की है। कमलेश्वर जी की कहानी 'खोई हुई दिशाएँ' राजेन्द्र यादव की सिलसिला' तथा नरेश मेहता की 'निशानी' ये कहानियाँ प्रतिकोंके उपयोग का सुन्दर उदाहरण है। किन्तु आवश्यक यह है कि ये प्रतीक सहज हो, स्वाभाविक हो, आरोपित न हो वरना कहानी का प्रभाव ही समाप्त हो जाएगा।

प्रतिकों के कारण जहां कहानी सूक्ष्म गहराईयोंमें पहूंची वहां उसकी जटिलता भी बढ गई जिससे सामान्य पाठक असमंजस में पड जाता है। जो नयी कहानियाँ

सफल हुई उसमें प्रायः प्रतीक बडे ही व्यापक रूप में आए है ।

संकेतात्मकता नई कहानी की मूल संवेदना है। कुछ विशिष्ट संकेतों द्वारा पाठकों की कल्पनाशक्ति को उत्तेजित किया जाता हैं । जैसे नरेश मेहता की 'चांदनी', निर्मल वर्मा की 'जलती झाडी', कमलेश्वर जी की 'जार्ज पंचम की नाक' और मोहन राकेश की 'जख्मे' ये कहानियाँ विशेष रूप से उल्लेखनीय हैं ।

चरित्रचित्रण नई कहानियों में भी होता है किन्तु वह पहलेसे अधिक विश्वसनीय, सहज होता है। चरित्र जिस रूप में लेखनीय अनुभवको प्रतित हुआ उसे बिना संवारे, सजाए प्रस्तुत करना ही नये कहानीकार की विशेषता है । और इस प्रकार किसी पूर्व नियोजित उद्देश को पूर्ण करने के लिए जबरदस्ती कोई पात्र खडा नही किया जाता । अपनी सीमाओं के भितर कहानी का पात्र अपनी सम्पूर्णता के साथ प्रकट होता हैं ।

नई कहानी का वास्तविक महत्व यही है कि वह सामाजिक सत्य और यथार्थ का अन्वेषण करने में सारी शक्ती लगा देती है और उसके जो भी परिणाम सामने आते हैं वह ईमानदारी के साथ बेझीझक प्रकट कर देती है । जिन परिस्थितियों में हम जी रहे हैं, जो घुटन, कुण्ठा, आत्मपीडन से हम त्रस्त हैं और साथ ही इन तमाम संघर्ष को झेलने की जो अटूट शक्ती है वह नई कहानी का वास्तविक सारभूत तत्व हैं । सामाजिक यथार्थ की कटूता और भयंकरता के प्रति आक्रोश या पलायन के बजाए उससे पार जाने की झेलने की और उसे तटस्थ भाव से स्वीकृत करने की शक्ती नई कहानी में है । नई कहानी एक ऐसे स्थान पर खडी है जहां पुराना टूट रहा है, नया बन रहा है और इस नये बनने की आकूलता में व्यक्तिगत संस्कार के दायरे से मुक्ती पा कर विराट मानवीय भावनाओं का अनुभव नई कहानी करती है । और इस प्रकार नई कहानी समूहगत सामाजिक परिवेश को वैयक्तीक सामाजिक रूप परिवेश के रूप में देखने की कोशिश करती है ।

नई कहानी आदर्शवादी कहानी नही है । पहले यथार्थता और उसके पश्चात आदर्श यही उसका युग बोध है । इसी लिए नई कहानी मे सहजता है, सत्यता है, अविश्वसनियता नही है । टूटते सामाजिक संबंध, नये मूल्यों की स्थापना इन सब को वैयक्तिक और सामूहिक संदर्भ में आज की कहानी संलग्न है । मगर इसके लिए वह जिवन की धारा से अलग हटकर सुरक्षित जगह खड होकर, मसीहा की मुद्रा नहीं बनाती वरन् उस धारा में रहकर ही द्वीप की तरह सब कुछ भोगकर भी उसे यथातथ्य प्रस्तुत करती है ।

कुछ लोग कहते हैं कि नई कहानी सत्यं, शिवं, सुन्दरम् के बजाए कुरूप, अभद्र, विभत्स विषयों को ही अधिक चित्रित करती है । और इस में हरदम कुण्ठा निराशा पराजय, घुटन इनही का चित्रण होता है । लेकिन केवल यही नई कहानी का रूप नहीं है। एक सच्चे अन्वेषक की तरह जो भी सच सामने आता है उसे प्रस्तुत करना यह पहली शर्त साहित्यकार स्विकारता है। कुण्ठा या पराजय का चित्रण करते समय वह उस की वकालत नही करता या विकृती को प्रकृती नही मानता । वह पाठकों के मन में जिज्ञासा, अतृप्ती और कुछ न कुछ करने की प्रवृत्ती को वह चेतना प्रधान करता हैं । वास्तव में पात्रों को गढना या जन्म देना यह कहानीकार का काम नही है इसके बजाए वह जीवन से ही पात्रों का चयन कर के विराट एवं व्यापक रूप में इसे प्रस्तुत करता है और इसी कारण से कहानीकार किसी भी फार्मुले का शिकार नही बनता ।

अपनी कमजोरीयाँ और सीमाओं के बावजूद नई कहानी ने एक महत्वपूर्ण कार्य किया है वह यह की उसने मनुष्य को मनुष्य रहने दिया हैं. न इसमें देवत्व ढूंढा और न ही इसमें दानव की खोज की । मानव जैसा भी है उसे वैसे ही रूप में नई कहानी ने चित्रित किया !

– काशीनाथ डावकरे
बी. ए तृतीय वर्ष

ABHIVYAKTI

ENGLISH SECTION

He that knows no music
Nor letters, nor art
Is but a beast incarnate,
Of what use is he instead ?
Sans tail, sans horns
He lives, but eats no grass
That is the only good
He confers on men.

— Bhartrihari

Prof. P. L. Landge
Advisor

D. Anjareddy Bijalwadikar
B. A. III yr. (English)
Editor

Editorial

I am very glad to publish this English section of 'Abhivyakti' this year with the hope that you will encourage our young and enthusiastic writers For the first time all of them have come forward as writers and have given expression to their experiences and views sincerly without any immitation of any kind and that too in the language that is not theirs Because they are the budding writers of our college, they deserve admiration and encouragement. They might have commited errors, but they may be forgiven and their failures, if any, are the stepping stones to success.

— **Editor**

CONTENTS

1	Chaucer and His Poetry (article) —	Dongale Anjareddy
2	Students and Politics (article) —	Khandgaonker N. T.
3	Urge (Poem) —	Satyashodhak Tulsiram
4	The Fallen Star (Short story —	N. K. Ibitdar
5	The Quest (article) —	Tulsiram Satyashodhak
6	My Views on Sex-education — (article)	Ammulwar V. B.
7	An Immortal Love (Poem) —	D. Anjareddy Bijalwadiker
8	Knowledge is Life (article) —	Shinde G. H.
9	Students Unrest in India — (article)	Kasraliker D. G.
10	The Magic Whip [Short story]—	M. Shafiuddin
11	Vitamins for Mentle Health — Smile [article]	Miss Chitra Kasraliker
12	God is Supreme, not Money — [poem]	M. Hanmant
13	Riddles —	Ambadas Yangundekar
14	Do you know it ? —	Miss Chitra K.
15	Examination [poem] —	Ibitdar N. K.
16	My Darling ,, —	Miss B. N. Sangavai
17	Dream ,, —	Jaldawar Bharat Kumar

Chaucer and his Poetry

D. Anjareddy Bijalwadikar
B. A. III year [English]

Whenever we hear the name of Chaucer, there comes suddenly his poetry before our eyes. He made great contribution to poetry. It is true that Chaucer's world was largely medieval, that he grew up under the influence of medieval literature and ideas. His deep insight, acute understanding and sympathetic out look enriched in him the very spirit of the age. He bridges the gulf between Middle age and Renaissence.

Chaucer gave English poetry new subjects and ideas. He chose midland dialect because it was living and easy to understand to than other dialects He is the first of the greatest poets that England has produced. The other two names are Shakespeare and Milton. His poetry is full of joy, strength and lightness of heart. The pleasure of Chaucer's poetry is in its substance and style He had introduced a number of elements so skillfully and artificially that we carry the impression of realism His principal object was to portray men and women and to present an exact picture of life.

In 'Prologue' he portrays the picture of contemporary men. Chaucer hold the readers attention and ideas with favourate theme. He presents a large, free, simple, clear and yet kindly view of life. He surveys the world from the humanity point of view Once Dryden said 'of him, He is a perpetual function of good sense. He has a wide sympathy though he is ironical and satirical at the same time. The superiority of Chaucer's poetry lies in its truth of the nature of men In 'Canterbury Tales' he proved that no other subject can be equal everlasting interest in human nature. The quality of realism makes Chaucer the greatest poet of interest to the modern reader.

As the descriptive and narrative poet Chaucer founded the pure simple and musical style of writing verse. He is a perfect master of styles. His all pervasive humour helps him to have kindly sympathetic and cheerfull view of life. The reader finds in him an equal and good natured companion. The world of Chaucer is fairer, richer and more significant than his contemporaries. It is sufficiant to say that here is God's plenty Chaucer's poetry, truth, substance are high criticism of life. He excells all in matter of diction and free movement of verse. There is a liquidness and fluidity in his style and manner. Chaucer is described as the father of English poetry He has only superdiction and free movement of verse. But he is a real poet. In this regard, he is followed by Spenser, Shakespeare, Milton and Keats They followed Chaucer's traditions in all respets. Thus he is a co-related with English poetry. There isn't much difference between Chaucer and his poetry. He was the first great national poet of England giving full expression to the new hopes and aspirations of the people of his time; also he excelled in characterisation humour and pathos

STUDENTS AND POLITICS

Khandgaonker Nagorao Tulsiram
B. A. III yr. (English)

We Indians are a free peorle. We have achieved freedom after a prolonged and painful struggle. We now want to live peacefully and expect no trouble from others.

After Independance we accepted democracy as the form of our Government. so in this democratic rule, there arises a question :

'Should students take part in politics ?'

The answer of this question is simple and plain. They should not. They should not take part in current politics; Because they are not of proper age, they have no necessary experiences therefore they cannot take part in politics.

But there is another problem Students take part in polities, because they represent the youth of country, and the youth of country is an important section of it's population. They should have some share in politics for their Nation. But this is only a logical point. It overlooks the characteristics of youth. Youth is ignorant, inexperienced, immature, emotional, irresponsible and unsuited to the task of practical world. The importance of youth lies not in what he is, but in what he may become. His value in country lies not in what he is and does, but in what he can be and what he can do. It is most natural function.

There is no divoree betwcen education and the study of politics. In fact. study of politics as a part of normal education, and so student may read freely and discuess politics. But there is a very real and natural divorce between education of politics and the present practice of politics. The period of education is the period of moulding and shaping the character of youth, that is Nation.

During the period of education, students are not fully developed in knowledge, but they have to develop themselves step by step, and try to get knowledge, fit enough to occupy their place in the social structure. Thus education is the preparation of life.

There is much difference between purely education in politics in schools and colleges and take part directly in politics of their country. So the students are unprepared to and incapable of taking part in politics.

The advent of freedom in India does not seem to have elicited the right sort of response from her students. students have turned it into the playing of rival political parties. A disconcerting measure of irresponsibility has crept into schools and colleges. No institution can function properly without a sense of responsibility on the part of it's members.

Violence has become common among the students. Indeed strikes have come to be looked upon as the only remedy against political and educational evils; real or fancied. They have often resorted to into season and out of season.

What the Indian student needs today is a complete holiday from politics and absorption in education.

URGE

Say not what's life but a bubble,
A womb of torture and trouble
Life, in fact, is a valueable thing,
Use aptly; oh! Super being

Summon your unconscious powers, which lie
In the deep vale of the soul.
Hold up the torch of truth,
And light up the universe like the Sun.

Strive for knowledge till the last breath,
To know the Ultimate criteria of truth.
Join no hands with those who make
Truth's sacrifice for selfish ends

Shatter the walls that keep you a part,
From the people of other creed or caste.
For, sky is one, Universe is one,
The Ultimate truth is also one.

If you lead the life
Full of piety,
Be sure, you will be blessed
By the Almighty.

— Tulsiram Satyashodhak
B. A. (2nd year)

The Fallen Star

N. K. Ibitdar
Hippargekar
B. A. II

That was the happiest year for Raju He was eighteen years old when he fell in love with Sunita. She was the first girl, who awakened his spirit by her beauty He was a clever boy, handsome and educated. That time he saw the fairy looking at him through the eyes of a beautiful girl. That year the gardens were full of flowers. The earth was carpeted with green grass.

One day he went to visit his friend. When they were talking, a dignified man of about sixty - five entered the house. Rajus friends introduced each other. He was Chittarajandas. The old man looked at Raju for a moment and said, " Oh ! you are the son of a very dear friend of mine. I am very happy to see you." They sat down, Chittaranjandas told Raju about his friendship with his father. When the old man left the house. Raju asked his friend to tell more about him His friend said "He is one of the few humble and harmless people. He has a daughter whose beauty and gracefulness are beyond description " Raju told his friends that he was going to visit the old man in a few days and he left the room.

after a few days Raju went to the house of Chittaranjandas. At first he entered the beautiful garden. He saw the old man coming to meet him. He led him into the house with a hearty wel-come and sat by Raju. Just then a beautiful young girl dressed in gorgeous clothes came there. "This is my daughter, Sunita" said the old man. Then he introduced Raju to her saying. "This is my friend's son, Raju." When Raju touched her hand he felt it as tender as a white lily. Then the old man said "Sunita is very sentimental. She sees every thing through the eyes of spirit." Sunita was silent, occasionally she looked, first, at Raju and then at her father, as reading the first and the last chapter of life's drama. That day passed fast in that garden. Raju saw, through the window, the setting sun kissing the mountain. At that movement he felt an emotion that he had never felt before. Thus Raju ended the hour of meeting with Sunita. He got up from his seat to return. Then the old man said with joy "Now, my son, since you know your way to this house, you should come often. Think you are coming to your father's house."

Nearly one month of the same year passed Raju continued to visit the house of the old man. He met Sunita in that beautiful garden, drinking her beauty with his eyes. For Raju she became a book of which the pages he could understand, but he could never finish reading.

In her silk dress Sunita was beautiful as moonlight She walked gracefully and rhythmically. Her voice was sweet. Sunita's beauty was not in her golden hair but in the virtue and purity, not in her red leps but in the sweetness of the looks.

One day Raju was invited by the old man for dinner party. When he entered the garden, he saw Sunita sitting on a bench in the garden. Silently he reached and sat by her. He could not talk. In a few minutes the old man came out and greeted Raju as usual. The old man said "Dinner is ready, my children let us have it" They all sat at the table when a servant came in and said "Sir some one wants to see you." Then the old man went out. At that time both of them were silent. They were trumbling for words. Sunita said "Let us go to the garden." Obediently he got up from his seat and said "The darkness hides the trees and flowers; we can see nothing." Then she said "Darkness may hide trees and flowers from our eyes but it will not hide us from each other

Soon the moon came up from behind the mountain and her rays fell over the hills and trees. He whispered "Sunita, I love you." On hearing these words. She closed her eyes. She put her hand on his head and moved her fingers through his hair. He took her hand and placed it on his burning lips and he took a long kiss of foot steps. They saw that old man had returned from his job and he was shedding tears of joy. At once they were shy.

The cloth of our divine soul is woven with fine threads of joy and sorrow The life of man is full of joy and sorrow. One day they were married. They were spending their time joyfully. Two months after their marriage the old man fell ill. One day at midnight the old man opened his tired eyes for the last time. He spoke with difficulty, "The night has passed.... Oh Sunita.... oh.. oh Sunita......" And then his face turned white and he breathed his last. In this way sorrow entered in that happy family......

In the course of time one day Sunita was lying on her bed struggling for life. At last Sunita gave birth to a baby. She opened her eyes and cried "Give me my child and let me embrace it," but the child was still born. The doctor gave the dead body of child in her arms She embraced it with streaming eyes

She said "You have come to show me the way of death. My child, take me with you...." When Raju came in, he saw two bodies lying still bed. He at once collapsed like as a fallen star.

THE QUEST

Tulsiram Satyashodhak
B. A. 2nd year

At last I had climbed that cliff. A gust of wind raised some dust and blinded me for a moment, but when I opened my eyes, I could scarcely believe :, nature could be so beautiful and so heart penetrating. I was almost fainted with surprise. I could see life throbbing in every part of the nature around. There was a slender brook rushing down the hill and producing a sweet music by its zigzag motion. There were a few clouds in the sky which gave it an appearance of a huge canopy.

And lo ! all of a sudden the sun peeped out of the clouds. The pure splendour was poured on the earth. The Sun had at last over - powered his enemy – the clouds. In fact, he had to win the crown of success.

But, isn't life also an incessant battle ? A question echoed in my mind. What do we strive for ? What are we mad after ? Has life any porpose ? These intricate questions started whinning in my mind and soon I was engrossed in finding their solutions.

The first aspect of life that struck me most was its transience. Really, how much knowledge can we gain in our evanescent life ? Even Newton had to accept in the end that he had gathered a few pebbles of knowledge from the shore. Does this mean that we should not be after knowledge ? The thought made me restless for a moment. But, soon an idea dawned in me, that the very search for the ultimate truth or the highest good was full of joy and bliss The truth found is not so much satisfying as its quest. And that is why whenever we find truth, we try to find some other.

So we are like sailors on the sea of life We know not where to go, and we see but life every where.

We don't know whether we have any destination. What we know is, we have to go on and on leaving the past behind and welcoming the future with a broad smile

There are certain codes which might make our voyage more joyful.

Religion is one of them. Religion on any level, lower or higher teaches us to sublimate our instinct's which are the part of our animal conscience Morality which is the off spring of religion, embodies the highest values that the human race can be deservedly boastful of. Instincts propel us to make a sacrifice for our children's sake, but a human being whose heart is repleate with human faith and morality can embrace the whole world.

But don't we find that many a time the virtues like truth, sincerity are trampled down ? Human being by his ignorance and passionate nature does corrupt the world. The animal in the human being has not been fully sublimated. Yet the world groans, sobs, weeps. The happiness is clad in tears.

If such is the case, are we born to become the victims of evil influence ? Is this goodness, the purity, born to be parched by the severe heat of the evil ? The thought sickened me for a moment The bride-like joyful mood withered and dissolved.

Presently, a question arose in my mind, why should I grieve if the world is not up to my expectation ? Hasn't Lord Buddha said "Greeds and desires are the causes of all evil." I am not the maker of this universe What I can strive for is to bring about harmony in my thoughts and feelings ? Isn't the creator of this universe capable of setting the erring human race right ? Has he not created evil in order to elevate the human race? Is this evil something to be despised off ? It is said that real love embraces every thing.

Then can I love evil also ? This conception was so much striking that I was baffled for a moment.

A new vista of life was spread before me. I as if glimpsed the supreme path for super being.

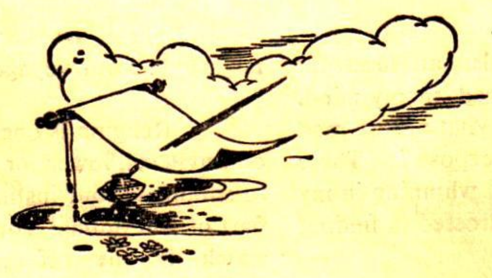

MY VIEWS ON SEX EDUCATION

BY Ammulkuar P. R.
B. Com. II year

Since independence, education has been a very useful instrument to shap human character and social behaviour. It has broadened the horizons of knowledge and understanding among men of all races and classes. Education has proved itself a path to happy and successful life in this century, especially in India.

During the last 30 years opportunities of education in all walks of life have been made available to all, irrespective of their position in society. It has helped all people rich and poor, forward and backward, males and females.

The age long watertight compartments have been unlocked and people of various types are coming together. Education has also removed all complexes in people, but still there is one obstacle in the way of understanding female members of the society. On one hand we find men keeping away from women in respect of social intercourse. It should come to an end. On the other hand, we experience that men and women are coming unnecessarily closer and thereby causing a nuissance. They are crossing all the limits of freedom, friendship and morality. They are indulging in sex acts, under the pretext of a nice pastime.

It is not only a perversion but it creates many troubles with their personal health. It also spoils social health. People indulging in sex acts, enjoy them for a while, but they are not aware that they make themselves victims of dangerous diseases such as V. D. (venerial disease) siphilis, etc. This happens because of several reasons. One, men and women have been kept away from each other since, ages. Secondly, their parents have lost control over the youth. Thirdly, the young people have been not taught lessons in ethics and morality. These and many other reasons have resulted in the outburst of sexual passions among the youth. If these continue, there will be a serious threat to our social life.

The patients fall shy of expressing about their diseases and avoid seeing doctors for treatment. There is no danger to their life, if they are curbed at an early stage to avoid future danger.

I can suggest a wayout to bring young men and women together and make them the ideal citizens of India. The Government of India should introduce sex education at school level, so that there will be a healthy development of friendship between young boys and girls. They will start to know each other, their mental setup, physical setup and there will be no curiosities about each other. There will be all sided growth of these youth and will stop further degradation of morals and values.

An Immortal Love

In valuable life, lovers are mortal,
But, their love is unique, immortal.

Achievement of real love is a difficult thing,
Oh ! indomitable human being.

In happy and sorrowful journey,
Love offers a unique harmony.

Love is a very sensitive thing,
Don't break, Oh ! human being.

Love is framed in the heart of person,
Which gives true satisfaction.

No love, no life,
There exists only grief.

By –
D. Anjareddy Bijalwadiker
B. A. III year (English)

KNOWLEDGE IS LIFE

SHINDE G. H.
AMBULGEKER
B. A. 2nd year

Human being is greater than all. Specially, curiosity is a significant factor in his progress More and more knowledge is the products of this fundamental quality. Knowledge is the soul of human being, by which he remained superior to all beings. Only by knowledge man can know the life, can use aptly to precious life Genuine interest is essential thing for the achievement of knowledge Knowledge is a root of all evils.

Many gerat persons gave us knowledge. They achieved knowledge till the last breath. In fact, they are the great men. They remained immortal. Respect itself obeisances him In real sense they can be civilized persons, we never forget him.

There is no limit to knowledge It is endless Knowledge has been achieving since ancient age, even now is achieving, and will be achieved in future It is ever green and everlasting. Therefore, we must achieve the knowledge. Achievement of the knowledge is a rare satisfaction.

In this achievement we must have duties. Its achievement is the most difficult thing. There is a throney path to the knowledge achiever

First of all we should have genuine interest in reading. Bacan said, "Reading makes a full man." There are people who read two or three books in a day, but they don't know what 'they read'. They do not remember even the name of the author. They read books but their heads remain vacant, There is no purpose in their reading They read only for entertainment. But with the help of that reading they cannot get real knowledge. Such readers can never be successful in their life. In fact, such people's existence is a thing of naught in this world.

Education has significant role in the achievement of knowledge.

"Vidya dadati vinayam" is a very true saying in sanskrit. It can rather be the effect of good education. The meaning of education does not lie in reading books and passing examinations only. Due to deep knowledge we can understand life. Knowledge has no death It is a unperishable thing. It grows more if you give it to others just as one lamp lights another, but the former's light does not grow less. It gives pleasure and satisfaction in life. We can have super vision due to knowledge. Without this life will be meaningless.

Real education means the development of personality of a man A man must learn to adjust himself in society and must not try to force his opinions on others. He must also respect the opinions

of others. Because real education means the freedom of thoughts and disciplined expression of it.

The student life is endless, because there is no end to learning. So a man must be capable of analysing the experiences from his past life. If he is unable to do that, he has no claim to be called educated. In other words he has not been properly educated in the real sense.

Education in general must strive raise the standared of intelligence and understanding. Good educations aims at training the mind Mind should be so educated that it must be able to differentiate as to what is right and what is wrong. This is the essence of education.

So education is the very foundation stone of a cultured society. A man must be able to understand the true meaning of life and only then he can actually "Live" it. That is the aim of education.

Without knowledge, life is like a body without soul

DO YOU KNOW IT?

1	Herrring Pond	—	Atlantic Ocean
2	Granite City	—	Aberdeen
3	Land of the rising sun	—	Japan
4	Isle of Pearls	—	Bahrien (Pursian gulf)
5	Land of cloves	—	Zanzibar
6	Loneliest Island	—	Tristan Dechunha
7	Land of midnight sun	—	Norway
8	Land of Golden Fleece	—	Australia
9	City of Sky-Scrapers	—	Newyork
10	Windy city	—	Chicago
11	Rose-Pink city	—	Jaipur
12	Venice of North	—	Stockholm
13	Quaker city	—	Philadelphia
14	City of dreaming spires	—	Oxford
15	Key to the Mediterranean	—	Gibraltar

Collected by -
Chitra G. Kasralikar
B. Sc. III (Zool.)

EXAMNATION

Oh ! Lord of the creation,

Lend me thy attention.

Here's my petition,

Before the examination.

The institution

Of examination

Is an ugly invention,

Of some human imagination.

Strike gives inspiration

Only for frustration.

No study, no attention.

No nice preparation,

Only abilitv of ruttification,

Result is of course promotion,

Really, Its no education.

N. K. Ibitdar
Hippargeker B. A. II

Students' unrest in India

D. G. Kasraliker
M. A. I Part

Unrest among the students has become a matter of national problem. There are so many explanations for the spread of unrest among the students. The main causes are as given below.

Our faculty system of examination imparts only bookish knowledge, it is not at all life-oriented. Students are lacking in practical knowledge. The present system of education does not create or satisfy the thurst for knowledge and zeal to work hard. The progress of a student is measured only by the result of his examination. The energy of student is wasted throughout the year and so they indulge in indisciplined activities. Internal assessment is the preliminary step in all the stages. (Primary, Secondary & University level also.) The examination must not be based only on the student's memory, it should assess the all-round development of the students throughout the year.

Another important reason is to achieve their own purposes. Some politicians are misleading students, which results in indisciplined activities of the student community. The U. G C. on this problem, discipline and welfare, appealed to all political parties to spare students using them for their own political ends and objectives.

The growth of economic difficulty is also a cause for unrest. Unemployment is the greatest problem that we are facing today. Students feel that the present type of education is unprofitable, it does not ensure the betterment of financial condition. Also the scholarships etc. are not given to the poor and meritorious pupils due to the active participation of politics They feel insecure which in turn leads the students to anti-social activities.

Students come from different background, so it is the duty of teacher to sublimate the instincts of student and not suppress the instincts ! The teacher (including lecturer, professor) should always be ideal man in the minds of the students. I notice here, that a teacher in his external examination copied and was debarred, such tendencies are carried by our teachers who are the nation-builders ! How can they become an ideal for the students ?

Lastly, the students themselves are responsible for their antisocial behaviour. The students are bewildered by the urban complexities and it gives an impetuos to the unrest that they realise their duties and responsibilities and build the country accordingly.

Country needs an reorientation of present education system. In this connection the "Kothari Commission" said that, "What is needed is a revolution in an education which in turn sets in motion which the much-desired social economic and cultural revolution.

The Magic Whip

Md. Shafiuddin
P. U. C. (Science)

Long long ago, in the southern part of India lived some people who were highly skilled in magical arts But magic was not their profession They were engaged in other occupations, and resorted to their mumbo jumo only under the gravest provocation.

A wealthy man of the town had a coachman, who was also a skilled syce. Under his charge were about thirty horses.

One day, the coachman was driving his coach down the road when for no reason at all the horses stopped in their tracks and refused to budge. No amount of persuasion had any effect on them.

The coachman wearying in his efforts looked around and saw a man sitting on the roof of a house and fixing the tiles.

He looked at him and said, "freind, let us pass."

The man on the roof sneered and said, "Who's stopping you ? Go ahead, if you can "

At once, the coachman raised his whip and blowing at it thrice brought it down with a sharp crack on the flanks of the horses. No sooner was this done than the man on the roof screamed in high agony and began to roll about. The master saw clearly a demonstration of magic powers, and becoming apprehensive of his coachman, terminated his services forthwith

As soon as the coachman left, the horses that had been in his charge began to behave strangely. They refused to eat anything and began kicking out with their hooves. Realising this was the work of his former coachman, the landowner sent word to this man to rejoin his service. But the coachman said, "I am no longer in his service. I must hear from his lips that he wants me back."

The poor landowner had no alternative but to come to the coachman and implore him with folded hands to let bygones be bygones and take up his duties again.

The coachman came home. and taking his whip went to the stables There he twirled the whip thrice over his head and looking at the horses said, "Go on, you fellows, eat and behave yourselves."

What was the surprise of the landowner to see the horses became suddenly very docile ! They began to crop the dark grasses and drink water.

From that day on the coachman remained in the service of that landowner who was thoroughly impressed by the magic powers of his servant.

Vitamins for Mental Health

SMILES

Miss Chitra Kasralikar
B. Sc. III (Zool)

Here is a proverb : "He who does not know how to smile, ought not to go in to business......"

A smile costs nothing but it gives much.

It lasts but an instant its memory often lasts for a life time. One can not buy, beg, borrow, steal or lend one's smile. Its a treasure, each one of us, has in ourselves To be healthy, wealthy and wise, we should use it often. A smile is a treasure without measure, but it is worth absolutly nothing unless it is given.

So, when you meet some one too tired or troubled to give you as smile, give him or her, yours.

For no one has more need of a smile than he or she who has none to offer.

There's plenty of truth in the maxim. A smile is one of God's choicest gift to us It is a special mark of humanness, friendship and sociability. A smile is a reflection of our inner freedom

Smiling is harder than laughing. It you laugh too much, it is said that you grow fat ! But those who wish to be slim and trim, should smile at least 20 times a day, especially when faellngs are contrary to smiling The facial muscles relax, a message of joy is sent to the brain and as a result, we can increase our mental health, gain friends, make life worth living.

RIDDLES

1 What is the difference between a Jewller and a Jailar.

2 Where do you go when you are twelve years old ?

3 What goes around the world, yet stays in one corner ?

4 What has holes and still carries water ?

5 Why can not it rain for two days continuously ?

6 On which side of the church does a Cyprus tree grows ?

(Please see wrong side of paper.)

ANSWERS :

1 One sells watches and other watches cells.

2 In your thirteenth year.

3 A postal stamp.

4 Spoge.

5 Because there is always night in between.

6 The out side.

GOD IS SUPREME, NOT MONEY.

Man makes money and
Money makes man -
God has not created it,
It comes in need of human being.
Money makes all things,
Money makes a man rich,
Money makes a man begger.
Money gives life and death to human.
Man becomes worthless by the want of money,
Truth is hated by money.
It is a root of all good and evil,
It is a root of success or failure.
Money makes all thing but..
Does not changes man to woman
He is changed by God.... so
God is supreme, not money.

BY -
Lohgaonker Hanmant
B. A. III yr. (English)

MY DARLING

I love him.
He loves me.
He and I come together.
Mother sees and tells father.
They praise his structure.
They tell us "go to the garden"
We wander and wander and take rest then.
I kiss him.
He does the same.
Now tell me the meaning of my dialogue.
Alas ! that he is my Alsation dog.

Miss Bhushan N. Sangavai
B. A. III year

DREAM

Forget me not dear
For that I can't bear
I know thy
Heavenly love for me
But alas ! it is only a
Dream unfinished

Jaldawar Bharatkumar
B. A. III year

ایک خط آیا جس میں چند فوٹو تھے جو ثبوت کے طور پر ارسال کیے گئے تھے جنکے ذریعہ وہ اپنے سابقہ لکھے ہوئے خطوط کو صحیح ثابت کرنا چاہتا تھا ان فوٹوؤں میں سے ایک فوٹو ایسا تھا جس میں بحیثیت بیوی یہ عورت اس کا لڑکا اور ہندوستانی شوہر تھا اسکے علاوہ اس عورت کی دوسری تصویریں بھی تھیں اس واقعہ سے مطلع ہوکر ایڈورڈ سوچنے لگا ان باتوں سے وہ اپنی بیوی کو کسطرح آگاہ کرے اچانک اسکے ذہن میں یہ بات آئی کہ یہ تمام باتیں تصویروں کے زبانی بتلانا مناسب ہوگا۔ جیسا کہ عیسائی مذہب کے ماننے والوں میں اس بات کا رواج ہے کہ کرسمس کے دن عیسائی اپنے مخلص دوست کو انمول چیز بطور تحفہ دے کر اپنے حقیقی پیار اور خلوص کا اظہار کرتا ہے۔

چنانچہ ایڈورڈ نے بھی اس موقع پر اپنی بیوی کو محبت بھرے انداز میں اپنی مضبوط باہوں میں لے کر بوسوں کی بوچھار شروع کردی پھر ایک رنگ برنگی ڈبہ بطور تحفہ اسکے حوالہ کر دیا۔ بڑے ہی ناز و انداز کے ساتھ اُسنے اس ڈبہ کا سیل توڑا۔ اس میں وہ خطوط معہ فوٹو کے تھے اسنے خطوط پڑھ ڈالے اسکے بعد وہ سراسیمگی کی حالت میں ان تصاویر کو دیکھنے لگی۔ ماضی کی ہر یاد اور ایک ایک تصویر اسکی آنکھوں کے سامنے آنے لگی۔ اس کا شوہر (ڈاکٹر مہاجن) اسکا لڑکا (سہاس) انکی یادیں، اسے گذرے ہوئے کل کی مانند آنے لگی تھیں۔ اس کے آنکھوں سے آنسو جاری ہوگئے۔ اس پہ ایک سکتہ سا طاری ہوگیا۔ اسکے ہاتھ ہونٹ اور جسم تھرتھرانے لگا۔ وہ گرنے کو ہی تھی کہ ایڈورڈ نے اسے تھام لیا۔ آنسوؤں کا سمندر رُک جانے پر اُسنے اپنے آپکو سنبھالا پھر وہ ایڈورڈ کی گرفت سے آزاد ہوکر اپنے کمرے میں گئی اور ایک سوٹ کیس ہاتھ میں لیکر باہر آئی۔ اُسنے ایڈورڈ سے کہا "میں نے ہندوستان جانے کا تہیہ کر لیا ہے" اور اسی وقت ایڈورڈ نے مسکراکر اسے جواب دیا "میں تمہارے سکھ کے راستے میں دکھ کی دیوار بننا نہیں چاہتا۔ میں تمہیں دل و جان سے زیادہ عزیز رکھتا ہوں اور تم سے بے حد محبت کرتا ہوں۔ اگر تمہاری دلی تمنا ہے کہ تم ہندوستان واپس چلی جاؤ تو مجھے کوئی عذر اور اعتراض نہیں۔ تم بخوشی جا سکتی ہو۔"

ایڈورڈ اسکا آخری بوسہ لینے کے لیے آگے بڑھنا ہی چاہتا تھا کہ وہ ایکدم سے پیچھے ہٹ گئی اسکے بعد ایڈورڈ نے مسکراتے ہوئے معصومانہ انداز میں سوٹ کیس اٹھا لیا اور کار میں بیٹھ گیا تاکہ اُسے ہندوستان روانہ کرنے کے لیے ہوائی اڈہ تک پہنچا دے وہ اپنی بیٹی سوسن سے آخری ملاقات کے ارادہ سے آگے بڑھی ممتا بھرے دل سے اُسنے اسے چومنا شروع کیا۔ آنکھوں میں آنسوؤں کا سمندر اور دل میں ممتا کی تڑپ سے اسکا دل بے چین و بے قرار سا ہوگیا۔ فلیٹ کے نیچے ایڈورڈ کار اسٹارٹ کرکے لگاتار ہارن بجا رہا تھا۔ سوسن رو رہی تھی۔ اسلیے وہ اپنا ایک قدم بھی

(باقی صفحہ پر)

دوسرے دن ہندوستانی وفد پھر ایڈورڈ کے فرم کو آیا' ان لوگوں کو ایڈورڈ نے اپنے فرم کی ساری اشیاء بشمول اوزار دستشنری کی تفصیلی معلومات بہم پہونچائیں۔

اسس وفد نے ایڈورڈ کے اس فرم کو بہت سراہا اور انکے دل میں اس فرم کے تعلق سے ایک اچھا نظریہ قائم ہوگیا۔ ایڈورڈ اسس وفد کے ہر فرد سے خوب گھل مل گیا تھا اُسنے خود کے بارے میں ہندوستانی داماد ہونیکا بڑے ہی فخر کے ساتھ اظہار کیا تھا۔ یہ بات سُن کر وفد لوگ بھی بیحد خوش ہوئے

ایڈورڈ نے انھیں چائے کے لئے اپنے فلیٹ پر مدعو کیا۔ ہندوستانی وفد جب شام کو ایڈورڈ کے فلیٹ پر گیا تو اسنے اپنی بیوی سے انکا تعارف کرایا لیکن جب ہندوستانی وفد نے اسکی بیوی کا تعارف کرانے کے لیے کہا تو وہ اک دم چکرا سا گیا۔ کیونکہ اسے اسکا اصلی نام و پتہ بالکل معلوم نہیں تھا۔

پھر بھی اسنے اس مشکل پر قابو پا ہی لیا۔ اس نے سنبھل کر کہا " یہ مسز ایڈورڈ بروکس ہیں جو ہمارا شٹرا کی رہنے والی ہیں اُسنے مسکراتے ہوئے سب کو نمستے کیا۔ اس کے اس انوکھے انداز پر ایڈورڈ کو بیحد تعجب ہوا۔ وفد کے ان لوگوں میں سے مسٹر دیشپانڈے نے ایڈورڈ سے اس ہندوستانی لڑکی کیساتھ شادی کے بارے میں ڈرامائی انداز میں پوچھا۔ ایڈورڈ نے ساری حقیقت از ابتداء تا انتہا ان لوگوں کو سنائی۔ اسس المناک حادثہ کو سُنکر اس وفد کے ارکان بیحد متاثر ہوئے۔ مرنے والوں کے لیے اظہار تاسف کیا اسکے بعد دونوں کی شادی ہوجانے پر اپنی خوشیوں اور نیک تمناؤں کا اظہار کیا پھر وہ لوگ وہاں سے رخصت ہوگئے اس وفد کی روانگی کے دو تین ماہ بعد مسٹر دیشپانڈے کا ایک خط آیا جس پر ایڈورڈ ایکدم چکرا سا گیا۔

اس اثناء میں ایڈورڈ ہندوستانی وفد اور دیشپانڈے کے بارے میں سب کچھ بھول چکا تھا۔ لیکن یہ خط حقیقت کا اظہار اور ماضی کی یادوں کو افشا کرنیوالا تھا کہ اسکی بیوی پونہ کے ایک بھگوار کی بیوی ہے اسکا علم ہوتے ہی اسکے دل کو ایک زبردست دھکا سا لگا۔ اسکے علاوہ یہ بھی معلوم ہوا کہ وہ ایک عدد بچے کی ماں بھی ہے اسکی بھی وضاحت دیشپانڈے نے اپنے خط میں کردی تھی' ہوائی جہاز کے حادثہ کی خبر کے ساتھ ہی اسکے مرنے کی غلط خبر سنکر اسکے شوہر نے اپنے دو سالہ بچے کی پرورش کے لئے دوسری شادی کرلی تھی اسکا بھی انکشاف دیشپانڈے نے کیا تھا۔

اب ایڈورڈ کو اسکی بے چینی و بے تابی اور کھوئے کھوئے پن کی وجہ معلوم ہوگئی تھی وہ سوچنے لگا کہ اگر یہ تمام باتیں سچ ہیں تو انھیں کن الفاظ میں اور کسطرح اپنی بیوی کے سامنے پیش کیا جائے وہ اُسے بیحد چاہتا تھا۔ وہ یہ بھی جانتا تھا کہ سچی محبت کرنیوالے اپنے محبوب کو کبھی دھوکا نہیں دیتے۔

اسی دوران دیشپانڈے کے پاس سے مزید اور

قبل ہی راستہ میں جہاز میں آگ لگ جانیکی وجہ سے جل کر خاک ہو گیا۔ اس کے ساتھ ساتھ جہاز کے سارے مسافرین بھی جل کر خاک ہو گئے وہ ایک معجزہ کے مانند بچ گئی تھی۔

لندن ایر پورٹ کے عملہ نے اسے دواخانہ میں شریک کردیا تھا آٹھ دس یوم تک وہ اپنی یادداشت کھو بیٹھی تھی اور اسکی زبان بھی بند ہو چکی تھی ڈاکٹر اپنی انتھک کوششوں سے اُسے موت کے منہ سے بچانے میں کامیاب ہو گئے۔

ایڈورڈ نے اپنی پہلی ملاقات میں اس سے اسکا نام و پتہ دریافت کرنا چاہا لیکن چونکہ وہ اپنا دماغی توازن کھو بیٹھی تھی اسلئے وہ ایڈورڈ سے اپنا صحیح تعارف نہ کرا سکی۔ اس کے علاوہ ڈاکٹروں نے بھی اسے زیادہ بات چیت کرنے سے منع کر دیا تھا۔ ایڈورڈ نے اس سے ملاقات کا سلسلہ جاری رکھا یہی ملاقاتیں عشق و محبت میں بدل گئیں۔ اُسے ایڈورڈ پسند آگیا اور وہ ایڈورڈ کو ! وہ ماضی کو بھول چکی تھی لیکن سنہرے مستقبل کا وہ اچھی طرح احساس کر سکتی تھی۔ جس وقت ایڈورڈ نے اس سے شادی کا تذکرہ کیا تو وہ خندہ لب اور خندہ پیشانی شرماتے ہوئے کہنے لگی کہ "تم جیسا شوہر مل جائے تو مجھے اور کیا چاہیئے"

دونوں کی شادی ہو گئی۔ وہ ایڈورڈ کے فلیٹ پر بیوی کے فرائض انجام دینے لگی بظاہر وہ ایڈورڈ کے پاس خوش و خرم نظر آتی تھی لیکن ایک انجانا سا جذبہ ان تمام خوشیوں کے باوجود اُسے اداس اور غمگین رکھتا تھا۔

اچانک آسمان پر بادل چھانے لگے اور دیکھتے ہی دیکھتے زور دار ہوا بھی چلنے لگی جیسے ہی بجلی چمکتی اسکے جسم پر ایک تھرتھراہٹ سی پیدا ہونے لگتی اس سے وہ بے چین سی ہو اٹھتی اور اسوقت اسکی زبان بھی بند ہو جاتی تھی اسکی یہ بے چینی اور بے تابی ایڈورڈ سے مخفی نہیں تھی۔ ایسا کئی وقت ہو چکا تھا ایسے وقت ایڈورڈ اسکی اس بے چینی اور بے تابی دور کرنیکی ہر ممکن کوشش کرتا رہا ایڈورڈ کو ایسا گمان ہوتا کہ شاید یہ بے چینی اُسکے ہندوستانی والدین کے تصور اور یاد کی وجہ سے پیش آ رہی ہے یہ سوچکر ایڈورڈ کی ہمدردیوں میں اور اضافہ ہو جاتا۔ مگر اسکے والدین کہاں ہیں اسکا کیسے پتہ معلوم تھا؟

لندن ایر پورٹ کے محکمہ نے صرف ایک عورت کے زندہ بچنے کی اطلاع ہندوستان کو دیدی تھی۔ کافی چھان بین اور تحقیق کی گئی لیکن کوئی فرد بھی اسکی تلاش میں لندن نہیں آیا۔ یا تو اسکے کوئی عزیز و اقارب ہی زندہ نہ تھے یا پھر اسکے زندہ رہنے کی اطلاع ان تک نہ پہنچ سکی۔

وہ ہمیشہ ہمیشہ کھوئی کھوئی سی دکھائی دیتی تھی اسکی بیوی کی اس حالت پر ایڈورڈ نے یہ نتیجہ اخذ کر لیا تھا کہ دونوں کا ملک الگ، تہذیب و تمدن الگ ہونیکی بناء پر دونوں کو ازدواجی تعلقات اور ایسی رسم و رواج استوار رکھنے میں شاید دشواری پیش آ رہی ہے۔

ہونے لگتا تھا کہ وہ کسی اور کی ہے۔

اب تو اس کے دل میں ایڈورڈ کے سوا، کوئی اور نہیں تھا۔ وہی اس کا سب کچھ تھا آج اسی کی بدولت اسے دنیا ملی، زندگی ملی آرام و آسائش کی ساری چیزیں میسر ہوگئیں تھیں لیکن اس کے باوجود یہ کھویا کھویا پن اور یہ سکتہ کی سی حالت کیوں اور کس لئے؟ اسوقت ایڈورڈ آگیا اور سوسن سمیت اسے بھی اپنی باہنوں لیکر بوسوں کی بوچھار شروع کردی وہ یہی چاہتی تھی کہ ایڈورڈ اسے یونہی تھامے رہے، ایڈورڈ کا دل بھی اسے چھوڑنا نہیں چاہتا تھا۔

جذبات پرسکون ہونیکے بعد پیار بھرے غصہ سے اُسنے پوچھا" یہ کیا ایڈورڈ! مکان لوٹنے کیلئے اتنی دیر؟ یہاں ہمارا دل ڈر اور خوف کی وجہ سے سراسیمہ ہوا جاتا ہے؟ ایڈورڈ نے جواب دیا" جانِ من آنے ہی والا تھا کہ اچانک سپروائزر نے اطلاع دی کہ ایک ہندوستانی ہماری فرم کو دیکھنے اور معلومات حاصل کرنے کے سلسلے میں آیا ہے اسلئے بادلِ ناخواستہ رکنا پڑا۔

سال ڈیڑھ سال کے عرصہ میں اسنے انگریزی زبان پر کافی عبور حاصل کرلیا تھا۔ وہ بہترین انگلش بولتی تھی۔ وہ انگلش کی پوسٹ گریجوایٹ تھی اسکے علاوہ انگلش ماحول میں زندگی بسر کر رہی تھی اسکا شریک حیات ایڈورڈ تھا۔ اس سے واقف شدہ انگریزوں کو تک بسا اوقات یہ گمان سا ہونے لگتا تھا کہ آیا یہ انگلش لیڈی ہے یا ہندوستانی خاتون؟

دیکھنے میں تو وہ حسین جمیل تھی ہی پھر اس پہ طرّہ یہ کہ اُسنے انگلش فیشن کو اپنا لیا تھا۔ اس کے بالوں کے سجانے کا طریقہ بھی انگلش فیشن کیطرح تھا جسکی وجہ سے وہ بالکلیہ طور پر انگلش لیڈی دکھائی دینے لگی تھی۔

سوسن کو اسنے سُلا دیا پھر کھانے کے ٹیبل پر کھانا چن دیا۔ لباس بدل کر ایڈورڈ کرسی پر آبیٹھا اسکے ہاتھ کے بنائے ہوئے انگلش پکوان کی بھینی بھینی خوشبو سے وہ لطف اندوز ہو رہا تھا کھاتے وقت دونوں کی نظریں ایکدوسرے پر مرکوز ہوگئی تھیں۔ ایڈورڈ کے پروقار اور بارعب چہرہ کو وہ دیکھنے میں مصروف تھی۔ ادھر ایڈورڈ نظروں سے نظریں ملا کر اسکے ماضی اور مستقبل کے بارے میں سوچ رہا تھا۔

گذشتہ ڈیڑھ سال قبل ایڈورڈ کی اور اسکی ملاقات ایک دواخانہ میں ہوئی جہاں وہ ہر روز اپنے ایک بیمار اور جگری دوست کی عیادت کے لیے جایا کرتا تھا اسکا دوست تو صحت یاب ہوکر دواخانہ سے رخصت ہوگیا لیکن ایڈورڈ کا دواخانہ جانا بند نہ ہوا۔ کیونکہ وہاں پر اب ایڈورڈ کی اور اس کی خوب چھننے لگی تھی اور دونوں عشق و محبت میں سرشار ہوچکے تھے عشق کی آگ دونوں طرف برابر لگی ہوئی تھی۔

وہ اس دواخانہ میں مریضہ کی حیثیت سے آئی تھی۔ اصل قصہ یہ تھا کہ ہندوستان کے طلباء کا ایک گروہ جو لندن کے لئے پرواز کر رہا تھا لندن پہنچنے سے

دلِ مبتلا

ترجمہ: سید سجاد حسین واجد
بی اے سالِ دوئم

درج ذیل افسانہ مراٹھی زبان میں "آتم کنکش" (دیوالی نمبر) رسالہ میں شائع ہو چکا ہے جس کو ہمارے کالج کے صدر شعبۂ انگریزی جناب پی۔ ڈی۔ دیشمکھ صاحب نے لکھا تھا۔ باجازت صاحب موصوف حصۂ اردو کے لیے ترجمہ کیا گیا ہے۔

جیسے ہی برف باری شروع ہوئی اور سفید برف کے روئی کے سے گالے فضا میں منتشر ہونے لگے، اس نے کمرے کی تمام کھڑکیاں بند کر دیں۔ کمرے کی فضا معتدل ہو گئی۔

سوسن جو مسلسل رو رہی تھی اب اُسنے بھی رونا بند کر دیا اور سونے لگی۔ چنانچہ ماں نے اسے بلانکیٹ اڑھا دیا۔ اور صبح خریدی ناول کے مطالعہ میں مصروف ہو گئی ابھی تک ایڈورڈ نہیں آیا تھا حالانکہ معمول کے مطابق اسکے لوٹنے کا وقت کب کے ہو چکا تھا ممکن ہے برف کے گرنے سے وہ کہیں رک گیا ہو۔ مگر برف و بارش اسکے لیے کوئی نئی چیز نہیں تھے کیونکہ لندن میں وہ اجنبی نہیں تھا، یہ تو وہاں کا ہر روز کا ہی معمول تھا۔

اس عورت کو اس فلیٹ میں رہتے ہوئے تقریباً ڈیڑھ سال کا عرصہ گزر چکا تھا اور اسکو اس ماحول میں بہت پہلے گھل مل جانا چاہیئے تھا اس کے باوجود اسکا حال یہ تھا کہ وہ یہاں پر آکر کھوئی کھوئی سی رہتی تھی اسے نامعلوم طریقہ سے کسی خاص تبدیلی کا احساس برابر اس کے ضمیر کو جھنجوڑتا رہتا تھا لیکن وہ تبدیلی کیا ہے؟ کیسے اور کیوں رونما ہوئی؟ اس سے وہ ناواقف تھی اسکے دل میں ایک خدشہ اور ڈر ہر وقت لاحق رہتا تھا۔ لیکن یہ خدشہ کیوں اور کس لیے ہے یہ بھی اسکے لیے ایک معمہ تھا۔ اُسے کمی کسی بات کی نہیں تھی ایڈورڈ اُسے دل و جان سے چاہتا تھا اس کے علاوہ سوسن جیسی بھولی بھالی بیٹی اس کو نصیب تھی اور زر کے افراط کے نتیجہ میں عیش و عشرت کی تمام اشیاء اُسے مہیا تھیں۔ ان تمام نعمتوں اور سہولتوں کے ہوتے ہوئے بھی اسکا قلب مضطرب اور بے چین رہا کرتا تھا اسکے تحت الشعور کے کسی گوشہ میں شاید ماضی کی یادوں کے کانٹے کھٹکتے تھے۔ جس کا اسکو خود پوری طرح سے احساس نہ تھا اور ایسا محسوس ہوتا تھا کہ کوئی انجان سی شئے اسکے دل کو کرید رہی ہے۔ بظاہر وہ اپنا جسم تو ایڈورڈ کے حوالے کر چکی تھی لیکن نامعلوم اعتبار سے اسے کبھی کبھی ہلکا سا احساس یوں

یہ وہ عہد تھا جب کہ فیروز شاہ بہمنی اسی زمانہ میں تخت نشین ہوا تھا اور اس کی جانب سے دولت آباد میں عضد الملک گورنر تھا۔ بادشاہ کو جب آپکے دولت آباد پہنچنے کی اطلاع ملی تو اسنے اپنے گورنر کے توسط سے آپسے گلبرگہ تشریف لانیکی درخواست کی۔ چنانچہ آپ ۸۱۵ھ میں گلبرگہ تشریف لے گئے۔

اِس زمانہ میں دکن میں عام وخاص کی زبان دکنی (اُردو) تھی۔ آپنے اسی زبان میں وعظ وارشاد اور درس وتدریس کا سلسلہ جاری فرمایا۔ چنانچہ آپکے ابتدائی نظم و نثر کے مختلف نمونے اسی زبان میں دستیاب ہوئے ہیں۔

آپ دکنی زبان کے اولین معماروں میں شمار کیے جاتے ہیں۔ آپ دکن میں سلسلۂ چشتیہ نظامیہ کے سب سے بڑے علمبردار ہیں۔ آپ کے ذریعہ سے دکن میں علمی و روحانی فیضان عام ہوا۔ آپ سلسلۂ چشتیہ کے بزرگوں میں تصنیف و تالیف کے میدان میں سب سے پیش پیش ہیں۔ آپنے دکنی زبان میں چھوٹے بڑے رسالے اور فصیح وبلیغ شرحیں بکثرت لکھی ہیں۔ آپ کا دیوان "انیس العشاق" کے نام سے موسوم ہے۔ دکنی اُردو کے ادبی حیثیت سے ترویج پانے میں آپکا نمایاں حصہ ہے مثال کے طور پر ایک شعر درج ذیل ہے جو آپکی طرف منسوب ہے

ع پانی میں نمک ڈال مزا دیکھنا اسے
جب گھل گیا تو نمک بولنا اسے

کہا جاتا ہے آپ کی عمر شریف کے بقدر آپ کی تصانیف کی تعداد بھی (۱۰۵) تھی۔ لیکن افسوس کہ انمیں سے اکثر آج ناپید ہیں آپکے تصانیف فرمانے کا طریقہ یہ تھا کہ آپ کاتب کو بولتے جاتے اور وہ لکھتا جاتا۔ آپکے تصانیف میں عبارت آرائی نام کو نہیں ہوتی تھی۔ آپ نہایت سلیس زبان میں تصنیف فرماتے تھے۔

آپکا روزانہ کا معمول تھا کہ فجر و ظہر کے بعد دینی تعلیم وتدریس میں مشغول ہوجاتے تھے ظہر کے بعد حدیث و تفسیر، علم کلام، فقہ سلوک اور تصوف کی تعلیم اور تدریس کا کام انجام دیتے تھے۔ سب سے پہلے آپ یدالله حسینی کو قرآن مجید کی دس آیتوں کی تفسیر تعلیم فرماتے اور اسکے رموز ومعانی کی تشریح بھی فرماتے تھے۔

اس درس وتدریس کے علاوہ حضرت خواجہؒ روحانی تربیت بھی فرماتے تھے آپ اپنے مریدوں سے بیعت کے وقت فرماتے تھے کہ آنکھ اور زبان کی حفاظت کرو، طریقت کے راستہ پر قائم رہو۔ اور پانچ وقت باجماعت نماز ادا کیا کرو آپکا پیغام انسانیت کی فلاح وبہبودی کیلئے تھا تصوف کی اگر صحیح تصویر دیکھنی ہے تو اکابر اولیاءاللہ کی تصانیف دیکھئے جو علم وعمل کے حقیقی نمائندے ہوتے ہیں حضرت خواجہؒ بھی انہی میں سے ایک ہیں۔

اپنے انتقال سے قبل آپنے بادشاہ وقت احمد شاہ بہمنی کو طلب فرمایا اور اسکو شریعت کی پابندی کرنیوالوں کے ساتھ

(باقی صفحہ ۱۳ پر)

عبدالحمید
پی۔یو۔سی (آرٹس)

خواجہ دکن رح کی مختصر حیاتِ طیبہ

حضرت خواجہ بندہ نواز گیسو دراز رح کا اصل نام سید محمد حسینی تھا۔ آپ کی ولادت ۴ رجب المرجب ۷۲۱ھ کو دہلی میں ہوئی۔ آپ خواجہ بندہ نواز گیسو دراز رح کے لقب سے دکن علاقہ میں مشہور ہیں اسکی وجہ یہ ہے کہ آپ خاندانی اعتبار سے سادات سلسلہ سے تعلق رکھتے تھے اور سادات کے یہاں آپکے عہد تک سر کے بال بڑھانے کا رواج تھا۔ چوں کہ آنجناب کی زلفیں نہایت لمبی تھیں۔ اس لیے آپکے پیر و مرشد کی زبان سے نکلے ہوئے تبرک لفظ آپکے نام کا جز بن گئے۔

جب آپکی عمر ۴ سال کی تھی تو یہ زمانہ سلطان المشائخ کا دور تھا۔ اسی عہد میں بادشاہ دہلی محمد شاہ تغلق کا حکم آفتِ سماوی بنکر ظاہر ہوا۔ چنانچہ اسی کے حکم سے دہلی کی آبادی کا مکمل تخلیہ جب عمل میں آنے لگا تو حضرت خواجہ رح بھی اپنے والد بزرگوار کے ساتھ ۲۷ رمضان المبارک ۷۲۷ھ کو دولت آباد تشریف لے گئے۔

جب حضرتِ خواجہ رح کی عمر شریف پندرہ سال کی ہوئی تو آپ دہلی دوبارہ تشریف لے گئے اور خواجہ نصیر الدین چراغ دہلوی رح کے ہاتھ بیعت کا شرف حاصل کیا۔

اس کے بعد ریاضتوں، مجاہدوں اور دینی تعلیم کے حاصل کرنے میں پوری طرح سے مصروف ہو گئے۔ یوں تو حضرت خواجہ رح کا رجحان ابتدا میں باطنی اشغال کیطرف زیادہ تھا لیکن آپکے مرشد نے تعلیم پر زیادہ توجہ کرنیکی تاکید فرمائی جیسا کہ ارشاد ہے " مارا با تو کارہا است " (یعنی ہم تم سے کام لیتے ہیں) اس کا مطلب یہ تھا کہ حضرت پیر و مرشد کو خواجہ رح سے آئندہ دکن میں عوام الناس کی روحانی تربیت کے علاوہ درس و تدریس کا کام بھی لینا تھا۔ اسی لیے ابتدا ہی سے آپ کی تعلیم کیطرف پوری توجہ مبذول کی گئی۔

جب حضرت خواجہ رح کے پیر و مرشد کا انتقال ہو گیا اور امیر تیمور کی تباہ کاریوں کا سلسلہ شروع ہوا تو اسکے نتیجہ میں علماء اور اولیاء دہلی چھوڑنے پر مجبور ہو گئے۔

حضرت خواجہ رح بھی ۸۰۱ھ میں دہلی سے روانہ ہوئے بہادر پور، گوالیار، چندیری وغیرہ مقامات سے ہوتے ہوئے کھمبایت اور بڑودہ میں قیام فرماتے ہوئے آپ دولت آباد پہنچے۔ چونکہ آپکے والد ماجد کا روضۂ مبارک خلد آباد میں بیرون دولت آباد حصار واقع ہے اس لیے آپ وہاں پہنچ کر زیارت سے مشرف

راست پر آگیا۔ اس کے بعد دونوں میں اور بھی خلوص بڑھ گیا۔ چنانچہ یوسف اور حبیب ہر دو ایک دوسرے سے اتنے قریب آگئے کہ دونوں بھائی بھائی کیطرح آپس میں سلوک کرنے لگے۔

اب حبیب بذات خود نہ صرف نیک چلن بن چکا تھا۔ بلکہ دوسروں کو بھی وہ نیک راہ پر چلنے میں مدد دینے لگا تھا۔ ایکدن ایک واقعہ اس طرح پیش آیا کہ ایک بے سہارا عورت جو اسی محلہ میں کچھ دُور کے فاصلے پر رہا کرتی تھی اسکی مجبوری سے فائدہ اٹھاکر چند آوارہ اور بدمعاش لوگ اس کو ناحق بدنام کرنے کی کوشش کرنے لگے اور اسکی ہتک عزت کے در پہ تھے تو ایسے موقع پر اس عورت کی مدد کرنے کیلئے میدان میں کُودنا چاہا لیکن اس مہم کا سَر کرنا اس اکیلے سے ممکن نہ تھا۔

چنانچہ اسکی خاطر اس کو اپنے دیرینہ صالح اور نیک دوست یوسف کی مدد لینی پڑی اور دونوں نے ملکر اس عورت کو مصیبت سے نجات دِلائی۔ اسکے علاوہ نہ جانے سماج کے کتنے اور واقعات تھے جنکو ان دونوں نے ملکر حل کیا۔

اس طرح حبیب جو سماج میں ناسُور تھا ایک مہذب انسان اور انسانیت کا خادم بن گیا اس سے خود اسکی اسکے گاؤں والوں کی اور اہل محلہ کی عزت بڑھ گئی اور سب چین کی بنسری بجانے لگے۔

اچانک چند دِنوں کے بعد ایک مختصر سی مدت تک بیمار رہ کر یوسف نے جان، جان آفریں کو سپرد کردی۔ اس واقعہ سے حبیب بہت غمگین ہوا وہ ہمیشہ اپنے دوست کو یاد کرکے روتا اور اس کو ایسا محسوس ہوتا کہ "یوسف مرا نہیں بلکہ زندہ ہے"

لیکن درحقیقت وہ مرچکا تھا البتہ اسکے کارنامے زندہ تھے اب اس کا انتظار کرنا فضول تھا اب اسکے دِل میں یہ بات آئی کہ اس دنیا سے جانیوالے دوبارہ لوٹ کر کبھی نہیں آتے البتہ ایسے نیک اطوار لوگوں کی یاد ہمیشہ ہمیشہ آتی رہتی ہے۔

●○● ———

(بقیہ "خواجہ" دکن کی مختصر حیات طیبہ)

حسن سلوک کرنے کی نصیحت فرمائی۔

۱۶ ذی الحجۃ الحرام سنہ کو نماز چاشت سے پہلے (۱۰۵) سال کی عمر میں خواجہ دکن نے گلبرکہ شریف میں اس جہانِ فانی سے رحلت فرمائی۔ اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْن

ہر سال آپکا عرس شریف بڑی دھوم دھام سے منایا جاتا ہے۔ جس میں ہزاروں لاکھوں کی تعداد میں مخلوق خدا شرکت کرتی ہے آپ اپنے اکابرین کے اسوۂ حسنہ کا ایک اعلیٰ نمونہ تھے دکن میں آپکے روحانی فیضان کی شمع تاقیامت روشن رہے گی آج بھی ملک کے بڑے بڑے نجمار بلالحاظ مذہب و ملت آپکے مزار اقدس پر حاضری دیتے ہیں اور اپنا سر عقیدت خم کرنیکی سعادت حاصل فرماتے ہیں ———..

مخلص دوست

محمد تقی الدین
بی اے سال دوم

اِکی!! . . . . بچاؤ! بچاؤ! بچاؤ.

ایک دردناک آواز یوسف کے کانوں میں آئی تو وہ بے چین سا ہو گیا اس نے پیچھے مڑکر جو دیکھا تو چند لوگ ایک نوجوان کو بے دردی سے پیٹتے ہوئے نظر آئے یہ منظر یوسف سے دیکھا نہ گیا وہ اپنی جان کو خطرہ میں ڈالکر اس شخص کو بچانے کے لیے آگے بڑھا اور اس کو اپنے ہمراہ لے گیا، اس سے گفتگو کرنیکے بعد یہ معلوم ہوا کہ اس اجنبی کا نام "حبیب" ہے۔

اس واقعہ کے بعد حبیب اور یوسف میں پرخلوص دوستی قائم ہو گئی۔ یوسف انساں دوست، کردار کا اعلیٰ نمونہ سماجی خدمت گار، ایماندار، ہمدرد، انصاف پسند ہونیکے علاوہ انسانیت کا پیکر بھی تھا۔

اُس کی ہمیشہ یہ کوشش رہتی تھی کہ وہ ہر غریب، بے کس و بے سہارا، سماج کے ٹھکرائے ہوئے، زمانے کے غلط کاریوں میں پھنسے ہوئے لوگوں کو سہارا اور اپنے شیریں اور من موہنے والے کلام سے ہر ایک کو راہِ راست پر لگائے۔

حبیب کی حالت اسکے برخلاف تھی، وہ گاؤں، سماج، اہل محلہ اور ساتھیوں میں بے عزت و بے وقعت تھا کیوں کہ ابتداء میں وہ بدکردار تھا۔ وہ دھوکہ باز، کمینہ فطرت ہونیکے علاوہ خود غرض بھی تھا۔ وہ ہمیشہ دوسروں کو نقصان پہنچانا چاہتا تھا۔ اس کی ہمیشہ یہ کوشش رہتی تھی کہ دکھی اور دردمندوں کو ستائے۔ اس کے علاوہ اس میں بدترین عادت یہ تھی کہ وہ دوسروں کی بہو بیٹیوں کی طرف بُری نگاہ سے دیکھتا تھا اس وجہ سے وہ سماج میں انتہائی ذلیل و خوار، بدنام و رسوا ہو چکا تھا۔

جب یوسف حبیب کے ان تمام مذکورہ حالات سے واقف ہوا تو اس نے حبیب سے کہا کہ اگر تم ہماری سنو تو سماج میں اعلیٰ اخلاق و کردار پیدا کر سکتے ہو؟

حبیب، یوسف کی یہ نصیحت آمیز اور پرخلوص بات سُن کر بہت شرمندہ اور متاثر ہوا۔ اب اس نے اس بات کا عہد کر لیا کہ وہ اپنی گذشتہ عادتوں کو یکلخت چھوڑ دیگا۔ کیونکہ ان کاموں سے خود اسکی، اسکے گاؤں والوں کی، اور اہل محلہ کی رُسوائی و ذلت و خواری تھی۔

یوسف کی نصیحت آمیز باتوں نے اسکے دل، اتنا گہرا اثر کیا کہ گمراہی کے راستے سے ہٹ

یہ وہ بچہ نہیں بلکہ کوئی اور ہے۔ آخر طویل انتظار کے بعد وہی مطلوب لڑکا ہماری طرف آتا دکھائی دیا اسے دیکھکر ہمیں اتنی مسرت اور خوشی ہوئی کہ ہم پھولے نہ سمائے بالآخر اس لڑکے نے محبوبہ کا خط ہمارے حوالے کر دیا ہم وہ خط ہاتھ میں لے کر اتنے خوش تھے کہ ہمیں کوئی انمول خزانہ مل گیا ہو لاکھ لاکھ خدا کا شکر ادا کرکے اور دعائیں مانگ کر ہم نے اس خط کو دل کی دھڑکنوں کیساتھ پڑھنا شروع کیا اسنے یہ لکھا تھا....

جناب بھائی جان!

آداب عرض۔

معروضہ خدمت یہ ہے کہ پرسوں کے دن میری شادی مقرر ہے آپ ضرور بہ ضرور آیئے اور ہمیں شرکت فرمایئے فقط

آپکی

چھوٹی بہن

اب آپ ہی سوچیئے کہ یہ پڑھ کر ہمارا کیا حال ہوا ہوگا زندگی میں پہلی مرتبہ عشق کیا اور اسکا بھی یہ انجام ہوا کچھ دنوں بعد جب ہمارے کالج کا نتیجہ نکلا تو اس میں ہمارا نمبر ہی غائب تھا تب سے ہم نے تہیہ کر لیا کہ اب آئندہ ہم کبھی عشق نہیں کرینگے۔ لیکن اس بات پر فخر ضرور ہے کہ ہم نے بھی عشق کیا۔

سہ عاشقی کا ہو بُرا انجام اُسنے بگاڑے سارے کام
وہ بی اے ہو گئے اور ہم اے بی میں رہ گئے

:(بقیہ "دِلِ مُبتلا"):

آگے نہ بڑھا سکی۔ سوسن کو اُسنے اپنی بانہوں میں مضبوطی کے ساتھ تھام لیا۔ اسکا یہ مطلب تھا کہ اب اسکے خیالات میں تبدیلی آگئی ہے۔ اس نے اب ہندوستان جانے کا ارادہ ترک کر دیا تھا۔ اور اس بات کا تہیہ کر لیا تھا کہ اب وہ ایک شریف النفس مخلص اور اجنبی (Foreign) شوہر ایڈورڈ کے ساتھ رہ کر اپنی بیٹی سوسان کو پروان چڑھانے میں اپنی ساری عمر بسر کر دے گی

٥٥٥

عشق کے معاملہ کے بعد کالج کی نصابی کتب پڑھنے کے بجائے ہماری دلچسپی رومانی ناولوں سے گہری ہو گئی تھی اور ہم فلمیں بھی بکثرت دیکھنے لگ گئے تھے گھر میں یا گھر سے باہر جب کبھی کہیں کوئی درد بھرا نغمہ سنائی دیتا تو ہمیں اپنی محبوبہ کا مسکراتا ہوا چہرہ ہمارے تخیل کے پردے پر نظر آنے لگتا اور ایسا احساس ہوتا کہ وہ گیت ہمارے ہی دِل کی ایک آواز ہے۔

اس کے بعد ہم نے ایک قدم آگے بڑھانا چاہا۔ چنانچہ ہم اپنی محبت کو عملی جامہ پہنانے کے لیے اسکے گھر کے قریب رہنے والے ایک کمسن لڑکے سے دوستانہ تعلقات استوار کرنے لگے اور اپنے مقصد میں کامیابی حاصل کرنیکی غرض سے روزانہ اسکے گھر جانے لگے اور گھنٹوں اسکے ساتھ گذارنے لگے اس سلسلہ میں اب ہم روپیہ خرچ کرنے سے بھی دریغ نہیں کرنے لگے تھے۔ جب وہ لڑکا ہم سے اچھی طرح مانوس ہو گیا تو اس کے بعد ہم نے اس کو اپنی محبوبہ کے گھر جاکر اپنا پیغام پہنچانے کے لیے آمادہ کر لیا۔

جب ہر طرح سے اطمینان ہو گیا تو ہم نے یہ طے کیا کہ اب ہم کو اپنی محبوبہ کی طرف محبت نامے بھیج کر اس کی رضامندی کا بھی اندازہ لگالینا چاہیئے۔ اس سلسلہ میں ہم نے اسکو ایک خط لکھنے کا ارادہ کیا۔ اس میدان سے ہم ناواقف تھے اور یہ تجربہ ہماری پہلی کوشش تھی اسلیے ہم نے اپنی محبوبہ کو خط لکھنے کے لیے مقامی اُردو کتب خانہ سے بیسیوں رومانی ناول حاصل کیے

اسی اثناء میں ہم نے جب ایک اخبار میں ایک اشتہار دیکھا تو فوراً پانچ روپیہ کی وہ کتاب یعنی "مجنوں کے خطوط لیلیٰ کے نام" خرید لی۔ ان سب کی مدد سے ہم نے وہ خط مکمل کر لیا۔ تاہم اطمینان خاطر حاصل کرنیکی غرض سے اس خط کو ہم نے اپنے تجربہ کار دوستوں کو بھی بتلانا ضروری سمجھا۔ انھوں نے اسکو پڑھ کر بہت تعریف کی اور اسکے پرخلوص اور اثر آگیں ہونے کو سراہا۔ حقیقت میں اس خط کا متن بہت عمدہ تھا اگرچہ کہ دو ہی سطور میں لکھا گیا تھا لیکن بامعنی و با مقصد تھا۔

اس کے بعد ہم نے اس خط کو ایک بہترین اور خوبصورت لفافے میں بند کرکے اس کمسن لڑکے کے سپرد کر دیا جسکا ہماری محبوبہ سے خاص ربط و لگاؤ تھا۔ اسکے بعد ہم اپنی محبوبہ کے جواب کا شدت سے انتظار کرنے لگے وہ لڑکا تین دن تاخیر سے جواب پہنچانے کا وعدہ کر گیا تھا کیونکہ اس کو اپنے ماموں کی شادی میں شرکت کے لیے شہر سے دور کسی قصبہ میں جانا تھا۔ ہمیں یہ تین دن تین برسوں سے زائد محسوس ہو رہے تھے۔ چوتھے دن صبح سے ہم اپنے خط کے جواب کا شدید انتظار کرنے لگے ہر کمسن لڑکا جو اس مذکورہ لڑکے کی عمر اور قد و قامت کا نظر آتا ہم اُسے ہی اپنا مطلوب و مقصود سمجھنے میں غلط فہمی کا شکار ہو جاتے۔ لیکن بہت جلد ہماری امیدوں پر پانی پھر جاتا۔ جب ہم اسکو قریب سے دیکھ لیتے تو ہمیں پوری طریقے سے اندازہ ہو جاتا کہ

اور کافرانہ ادائیں ہمارے دل میں گھر کر گئیں۔ اس دن سے ہماری زندگی میں ایک انقلاب سا آگیا۔ ہم رات دن اس کے تصور میں کھوئے سے رہنے لگے۔ ہمارے دل و دماغ میں اس کا خیال رچ بس گیا تھا۔ ہمیں اپنے خوابوں اور خیالوں میں ہر وقت صرف اسی کی صورت دکھائی دیتی تھی۔ اب لڑکی تو پسند آگئی تھی لیکن اس کا نام و پتہ معلوم نہ تھا۔ لیکن چند ہی روز میں یہ مشکل بھی آسان ہو گئی

ایکدن جب ہم بازار جا رہے تھے تو کیا دیکھتے ہیں کہ وہی لڑکی اپنی چند سہیلیوں کے ہمراہ اسکول سے گھر لوٹ رہی ہے۔ جوں ہی ہماری نظر اس لڑکی پر پڑی تو اُسنے ہمیں دیکھتے ہی پہچان لیا۔ اور عجیب انداز سے سرِ تسلیم خم کیا اس بات سے ہماری خوشی کی انتہا نہ رہی فوراً ہم نے اس موقعے فائدہ اٹھایا اور اسکے پیچھے پیچھے ہولیے۔ یہاں تک کہ اسکے مکان کا پتہ پالیا۔ اب ہم ایسے موڑ پر پہنچ گئے تھے جہاں ہمارے عشق کا قافلہ اپنے دانست میں ایک منزل آگے بڑھ چکا تھا۔ ہم منزلِ مقصود سے ابھی بہت دُور تھے اور اس کو پانے کے لیے اپنے اندر بہت سی تبدیلیاں ضروری سمجھتے تھے چنانچہ اس سلسلے میں ہم اپنے سر کے بال بڑھانے شروع کر دیے اور پرانی وضع کے لباس میں بھی تبدیلی کا ارادہ کر لیا۔

اسکے علاوہ اس میدان کے پیشروؤں سے رسم و راہ بڑھانی شروع کی تاکہ انکے مشوروں اور دیرینہ تجربوں سے اپنے مقصد کی طرف رہنمائی حاصل ہو اور اپنی کامیابی کے امکانات زیادہ سے زیادہ روشن ہو سکیں۔ چنانچہ اس سلسلے میں ہمارے اکثر اوقات ہوٹلوں میں دوستوں کے ساتھ گپ شپ میں گزرنے لگے جب کہ اس سے پہلے ہماری یہ عادت تھی کہ ہم کبھی ہوٹل میں قدم نہیں رکھتے تھے اسکے علاوہ دوسری اہم تبدیلی ہم میں یہ ہو گئی کہ ہم وقت کے بھی بہت پابند ہو گئے تھے۔ کیونکہ بلاناغہ ہر روز ہم اپنی محبوبہ کے اسکول جانے اور اسکول سے گھر لوٹنے کے وقتِ مقررہ پر اسکے راستے میں کھڑے ہو کر انتظار کرتے تھے اسکے علاوہ بن سنور کے رہنے کا جذبہ بھی ہم میں انتہا کو پہنچ گیا تھا۔ اسی لیے ہم بوٹ کو پالش کرنے اور کپڑوں کو استری کرنے کے بھی پابند ہو گئے تھے۔

چنانچہ صبح اٹھتے ہی ہمارا سب سے پہلا کام نہانا ہوتا پھر ہر طرح سے بن سنور جانے کے بعد ہم گھر سے باہر نکلتے۔

اب ہمارا دل گھر میں مطلق نہیں لگتا تھا اور نہ ہی ہم سے کالج کی پڑھائی ہو رہی تھی صرف ایک بات کی دُھن ہمارے دل و دماغ میں سما گئی تھی وہ یہ کہ محبوبہ تک جلد سے جلد کسطرح رسائی ہو گی اس خیال میں ہم ہمیشہ کھوئے سے رہنے لگے جیسا کہ مثل مشہور ہے کہ عشق اور مشک چھپائے نہیں چھپتے۔ اسی طرح ہماری عشق کی داستان بھی ڈھکی چھپی نہ رہ سکی چنانچہ ہمارے عشق کے چرچے بھی دوستوں میں ہر طرف ہونے لگے۔

ہم میں ایک اور اہم تبدیلی یہ آگئی تھی کہ اِس

ہم نے بھی عشق کیا

سید مسعود علی
بی اے سال اول

یاروں کی عشق و عاشقی کی رنگین باتیں سُنکر ہمارا بھی دل انگڑائی لینے لگا۔ اور ہم دل ہی دل میں یہ سوچنے لگے کہ اسلم جیسا بدھو لڑکا جب محبت کرسکتا ہے اور انیس جیسے نااہل لڑکے کو اسکی محبوبہ کے پیار بھرے خط آسکتے ہیں تو پھر ہم میں کس بات کی کمی ہے ؟

جب یہ بات ہے کہ ہمیں بھی کسی بات کی کمی نہیں ہے تو کیوں نہ ہم بھی کسی سے محبت کرکے دیکھیں۔

چنانچہ ہم نے یہ تہیہ کرلیا کہ چاہے کچھ بھی ہو ہم اس میدان میں بھی کسی سے پیچھے نہیں رہیں گے۔

اس فیصلے کے بعد سے ہمارے دل میں ایک میٹھی میٹھی سی محبت، ایک عجیب سا تخیل اور ایک ناقابلِ بیان سُرور کی سی کیفیت طاری ہونے لگی۔ اور اس خیال سے ہمارا دل جھومنے لگا کہ اپنی بھی ایک محبوبہ ہوگی اور ہم بھی اُسے لو لیٹر (Love Letter) لکھیں گے۔ اوروں کی طرح یاروں میں ہمارے بھی عشق کے چرچے ہونگے۔

تین چار دن یونہی ادھیڑ بُن میں بیت گئے کہ عشق و محبت کا آغاز کسطرح سے کریں، اور ہماری محبوبہ کون اور کیسی ہونی چاہیے؟ ہماری تو یہ حالت ہے کہ اچھی سے اچھی لڑکی بھی اپنی نظر میں نہیں جچتی۔ ہر ایک لڑکی میں کچھ نہ کچھ خامی ضرور نظر آتی ہے۔ تاہم ہم نے عشق و محبت کی کاروائی کو جلد سے جلد آغاز کرنیکا فیصلہ کرلیا۔ سب سے پہلے اپنی محبوبہ کی تلاش کے لیے ہم نے اپنے محلے میں نظریں دوڑانی شروع کیں۔

لیکن طبیعت اس بات سے گریزاں تھی۔ کیونکہ اپنے ایک محترم دوست سے یہ بات سُن رکھی تھی کہ پڑوس اور محلہ میں ایسا کام کرنا اخلاقی جرم اور غیر شریفانہ حرکت ہے

چنانچہ ہم نے اس خیال کو ترک کرکے کسی دوسرے محلہ میں قسمت آزمانے کا ارادہ کیا۔

حسنِ اتفاق سمجھئے یا خدا کی مہربانی ہمیں ایک لڑکی پسند آگئی۔ واقعہ یوں پیش آیا کہ ہم اپنے ایک عزیز کی شادی میں شرکت کے لیے جارہے تھے۔ تاخیر ہوجانے کیوجہ سے تیزی سے ڈگ بھرتے ہوئے حواس باختہ چل رہے تھے کہ اچانک ایک لڑکی سے ٹکرا گئے جو سامنے کی گلی میں سے اچانک سڑک پر سامنے آگئی تھی ہماری نظریں اس کی نظروں سے ٹکرا گئیں۔ ہم ابھی اپنے آپ پر قابو بھی نہ پاسکے تھے کہ وہ پھُرتی سے آگے بڑھ گئی اور نظروں سے غائب ہوگئی۔

اس واقعہ سے ہمارا دل گھائل ہوگیا۔ اسکی مستانہ

جناب خلیل اللہ صاحب لکچرار وصدر شعبۂ اُردو نے اپنے تین ماہ کے تاخیر سے تقرر کیوجہ سے جو تعلیمی تعطل پیش آیا تھا نہ صرف اسکی سال گذشتہ کی طرح اس سال بھی بھرپائی فرمائی بلکہ اپنی عرق ریزی اور انتھک کوششوں سے اُردو طلباء کے تعلیمی ضروریات کی ہر میدان میں تکمیل کی اور شعبۂ اُردو کو ایک صحیح ادبی مقام تک پہنچایا۔ موصوف نہ صرف ایک اعلیٰ ترین علمی شخصیت کے مالک ہیں بلکہ اعلیٰ ادبی محفلوں اور سرگرمیوں میں بھی ہمیشہ شرکت فرماتے رہتے ہیں۔

چنانچہ موصوف نے دو سال قبل " آل انڈیا یونیورسٹیز اُردو ٹیچرس اسیوسی ایشن " منعقدہ اورنگ آباد میں شرکت کی تھی۔ اس کے علاوہ اس سال حیدرآباد دکن میں منعقد ہونیوالی اقبال صدی تقاریب جسکا افتتاح جناب ڈی۔ پی دھر نے کیا۔ اور جس میں بشمول جگن ناتھ آزاد اس ملک کے نامور ادباء و شعراء نے شرکت کی۔ موصوف نے بھی اس اقبال صدی تقاریب میں شرکت کی۔ انھوں نے اس تقاریب کے حالات و واقعات اور اپنے تاثرات سے ہمیں تفصیلی طور پر روشناس کرایا۔ حال ہی میں یعنی ۳۰ / مارچ ۷۸ء کو موصوف نے مرہٹواڑہ اردو ٹیچرس اسیوسی ایشن منعقدہ مرہٹواڑہ یونیورسٹی اورنگ آباد شرکت کی۔

کالج کی لائبریری کیجانب سے اردو طلباء کی ضروریات کو پورا کرنیکے لیے خوش آئند اقدام یہ عمل میں آیا کہ اس سال سے مختلف اردو مجلے جیسے مہاراشٹرا کا ترجمان " قومی راج " سبھدرا جوشی کا ماہنامہ " سیکولر ڈیموکریسی اور سب رنگ کے علاوہ ایک اُردو روزنامہ " سیاست " جاری کیا گیا۔

آخیر میں تمام اُردو طلباء کی جانب سے ارکان (ممبرس) اے ، وی ، ایجوکیشن سوسائٹی دیگلور ، جناب پرنسپل تانبولی صاحب ، جناب شیخ محمد صاحب سپرنٹنڈنٹ ، جناب پتے وار صاحب لائبریری انچارج دیگلور کالج کے بیحد ممنون و مشکور ہیں کہ ان حضرات نے شعبۂ اُردو کی ترقی و ترویج میں ممکنہ تعاون فرماکر ایک قومی زبان کی دستگیری کی۔ اسکے علاوہ کالج کے دیگر تمام شعبۂ جات کے صدور و اساتذہ کرام اور ان تمام حضرات کا بھی تہہ دل سے شکر گذار ہوں کہ جنھوں نے تعاون فرماکر ہماری حوصلہ افزائی کی۔

مدیر

مامور ہیں۔ شعبۂ آرٹس، کامرس، اور سائینس میں گریجویشن کے علاوہ مرہٹی زبان میں سالِ گذشتہ سے ایم۔ اے کرنیکی سہولت بھی حاصل ہو گئی ہے چنانچہ اس سال دیگلور کالج سے ایم۔ اے (مرہٹی فائنل) کے طلباء کی پہلی بیچ ایم اے ہو کر ملک و قوم کی خدمت کیلئے سامنے آئے گی۔

ہمارے کالج کے ایک سینیئر لکچرار جناب لکشمی کانت صاحب تانبولی کا بحیثیت پرنسپل تقرر عمل میں آیا۔ اس کے ساتھ ہی ساتھ کالج کے انتظامی امور کو منظم رکھنے اور انہیں سُرعت پیدا کرنیکی غرض سے دو نائب پرنسپل جناب ستیہ نارائن جاجو صاحب (صدر شعبۂ ہندی) اور جناب دت پرسن ساٹھے (صدر شعبۂ تاریخ . N.C.C کیپٹن دیگلور کالج) کا تقرر عمل میں آیا۔

جناب تانبولی صاحب تقریباً بارہ سال سے اس کالج میں مرہٹی کے لکچرار ہیں۔ اسکے علاوہ وہ صدر شعبۂ مرہٹی بھی ہیں۔ اور مرہٹی کی ایم۔اے کی جماعتوں کو پڑھاتے ہیں۔ موصوف مرہٹی زبان کے صاحب طرز ادیب و شاعر بھی ہیں چنانچہ آپکے مضامین مراٹھی زبان کے موقر رسالوں میں چھپنے کے علاوہ متعدد کتابوں کی شکل میں شائع ہو چکے ہیں آپ کو حکومت مہاراشٹرا کی جانب سے ایک تصنیف پر گرانقدر انعام بھی ملا ہے۔

مجلس عاملہ اے' دی ایجوکیشن سوسائٹی دیگلور کی کالج کے اساتذہ کے ساتھ مربیانہ سرپرستی اور طلباء کے تعلیمی معیار کے اعلیٰ وارفع کرنیکے جذبہ کے تحت ہمارے کالج میں اساتذہ کرام کا ایک دفعہ تقرر ہو جانیکے بعد شروع سے یہ روایت رہی کہ علٰحدگی کی زحمت نہیں دی گئی۔ اسی بنا، یہ ہمارا کالج مرہٹواڑہ میں ایک اعلیٰ معیاری تعلیمی درسگاہ ہونیکے وصف سے متصف ہے۔

ہمیں امید ہیکہ آئندہ بھی اپنی دیرینہ روایات کی پابندی کرتے ہوئے کالج کے اعلیٰ معیار کو برقرار رکھنے اور اس کو پروان چڑھانے کا مقصد ہمیشہ ہمارے کالج کے بزرگوں اور سرپرستوں کے پیش نظر رہے گا۔

اس موقع پر اے' دی' ایجوکیشن سوسائٹی دیگلور کی اُردو دوستی کا اظہار بھی ضروری ہے۔ جس نے دو سال قبل شعبۂ اُردو قائم کیا اور جناب خلیل اللہ صاحب ایم۔اے عربی و اُردو جیسے قابل ترین لکچرار کا دوبارہ تقرر کر کے اور آئندہ کے لیے بھی آپکے خدمات کالج کے لیے بحال رکھ کے دیگلور کے اُردو طلباء کی ایک اہم ترین اعلیٰ تعلیمی ضرورت کی تکمیل کی۔ اس تعلق سے ہم اے' دی' ایجوکیشن سوسائٹی کے بیحد ممنون و مشکور ہیں۔

احوال واقعی

گذشتہ کی طرح اس سال بھی مرہٹواڑہ یونیورسٹی میں یوتھ فیسٹول (Youth Festival) منایا گیا جمیں ہمارے کالج کے دیگر شعبہ جات کے طلبار نے بڑھ چڑھ کر حصہ لیا۔ اسی طرح شعبۂ اردو کی جانب سے تقریری مقابلہ میں جناب سید سجاد حسین صاحب واجد اور جناب محمد تقی الدین صاحب نے حصہ لیا۔ اور اسی ضمن میں وہ اورنگ آباد تشریف لے گئے۔ مضمون نویسی اور خوش نویسی کے مقابلہ میں اس ناچیز نے حصہ لیا۔

سال گذشتہ کی طرح ۴ مارچ تا ۶ مارچ ۱۹۷۵ء دیگلور کالج کے طلباء کا سالانہ اجتماع (Annual Gathering) ہوا۔ جسکا افتتاح ہمارا شٹرا کے مشہور و معروف شاعر جناب ونداکرندی کر نے کیا۔ ان تین دنوں میں کالج کے مختلف شعبہ جات کے طلباء نے مختلف پروگراموں میں حصہ لیا۔

اس گیدرنگ میں کھیلوں، گانوں کے علاوہ ادبی مقابلے بھی ہوئے۔ ادبی مقابلوں میں تحریری، تقریری اور نظم خوانی وغیرہ کے مقابلے قابل ذکر ہیں جن میں دیگر شعبہ جات کے طلباء کے ساتھ شعبۂ اردو کے طلباء نے بھی نمایاں حصہ لیا۔ اور اسناد حاصل کیے۔

۶ مارچ ۱۹۷۵ء کو کالج میں جلسۂ تقسیم اسناد و انعامات رکھا گیا۔ جس کی صدارت جناب نارائن راؤ صاحب دادار صدر مجلس نیر بلدیہ دیگلور نے کی۔ موصوف نے کالج کے اس سہ روزہ پروگراموں میں حصہ لے کر نمایاں کامیابی حاصل کرنیوالے مستحق طلباء کو انعامات و اسناد اپنے ہاتھ سے تقسیم کیے۔ اسناد حاصل کرنیوالے شعبۂ اردو کے طلبار میں اس ناچیز کے علاوہ جناب محمد تقی الدین صاحب اور جناب مولوی سید سجاد حسین صاحب واجد قابل ذکر ہیں۔

یہ بات لکھتے ہوئے خوشی محسوس ہو رہی ہے کہ شعبہ اردو کی ضرورت کے پیش نظر سال گذشتہ لائبریری کے لیے تقریباً ایک ہزار روپیوں کی اردو کتابیں منگوائی گئیں تھیں۔ اس سال بھی تقریباً بارہ سو روپیوں سے زائد اردو کتب خریدی گئیں۔ یہ تمام کتابیں نصاب سے متعلق ہونیکے علاوہ منتخب اور جدید قسم کی ہیں۔ چونکہ آئیندہ سال سے اردو اسپیشل کا آغاز ہو رہا ہے اس سلسلہ میں مزید دو ہزار روپیوں کی کتابیں اور ایک لکچرار کے تقرر کے لیے مرہٹواڑہ یونیورسٹی کمیشن نے سفارش کی ہے۔

دیگلور کالج میں تقریباً سولہ سو (۱۶۰۰) سے زائد طلباء و طالبات زیر تعلیم ہیں اور بیالیس ۴۲ لکچرار تعلیم دینے پر

"دلِ مبتلا" کے عنوان سے جو ایک افسانہ کا ترجمہ پیش کیا گیا ہے یہ افسانہ دراصل دیگلور کالج کے صدر شعبۂ انگریزی جناب پی. ڈی. دیشمکھ صاحب کا لکھا ہوا ہے جو بزبان مرہٹی " اُتم کتھ " (دیوالی نمبر) " میں شائع ہو چکا ہے.

مترجم نے اس افسانہ میں اصل متن اور اس کی روح کو محفوظ کرنے کی کامیاب کوششیں کی ہے اس افسانہ میں ایک عورت کی نفسیاتی کشمکش، آزمائش اور ابتلاء کو نئے اور اچھوتے انداز میں پیش کیے ہیں اس افسانہ میں انتہائی فطری انداز میں ڈھل کر سامنے آتا ہے .

امید کی جاتی ہے کہ قارئین کرام ہماری ان حقیر کوششوں کو قدر کی نگاہ سے دیکھیں گے اور ہماری ہمت افزائی فرمائینگے .

مُدیر

محمد تقی الدین پروازؔ دیگلوری

غزل

ضبطِ غم کی کمی نظر آئی
آنکھ میں کچھ نمی نظر آئی

میری لغزش ہوئی انکی بخشش میں
نسبتِ باہمی نظر آئی

شمع لے کر تلاش کرنے سے
صورتِ آدمی نظر آئی

چاند تاروں کی بے رخی دیکھی
انجمنِ ماتمی نظر آئی

آنکھ سے آنکھ جب لڑی پروازؔ
ایک عجیب روشنی نظر آئی

پیشِ لفظ

ھمیں خوشی ہے کہ دیگلور کالج کے طلباء کا ترجمان سالنامہ "ابھی دیکھتی" اپنی پوری آب وتاب کے ساتھ شائع ہورہا ہے اور حصۂ اُردو کی ادارت کے لیے سال گذشتہ کی طرح پھر ایک مرتبہ احقر کو شرف حاصل ہورہا ہے ہمیں اس بات کی بھی خوشی ہے کہ اس سال شعبۂ اُردو کے طلباء نے اپنی انتھک کوششوں سے ادبی تخلیقات میں نئی روح پھونک دی ہے چنانچہ ان مضامین کا مختصر سا تعارف قارئین کرام کی دلچسپی کیلحاظ پیشِ نظر ہے۔

اس رسالہ میں "پیشِ لفظ" کے بعد "احوال واقعی" کے عنوان سے جو مضمون شریکِ اشاعت ہے اس میں احقر نے کالج کے اس سال وقوع پذیر ہونیوالے واقعات کو اجمالاً ذکر کیا ہے جو سراسر حقائق پر مبنی ہیں ان واقعات کے بیان کرنے سے نہ تو کسی کی جھوٹی تعریف کرنی مقصود ہے اور نہ خوشامد۔ بلکہ اس کا مقصد صرف اتنا ہے کہ اردو دوست حضرات اسکے ذریعہ دیگلور کالج میں ہونیوالے واقعات وحالات (Activities) سے آگاہ کرسکیں۔

"ہم نے بھی عشق کیا" کے عنوان سے جو افسانہ شریکِ اشاعت ہے اس میں افسانہ نگار نے کالج کے ایک نوجوان کی عشقیہ سرگذشت کو مزاحیہ انداز میں بیان کیا ہے جیساکہ آجکل نوجوان بالخصوص کالج کے طلباء جو دورانِ تعلیم میں عشق و عاشقی میں پڑجاتے ہیں ان کے لیے یہ افسانہ ایک درسِ عبرت ہوگا۔ اس افسانہ میں عاشقی کے بُرے عواقب سے آگاہ کیا گیا ہے۔ بہ حیثیت مجموعی یہ افسانہ دلچسپ ہونیکے علاوہ ادبی اقدار کا بھی حامل ہے۔

"مخلص دوست" کے عنوان کے تحت مضمون نگار نے انسان کے نیک مقصدِ حیات اور سچے دوست کی محبت کی وضاحت کی ہے اور یہ بھی بتلایا ہے کہ مخلص اور صالح دوست کی صحبت میں رہ کر ایک خراب اور آوارہ دوست کی زندگی میں کسطرح انقلاب آجاتا ہے۔

"خواجہ دکنؒ کی مختصر حیاتِ طیبہؒ" میں حضرت خواجہؒ کی سوانح حیات کا اجمالاً تذکرہ ہے۔ خواجہؒ کے ارشاد و ہدایت کے علاوہ تدریسی اور تصنیفی بالخصوص آپکی دکن میں اردو ادب کی خدمات کا بھی ذکر ہے۔

فہرست

صفحہ

۱ ـ پیش لفظ ـ ـ (۳) ـ سجاد احمد خاں صابرؔ مدیر حصّہ اُردو متعلم بی اے سالِ دوم

۲ ـ احوال واقعی ـ ـ (۵) ـ مدیر

۳ ـ ہم نے بھی عشق کیا ـ ـ (۸) ـ سید مسعود علی بی اے سالِ اوّل

۴ ـ مخلص دوست ـ ـ (۱۲) ـ محمد تقی الدین بی اے سالِ دوم

۵ ـ خواجہ دکنؒ کی مختصر حیاتِ طیبہ ـ ـ (۱۴) ـ عبد الحمید پی یو سی (آرٹس)

۶ ـ دِل مُبتلا ـ (۱۶) ـ سدی سجاد حسین واجدؔ بی اے سالِ دوم

(اے۔ وی۔ ایجوکیشن سوسائٹی)

دیگلور کالج کے طلباء کا سالانہ ترجمان

سالنامہ

ابھی ویکتی

حصہ اردو

سنہ ۱۹۷۵ء

زیر سرپرستی

پروفیسر جناب لکشمی کانت صاحب تانبولی پرنسپل
صدر شعبۂ مراٹھی

زیر نگرانی

جناب خلیل اللہ صاحب قاسمی ایم اے اردو، ایم اے عربی
لکچرار صدر شعبۂ اردو

مدیر

سجاد احمد خان صابر متعلم بی اے (سال دوم)، دیگلور کالج دیگلور۔ ضلع ناندیڑ (مہاراشٹرا)